

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**HADİSLER BAĞLAMINDA
HZ. PEYGAMBER İLE CEBRÂİL ARASINDAKİ
BİRLİKTELİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman Hazırlayan
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI Mahmut BİNGÜL

MALATYA 2019

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLER BAĞLAMINDA
HZ. PEYGAMBER İLE CEBRÂÎL ARASINDAKİ BİRLİKTELİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mahmut BİNGÜL

Danışman
PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

MALATYA-2019

KABUL VE ONAY

T.C

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HADİSLER BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER İLE CEBRÂİL
ARASINDAKİ BİRLİKTELİK

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

PROF. DR. SAFFET SANCAKLI

MAHMUT BİNGÜL

Jürimiz tarafından 22.05.2019. tarihinde yapılan savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans/doktora tezi (oy birliği/oy çokluğu) ile başarılı bulunarak *Cemal İsl. Bilim.* Anabilim, *Hadis* Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ad Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Saffet Sancaklı

2.

3. Dr. Öğr. Üyesi Serkan Demir

4. Dr. Öğr. İbrahim Tazlu

5.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve Sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Saffet Sancaklı danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım HADİSLER BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER İLE CEBRÂİL ARASINDAKİ BİRLİKTELİK adlı bu çalışmanın bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserleri hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Mahmut BİNGÜL

ÖNSÖZ

“Hadîsler Bağlamında Hz. Peygamber ile Cebrâîl Arasındaki Birliktelik” adını taşıyan bu çalışmamızda, dînî inançların genelinde bulunan yaratıcı-varlık arasındaki irtibâtı sağlama görevini üstlenmiş olan melek inancı ele alınmıştır. Genel anlamda meleklerin İslâm dîni ve diğer dinlerdeki tezâhürü, özelde ise Cebrâîl’in, İslâm dîni ve diğer dinlerdeki yeri ile peygamberlerle olan birlikteliği incelenmiştir. Burada Cebrâîl özelinde meleklerin sahip olduğu özellikler, görevler ve dînî inanışlarda olan etkileri, Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e olan bildiri, yardım ve uyarı eksenli dostluğu, çeşitli olaylar ile aktarılmıştır. Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, çalışmanın yöntemi, önemi ve bazı kaynaklara yer verilmektedir.

Tezin birinci bölümünde, melek kavramının ifade ettiği mânâyâ ve dînî inanışlardaki konumuna değinilerek, İslâm inanışında bulunan büyük melekler ve Cebrâîl özeline geçilmiştir. Burada Cebrâîl’in nitelikleri, vahiy getirme görevi ve vahyin geliş şekilleri, konumu, üstünlüğü ve ölümü gibi konular aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ardından Cebrâîl’in İslâm peygamberi olan Hz. Muhammed’den (s.a.) önce yaşamış olan bazı peygamberlerle olan ilişkilerine değinilmiştir.

İkinci bölümde, Cebrâîl’in Hz. Peygamber’le olan birlikteliği ele alınarak önemli olan noktalara yer verilmiştir. Birliktelikleri risâletin öncesine dayanan, Hz. Peygamber ile Cebrâîl diyalogunu, vahiy dışı görüşmeler, vahiy gereği görüşmeler şeklinde incelerken, Cebrâîl’in vahyin ve sünnetin kaynağı olması hakkında ortaya çıkan tartışmalara yer verilmiştir. Dînî konuların bağlayıcılığı açısından önem arz eden ve İslâm dünyasını asırlardır meşgul eden bu tartışmalar hakkında sonuca varmak, Hz. Peygamber ile Cebrâîl diyalogunu anlamak için oldukça önemlidir. Şakk-ı Sadr, İsrâ, Mi’râc gibi olaylar aydınlatılmaya çalışılmış ve konu ile ilgili olan farklı görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde ibâdet öğretileri bağlamında, Cebrâîl ile Hz. Peygamber’in birliktelikleri ele alınmış ve son olarak sosyal hayata yönelik olan bazı konulara, Cebrâîl’in savaşlardaki yardımcı vasfına değinilmiştir. Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasındaki birlikteliği ele alırken gözümüzden kaçan bilgiler muhakkak olmuştur. Bunu görerek yapıcı eleştirilerde bulunacak olanlara şimdiden teşekkür ediyorum.

Bizim bu çalışmamızın tamamlanmasında ve elde ettiğimiz ilim birikiminde emeği geçen tüm hocalarımıza teğekkr bir borç biliyorum. Özellikle araştırmamın her aşamasında kıymetli desteklerini ve görüşlerini esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Saffet SANCAKLI'yı minnetle anacağımı belirtmek isterim. Bunun yanında ders dönemi boyunca kendisinin değerli ilminden yararlanma fırsatı bulduğumuz kıymetli ilim adamı Doç. Dr. Veysel zdemir ve bizimle daima bilgilerini paylaşarak yapıcı eleştirilerde bulunan sayın Dr. Mehmet Ayhan ve Dr. İbrahim Tozlu hocalarıma ve tezimin tashihini üstlenen Muhammed Kızılırmak kardeşime teğekkrlerimi sunuyorum. Ayrıca bugünlere kadar bizlerden hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen anne, babamı, eşimi ve ailemi hayır dualar ile yad edeceğim.

Mahmut BİNGL
Altındağ/ANKARA, 2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Mahmut BİNGÜL
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Hadîs Bilim Dalı
Malatya-2019

Bu çalışmada Cebrâîl'in Hz. Peygamber için yaptığı yardımlar, uyarılar, öğretiler, kısacası aralarında geçen birliktelik incelenmiştir. Bu bağlamda gerçekleşen olaylar zinciri genel olarak peygamberlik görevi başladıktan sonra meydana geldiği için çalışmanın geneli bu dönemi kapsamaktadır.

Bu tez giriş, iki bölüm ve sonuç şeklinde ayrılmıştır. Giriş bölümünde çalışmanın yöntemi, amacı ve bazı kaynaklarına yer verilmiştir.

Birinci bölümde meleklerle ilgili Tevrât, İncîl ve Kur'ân'da geçen bilgiler verilerek Cebrâîl ile ilgili konulara geçilmiştir. Yaratıcı-varlık, yaratıcı-insan iletişimi açısından önemli olan melek kavramı anlatılmıştır. Cebrâîl özelinde araştırmada onun özelliklerine, görevlerine yer verilmiş ve İslâm öncesi peygamberlerle olan ilişkilerine kısaca değinilmiştir.

İkinci bölümde, tefsîr, hadîs ve İslâm tarihi kaynakları başta olmak üzere farklı eserlerden yararlanılarak, Cebrâîl'in İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ile olan ilişkileri anlatılmıştır. Bu konu ile ilgili bilgiler aktarılırken, aralarındaki birliktelikle alakalı tartışmalar, vahiy gereği ve vahiy dışı görüşmeler şeklinde ele alınmıştır. Bu bölümde İslâm dîni açısından önemli olan ibâdet öğretilerine de yer verilmiş ve Cebrâîl'in sosyal hayata yönelik aktarımları ele alınmıştır.

Konu ile ilgili olarak önemli meselelerden biri olan sünnetin kaynağı bağlamında Cebrâîl ele alındığında, mû'tedîl bir yol izlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Sünnetin bütünüyle vahiy olduğunu kabul etmek veya tamamen vahiyden bağımsız olduğunu iddiâ etmek yerine, akılla idrâk edilmesi mümkün olmayan meselelerde vahye

dayandığı, bazı meselelerde ise Hz. Peygamber'in içtihat ederek vahyin kontrolü altında olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Melek, Cebrâîl, Vahîy, Sünnet, Birliktelik

ABSTRACT

Master Thesis

Mahmut BİNGÜL

Inonu University of Social Sciences Institute Basic Islamic Sciences Department of

Hadith Science Branch

Malatya-2019

In this study, Gabriel 's aid to Prophet Muhammad, warnings, teachings, in short, the togetherness between them are examined. Since the chain of events taking place in this context generally occurs after the beginning of the prophetic task, the general scope of the study covers this period.

Our thesis is divided into two sections and resûlts. In the introduction, the method, purpose and some sources of the study are given.

In the first chapter, angels are told by giving information about the Torah, the Bible and the angels in the Qur'an. The term of angel, which is important in terms of God-beings, God-human communication, is explained. In this study in which Gabriel was researched in particular, it was mentioned about his characteristics and duties and briefly touched upon the relations with pre-Islamic prophets.

In the second chapter, the relations between Gabriel and Prophet Muhammad were explained by using different studies such as tafsir, hadith and Islamic historical sources. When writing information about this subject, the debates about the relations between them were researched revelation and non-revelation. To understand the position of Gabriel in the context of the source of revelation and sunnah, the main subject of the thesis is important to understand the relation between the Prophet Muhammad and Gabriel. In this chapter, the teachings about the worship which are important for the religion of Islam are given and the statements of Gabriel about social life are explained.

In the context of the source of sunnah, which is one of the important issues related to the subject, when we consider Gabriel, we understood that a middle road should be monitored. Rather than claiming that circumcision is entirely revelation or claiming to be

totally independent of revelation, we conclude that the Prophet Muhammad is sometimes controlled by revelation and sometimes he decided his infer.

Key words: **Angel, Gabriel, Revelation, Sunnah, Relations.**

İÇİNDEKİLER

KABULONAY SAYFASI.....	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MELEK KAVRAMI VE CEBRÂİL'İN ETKİNLİĞİ	3
1. MELEK İNANCI VE CEBRÂİL	3
1.1. Kavramsal Açıdan Melek.....	3
1.2. İslâm Öncesi Dinlerde Melek İnancı Ve Cebrâil	4
1.2.1. Yahûdîlik'te Melek İnancı ve Cebrâil	4
1.2.2. Hıristiyanlık'ta Melek İnancı ve Cebrâil	9
1.2.3. İlâhî Olmayan Dînlerde Melek İnancı.....	15
1.2.4. Câhiliye Döneminde Melek İnancı ve Cebrâil.....	16
1.3. İslâm Dininde Melek İnancı ve Cebrâil	17
1.3.1. Meleklerin Görevleri ve Özellikleri	19
1.3.2. Meleklerin Çeşitleri.....	27
1.3.2.1. Büyük Melekler	29
1.3.2.1.1. Cebrâil (a.s.).....	29
1.3.2.1.1.1. Cebrâil İsminin Kaynağı ve Manası.....	29
1.3.2.1.1.2. Cebrâil'in Nitelikleri, Konumu, Üstünlüğü ve Ölümü	30

1.3.2.1.1.3. Vahiy Bağlamında Allah ile Peygamberleri Arasında Elçilik Görevi.....	35
1.3.2.1.1.4. Cebrâîl ile İlgili Bazı Rivâyetlerin Analizi.....	39
1.3.3. Azraîl (a.s).....	40
1.3.4. Mikâîl (a.s.)	41
1.3.5. İsrâfîl (a.s.)	41
1.4. İslâm Öncesi Peygamberlerle Cebrâîl'in İlişkisi.....	42
1.4.1. Hz. İbrahim ve Cebrâîl	42
1.4.2. Hz. Lût Ve Cebrâîl	43
1.4.3. Hz. Meryem Ve Cebrâîl	44
1.4.4. Hz. İsa ve Cebrâîl	44
İKİNCİ BÖLÜM	
2.İSLÂM PEYGAMBERİ HZ. MUHAMMED'İN CEBRÂÎL İLE BİRLİKTELİĞİ.....	45
2.1. Kur'ân Vahiy ve Diğer Vahiy Çeşitleri.....	45
2.1.1. Hz. Peygamber'in Vahiy Dışında Cebrâîl ile İrtibâtı	46
2.1.1.1. Şakk-ı Sadr	48
2.1.1.2. Hira Mağarasında İlk Karşılaşmaları.....	51
2.1.1.3. İsrâ Mi'râc Olayı ve Cebrâîl	53
2.1.1.4. Öğretici Özelliğiyle Cebrâîl (Cibrîl Hadîsi).....	62
2.1.1.5. Cebrâîl'in Dostluğu ve Tavsiyeleri	66
2.1.2. Hz. Peygamber'in Vahiy Gereği Cebrâîl ile Görüşmesi.....	71
2.1.2.1. Hz. Peygamberle Cebrâîl'in Birlikteliği Bağlamındaki Tartışmalar	73
2.1.2.1.1. Vahyin Kaynağı Bağlamında Cebrâîl	73
2.1.2.1.2. Sünnetin Kaynağı Bağlamında Cebrâîl	79
2.1.2.1.3. Cebrâîl'in Görünmesi Hakkındaki Tartışmalar	84

2.1.2.2.	Cebrâîl'in Uyarı Yardım ve Müjdeleri	85
2.1.2.3.	Ahkâma Yönelik Bildiriler	97
2.1.3.	Hız. Peygamberin İbadet Öğretilerinde Cebrâîl ile Birlikteliği.....	102
2.1.3.1.	Abdest ve Cebrâîl	103
2.1.3.2.	Kıble Değişikliği ve Cebrâîl.....	105
2.1.3.3.	Namaz İbâdeti ve Cebrâîl'in İmâmeti.....	106
2.1.3.4.	Yolculukta ve Savaşta Namaz	111
2.1.3.5.	Ramazan'da Buluşması ve Mukâbele.....	113
2.1.3.6.	Hac İbâdeti ve Cebrâîl	114
2.1.4.	Sosyal Hayata Yönelik Görüşmeler.....	117
2.1.4.1.	Kul Hakkı ve Cebrâîl	118
2.1.4.2.	Komşuluk Hakkı	119
2.1.4.3.	Savaşlarda Yardım.....	120
SONUÇ		124
KAYNAKÇA		132

KISALTMALAR

A. mllf.	:	Aynı Müellif
a.s.	:	Aleyhi's-selâm
a.ge.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
b.	:	İbn
Bkz.	:	Bakınız
bt.	:	Bint
by.	:	Baskı yeri yok
c.	:	Cilt
çvr.	:	Çevirmen
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	:	Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları
et.	:	Erişim tarihi
H.z.	:	Hazreti
İ.F.A.V	:	İlâhiyât Fakültesi Vakfı Yayınları
İSTEM.	:	İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi
M.Ü.İ.F.	:	Marmara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları
md.	:	Madde
nşr.	:	Neşr Eden
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallâ'l-lâhu Aleyhi ve Sellem
t.y.	:	Tarih yok
trc.	:	Tercüman
v.	:	Vefât Tarihi
vd.	:	ve Diğerleri
y.y.	:	Yayın yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Bu çalışmada, Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasındaki birliktelik ele alınarak bir kaynak taraması yapılacaktır. Araştırmanın ana konusunu oluşturan meseleler, Cebrâîl ile alâkalı olduğundan, ilk olarak meleklerle ilgili bilgilere değinilecektir. Yaratıcı ile yaratılmış olan evrende bulunan varlıklar, birbirinden farklı mâhiyetlere sahip olduğundan, aralarındaki irtibâtın sağlanması için aracı olabilecek varlıklara ihtiyaç duyulmaktadır. Semâvî dinlerde yaratıcı-insan, yaratıcı-varlık arasındaki iletişimi sağlama görevi meleklerle verilmiştir. Bundan dolayı öncelikle melek kavramı üzerinde durmak ve İslâm dîni dâhil olmak üzere diğer dinlerdeki meleklerin konumunu anlamak, tez içeriği açısından önem arz etmektedir. Genelde, melekler ile ilgili konulara kısaca değinilerek, özelde Cebrâîl ile alâkalı meselelere yer verilecektir. Vahiy teblîğ etmekle görevli olan Cebrâîl, yaratıcı insan iletişimi açısından birinci sırada yer almaktadır. Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran vahiy meleği Cebrâîl'in konumu bu yönden mühimdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile aralarında geçen diyalogun doğru bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda ilk olarak vahiy ve sünnetin kaynakları doğru bir şekilde idrâk edilmelidir.

Bu çalışmanın önemi, Cebrâîl ve Hz. Peygamber birlikteliğini birçok yönüyle kapsayıcı olmasıdır. Çünkü hadîsler bağlamında aralarındaki birlikteliği detaylı bir şekilde ele alan bir araştırma bulunmamaktadır. Çalışmada Cebrâîl'in Hz. Peygamber'le birlikteliğini içeren rivâyetler vahiy gereği ve vahiy dışı olarak değerlendirilecektir. Ayrıca Cebrâîl'in Hz. Peygamber ile olan birlikteliği dostluk, yardım, uyarı ve ibâdet öğretileri bağlamında ele alınacaktır. Risâlet teblîği ile ilgili konular başta olmak üzere şakk-ı sadr, İsrâ, Mi'râc, Hira mağarasındaki buluşma, ahkâma yönelik bildiriler işlenecek olup, Cebrâîl'in öğretici özelliği kapsamında sergilediği tutumlar Cibrîl hadîsi özelinde ele alınacaktır. Bu tezde Cebrâîl ve Hz. Peygamber birlikteliği hakkındaki rivâyetler çeşitli yönleriyle ele alınarak, hadîs alanındaki bu boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmaya başlarken öncelikle melek kelimesinin içerdiği mânâyı belirtmek için çeşitli sözlüklerden yararlanılmıştır. Ardından melek inancıyla ilgili farklı dinlerde yer alan bilgileri aktarmak için, İncil ve Tevrât başta olmak üzere çeşitli kaynaklara başvurulmuştur. Buralarda melekler ve Cebrâîl ile ilgili mevcut olan bilgiler ele alınarak konu hakkında genel bir kanaât oluşturulmaya çalışılmıştır. İslâm dîni özelinde melek ve Cebrâîl konusu incelenirken, Kur'ân âyetleri, tefsîr kaynakları, kütüb-i sitte başta olmak üzere güvenilir hadis ve İslâm tarîhi kaynaklarından faydalanılmıştır. Yine Cebrâîl'in peygamberlerle olan irtibâtı tefsîr, hadîs ve tarîh kaynaklarından araştırılmıştır.

Bir sonraki aşamada, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'le olan iletişimi aktarılmıştır. Konuyla ilgili çeşitli olaylar göz önünde bulundurulmuştur. Cebrâîl ile Hz. Peygamber arasında yaşanan olaylarla ilgili klâsik ve modern eserler bulunmaktadır. Tezde ele aldığımız konular geniş kapsamlı olmakla beraber, bazıları özelinde modern çalışmalar yapılmıştır. Başta güvenilir hadîsler olmak üzere toplanan rivâyetler, klâsik ve modern çalışmalar eşliğinde aktarılmıştır.

İslâm dünyasında büyük tartışmalara neden olan ve bizim konumuzu anlamak açısından da önemli bir yere sahip olan sünnet vahiy ilişkisi hakkındaki görüşler, ilgili kaynaklar incelenerek aktarılmıştır. Konu hakkında sonuca varırken yine klasik ve modern kaynaklar eşliğinde bir kanaâte varılmıştır. Ayrıca dipnotlarda kaynak gösterilirken, müellifler arasındaki kronolojik sıralama tercih edilmiştir.

Araştırmamızın konusu oldukça geniş kapsamlı olduğundan, daha önemli görülen konular incelenmiştir. Yirmi üç yıllık bir risâlet hayatı yaşayan Hz. Peygamber'in, defalarca Cebrâîl'le irtibâta geçtiği varsayılacak olursa bu olayların tümüne değinmek, tezimizin genişliği açısından çok uygun olmayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MELEK KAVRAMI VE CEBRÂÎL'İN ETKİNLİĞİ

1. MELEK İNANCI VE CEBRÂÎL

1.1. Kavramsal Açıdan Melek

Melek kelimesinin Arapça'da *elk* elçilik yapmak, kökünden türediği ifade edilmektedir.¹ Sözcük, hemzeli olarak; *mel'ek* şeklindeyken hemzesi hazfedilip, üstün olan harekesi lââm harfine aktarılarak *melek* haline getirilmiştir.²

İngilizce'de *angel*, Latince'de *angelus*, İbranice'de *mal'ach*, Yunanca'da *angelos* ve Fransızca'da *ange*, şeklinde kullanılmıştır. Kelime haber getiren kişi, resûl ve emrinde olduğu kişinin isteklerini gerçekleştiren hâdim mânâlarını taşımaktadır.³ Farklı bir yorum olarak, yalnızca mânevî varlıklar için kullanılabileceği de kaynaklar tarafından ifade edilmektedir.⁴

Semâvî dinlerde, insanlar ile yaratıcı arasındaki irtibâtı sağlama vazîfesi meleklere verilmiştir. Semâvî olmayan ve birden çok tanrının varlığını kabul eden politeist dinlerde, insanla tanrı arasındaki mesafenin daha az olduğu düşünülerek, tanrı ile olan irtibât görevi ilâh olarak saydıkları birtakım varlıklara verilmiştir. Evrende mevcûdâtın var olma sebebini tek bir varlığa bağlayan monistik dinlerde ise; ilâh ile insan arasında herhangi bir mesafe bulunmadığından, diğer dinlerin aksine melek gibi araçlara pek fazla ihtiyaç olmadığı savunulmuştur. Aynı zamanda insanlar ile ilâh ve rûh arasındaki ilişkilerde, bazı rûhânî varlıkların olduğu birçok dinde mevcut olan bir inanıştır.⁵

Melek, cin, şeytân gibi varlıklar, birtakım benzer özelliklere sahip olsalar da meleklerin nurdan, cinlerin ise ateşten yaratılmış olmaları gibi farklılıkları bulunmaktadır.⁶ Melekler kuvvetlerini yüce bir kaynaktan elde etmiş, dâima kendilerine verilen vazîfe ile meşgul olan, yani bağımsız olmayan varlıklardır. Melekler için onlara

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. el-Ezherî, *Tehzîbul-Lüğa*, Kahire 1964, c. X, s. 273.

² İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Mâ'rife, Kahire 1979, c. XLIV, s. 3975.

³ Keathley, John Hampton, *Angelology, The Doctrine of Angels*, www.bible.org/article/angelology-doctrine-angels, (et. 11. 02. 2019), s.3.

⁴ Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 121.

⁵ Erbaş, Ali, "Melek", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, c. XXIX, s. 37-39.

⁶ Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Dâru İhya-i Tûrasi-l Arabî, Beyrut, ty., "Züh'd" 8.

verilen vazîfenin dışına çıkmaları ve itâat etmemeleri mümkün değildir. Onlar kendilerini gönderen kudret ile insanlar arasında aracılık yapan nûrânî varlıklardır. Melekler, insanlar arasında gezer ve insanlardan yaratıcıya haber götürürler.⁷

İnsanları, iyi ve kötü yönde etkileyen bu sebeple de iyi ya da kötü olarak sınıflandırılan varlıkların mevcûdiyeti, birçok dînde bulunan bir inançtır. Bu tür varlıkların bazıları, belli bir bölgenin ilâhı olarak kabul edilirken, bazıları da tabiât gücü olarak varsayılmaktadır.⁸

1.2. İslâm Öncesi Dînlerde Melek İnancı ve Cebrâîl

1.2.1. Yahûdîlik'te Melek İnancı ve Cebrâîl

Yahûdî inancında, iyiliği temsil eden varlıklara ya da güçlere melek ismi verilmektedir. Yahûdîliğin inanç esasları arasında meleklerle îmân bulunmaktadır. İlk zamanlarda melek gibi tabiâtüstü varlıkları ve güçleri bir masal ürünü olarak kabul eden Yahûdîler, iyiyi ve kötüyü Yâhve'nin yaptığına inanmışlardır. O, insanlarla konuşurken herhangi bir aracıya ihtiyaç duymamış, ölüm vakti geleni ise kendisi öldürmüştür. İlerleyen zaman diliminde, İran ve Hellen düşünce akımlarının etkisinde kalmalarıyla, meleklerin varlığını kabul etmeye başlamışlardır. Ölüm vakti gelenin, ölüm meleğinin kılıcıyla öldürüldüğünü kabul etmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak bazı geleneklerde cenazelerin bulunduğu yerlere kaplarla su koyarak ölüm meleğinin kılıcının, bu suyla temizlendiği inancı yaygın hale gelmiştir.⁹

Yahûdî inancına göre melekler, yaratılış olayının ikinci gününde, duman ve ateşten yaratılmışlardır.¹⁰ Yaratılış maddelerinin, duman ve ateş olduğu iddiasının ortaya atılmasının nedeni ise, Yahûdîler'e ait bir eser olan Enoch'un kitabında aktarılan olaylar olduğu bildirilmektedir.¹¹

⁷ Bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-sahîh*, Dâr'ul-kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1979, "Tevhîd", 23.

⁸ Jeffery, Arthur, "Angels", *Dictionary of the Bible*, www.archive.org, (et.12.02.2019), s. 32-33.

⁹ Örs, Hayrullah *Mûsâ ve Yahûdîlik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999, s. 358.

¹⁰ Erbaş, Ali, "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezâhürleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I*, Sakarya 1996, s. 122.

¹¹ Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 72-73.

Yahûdî mezheplerinin geneli meleklerin varlığını kabul ederken, sadûkî mezhebinin reddettiği bilinmektedir.¹² Yahûdî kaynaklarında insanlara tanrı tarafından buyruklar ileten ve “mal’ah” ismiyle anılan varlıklardan bahsedilmektedir.

Yahûdî inancında melekler için ilâhî varlıklar anlamını taşıyan; “tanrı oğulları,¹³ tanrının danışmanları, mukaddesler,¹⁴ rûhlar, tanrının ordusu,¹⁵ savaşçılar, gökte oturanlar, kudretliler,¹⁶ mesajcılar ve gözcüler” şeklinde çeşitli ifadeler kullanılmıştır.¹⁷ Genellikle melek kelimesi yerine “adam” ifadesi kullanıldığı görülmektedir. Yâ’kûb ile güreştiği anlatılan Tekvin bölümündeki¹⁸ kişi, Hoşea’da¹⁹ malakh tâ’bîri ile ifade edilmektedir. Gabriel ve Mihael Eski Ahit’te açıkça geçmektedir. Ayrıca Aden bahçesini korumakla görevlendirilmiş insan, hayvan veya kuş başlı ve kanatlı olarak tasvîr edilen tabîatüstü yaratıklar olan Kerubim isminde melek gruplarından bahsedilmektedir.²⁰ Bunların dışında altı kanatlı olup, ikisi ile yüzlerini, ikisi ile ayaklarını örten ve ikisi ile de uçan Seraflar isimli bir melek grubu da zikredilmektedir.²¹

Eski Ahit’te, özellikle Hezekiel,²² Zekarya²³ ve Daniel²⁴ kısımlarında gözcü meleklerden²⁵ ve daha farklı meleklerden açıkça söz edilmektedir. İlk defa Daniel’de meleklerin isimleri geçmektedir. Orada ölüm meleğinden de bahsedilmektedir.²⁶ Büyük melekler olarak; Gabriel, Mihael, Rafael, Uriel, Raguel, Sariel ve Jeremiel’in isimleri zikredilmektedir.²⁷

Yahûdîlik’te melek inancı hakkında ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bazı Yahûdî din adamları, meleklerin varlığını kabul etmezken bazıları ise yalnızca gökte bulunup yeryüzüne inemeyeceklerini savunmuşlardır. Diğer bir grup ise meleklerin gökten inmek için merdiven kullandıklarını belirtmiştir. Eski Ahit’te geçen: “...Yâ’kûb

¹² Elçilerin İşleri, 23/8.

¹³ Eyub, 1/6; Yaratılış, 6/2,4; 2/1; Mezmur, 82/6; 89/6.

¹⁴ Mezmur, 89/5; Zekarya 14/5; Daniel, 8/13.

¹⁵ İşaya, 24/21; Tekvin, 32/1-2; Krallar I, 22/19.

¹⁶ Mezmur 78/25.

¹⁷ Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, s. 65- 67.

¹⁸ Tekvin, 32/24-25.

¹⁹ Hoşea, 12/5.

²⁰ Yaratılış, 3/24.

²¹ Yeşaya, 6/2.

²² Hezekiel 32/27.

²³ Zekarya, 1/9.

²⁴ Daniel, 3/19-28; Daniel, 6/16-22.

²⁵ Daniel, 4/13.

²⁶ Kılavuz, Ahmet Saim, “Azrail”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, c. IV, s. 350-351.

²⁷ Erbaş, Ali, “Melek”, *DİA*, c. XXIX, s. 37-39.

rüya gördü. İşte! Yeryüzüne bir merdiven dikilmiş ve başı göğe değmişti. O merdivende, tanrının melekleri inmekte ve çıkmaktaydılar.”²⁸ sözleri onların bu görüşlerini destekler niteliktedir.

Yahûdiler tek tanrı inancına sahiptir. İnandıkları tanrının adı Yâhve’dir. Yâhve’nin emrinde insanüstü varlıklar bulunmaktadır. Bu varlıklar ise meleklerdir. Meleklerin de kendi aralarında farklı derecelere sahip olduklarına inanmaktadırlar. Gabriel, Mihael, Rafael ve Uriel gibi melekleri büyük melekler olarak kabul etmişlerdir. Bunların hâricinde, Kerubimler ve Serafimler adlı meleklerin varlığını kabul ederek, ellerinde alevden bir kılıçla cennetin kapısında bekçilik yaptıkları inancına sahiptirler.²⁹

Yahûdî inancında melekler; insanların iyiliğini isteyen, onları muhafaza eden,³⁰ her zaman mutlu olmalarını talep eden ve insanların sıkıntıları ile dertlenen³¹ varlıklardır.

Yahûdîlik’te meleklerin yaptıkları işlere göre çeşitli isimleri ve anlamları vardır. Gabriel³²: Tanrının adamı³³, Mihael³⁴: Baş prens ve tanrı gibi olan, Rafael: Tanrının iyileştirdiği³⁵, Uriel: Tanrının ışığı, Yahve Meleği: Tanrının görünümünde olan³⁶, Rabbin meleği³⁷, Ahit meleği³⁸, Rabbin Rûhu³⁹, Seraflar⁴⁰, Tanrının Rûhu,⁴¹ Rûh,⁴² Gören,⁴³ gibi isimlerle anılmaktadırlar.

Yahûdî inancına göre baş melek olan Mihael; Yahûdiler’in koruyucu meleğidir. Semânın yönetimi onun elindedir. Gabriel; tanrıdan aldığı buyrukları insanlara iletir ve ateşin âmiridir. Uriel; hava değişimlerini idâre eder ve yıldızların efendisidir. Rafael ise hastaların iyi olmalarını sağlayan bir melektir.

²⁸ Tekvin, 28/12.

²⁹ Örs, *Mûsâ ve Yahûdilik*, s. 357-359.

³⁰ Mezmurlar, 34/7.

³¹ İşaya, 69/9.

³² Daniel, 8/16.

³³ Cilacı, Osman, *Dinler Tarihi Ders Notları*, by., Konya 1980, s. 140.

³⁴ Daniel, 10/13, 12/1.

³⁵ Cilacı, *Dinler Tarihi*, s. 140.

³⁶ Çıkış, 111/2-4.

³⁷ Daniel, 4/28; Hâkimler, 13/21-22; Mezmur, 24/ 7; Krallar I, 19/7.

³⁸ Malaki, 111/1.

³⁹ Samuel I, 11/6; Hâkimler, 14/19.

⁴⁰ İşaya, 6/1-5.

⁴¹ Samuel I, 10/10; Tarihler, 24/20.

⁴² Eyub, 4/15; Hezekiel, 11/1-4.

⁴³ Samuel II, 24/2.

Aktarılan bilgiler ışığında, Yahûdîlik ve İslâm'da bulunan melek inançlarında bazı benzerliklerin olduğu görülmektedir. Yahûdî kutsal metinlerinde, özellikle Cebrâîl ile ilgili kaydedilen bilgiler,⁴⁴ İslâm'da olan Cebrâîl inancı ile oldukça yakındır.

İki inanç sistemi arasında benzerlikler olduğu gibi büyük farklarda mevcuttur. Yahûdîler, meleklerin küfre sebep olabilecek işler yapabileceklerini ve bunun karşılığında tanrı tarafından çok kötü bir sûrete çevrilerek cezâlandırılacaklarını kabul etmişlerdir.⁴⁵ Bu inançlarının kaynağı, melekleri iyi ve kötü olarak sınıflandırmalarıdır. İlk inanışlarına göre, iyiyi ve kötüyü tanrının yarattığını kabul ederken İran dîninin etkisinde kalmalarıyla kötülüğün, şeytan ve başında olduğu melekler tarafından geldiğini savunmuşlardır.⁴⁶

Melekler, tanrının emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran vasıtalarlardır. Ancak, Tevrât'ta yer alan bilgilere göre tanrı, peygamberlere bir kasırganın içinde veya vâsıta olmaksızın görünebilmektedir.⁴⁷ Yahûdî inancına göre melekler, insan suretindedirler.⁴⁸ Tıpkı insanlar gibi yer ve içerler.⁴⁹ Onların; yüzleri,⁵⁰ elleri⁵¹ ve ayakları⁵² vardır. İnsanlara dokunur⁵³ ve onların ellerinden tutarlar.⁵⁴ Ayakta durur,⁵⁵ insanlar gibi âlet kullanırlar.⁵⁶ Merdivenlerden iner ve çıkarlar.⁵⁷ İnsanlar gibi ellerinde kılıçlarla savaşmaktadırlar.⁵⁸ İnsanlara yol gösterip rehber olurlar.⁵⁹ Yürürken önde ve arkada duranları vardır.⁶⁰ Erkeklerle ve kadınlara insan sûretinde görünüp, onlarla

⁴⁴ Daniel, 9/ 21-23.

⁴⁵ Taftazânî, Sa'deddîn, *İslâm Akâidi*, (Hazırlayan, Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 305.

⁴⁶ Ateş, Ali Osman, *Kur'ân ve Hadîslere Göre Şeytân*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, s. 95.

⁴⁷ Tarihler II, 1/7.

⁴⁸ Tekvin, 19/1.

⁴⁹ Tekvin, 19/3.

⁵⁰ Krallar II, 1/15.

⁵¹ İşaya, 7/2; Krallar I, 16/11-19.

⁵² İşaya, 7/2.

⁵³ Tarihler I, 21/15.

⁵⁴ Tekvin, 19/15-16.

⁵⁵ Krallar I, 21/5.

⁵⁶ İşaya, 7/6.

⁵⁷ Tekvin, 28/12.

⁵⁸ Sayılar, 23/31-32; Tarihler I, 21/16-27-30.

⁵⁹ Tekvin, 24/40; Sayılar, 20/16

⁶⁰ Çıkış, 14/19.

konusabilirler.⁶¹ Meleklerde de insanlarda olduğu gibi öfke⁶² ve kandırabilme⁶³ özellikleri bulunmaktadır.

Melekler, insanlarla benzer özellikler taşımalarının yanı sıra insanüstü hasletlere de sahiplerdir. Meleklerin kanatları vardır⁶⁴ ve uçarlar.⁶⁵ Çok güçlü sesleri ile⁶⁶ semâdan yeryüzüne seslenerek, insanları çağırabilirler.⁶⁷ Melekler; kötü rûh diye tâ'bîr edilen şeytana dönüşebilmektedirler.⁶⁸ Tanrı Yâve'nin yardımcılarıdır.⁶⁹ Yaratılış maddeleri ateş olmasından dolayı şeytândan farkları kalmamıştır. Şeytân ise meleklerin başıdır. Onlar, tanrı Yâhve'nin oğulları⁷⁰ ve Yâhve sarayının birer üyeleridirler.⁷¹ Yâhve meleği; tanrının insanlara görünen şeklidir.⁷² Bazı melekler sürekli Yâhve'nin etrafında bulunur ve onun emirlerini yerine getirirler.

Yahûdîlik'te büyük meleklerden birisi Mihael'dir.

Mihael: Baş melektir. Göklerin ve orada bulunanların idârecisidir. Yahûdîlerin koruyucusudur. Onun emrinde birçok melek bulunmaktadır. .

Gabriel: Tanrıdan aldığı buyrukları, peygamberlere iletmekle vazifeli melektir. Yahûdîler, Gabriel'in kendilerine düşman olduğunu düşünmektedirler. Kur'ân'da geçen bazı ayetlerin tefsîrinde, Cebrâîl'e karşı olan düşmanlıktan söz edilmektedir. Bahse konu olan âyette *"Her kim Allah Teâlâ'ya ve O'nun meleklerine, peygamberlerine ve Cebrâîl ile Mikâîl'e düşman olursa, Allah Teâlâ da şüphe yok ki, kâfirlerin düşmanıdır."*⁷³ ifadeleri yer almaktadır. Âyetin tefsirlerinde, Yahûdîler'in Cebrâîl'in hakkında olumsuz sözler sarf ettiklerini içeren bilgiler görülmektedir. Bu âyetin nüzûl sebepleri hakkındaki rivâyetleri kısaca aktarmak mümkündür:

Yahûdîler, Hz. Peygamber'e geldiler ve: "Senin dostun kimdir ve sana vahyi, Kur'ân'ı kim getiriyor?" şeklinde sorular sordular. Bu soru karşısında, Kur'ân'ı getirenin de dostunun da Cebrâîl olduğunu ifade eden Hz. Peygamber'e Yahûdîler: "Eğer sen

⁶¹ Hakimler, 13/6-9, 11-13, 15-20; İşaya, 7/3-4.

⁶² Samuel I, 10/6.

⁶³ Krallar I, 22/21-23.

⁶⁴ İşaya, 7/2.

⁶⁵ İşaya, 7/6.

⁶⁶ İşaya, 6/4; Hakimler, 15/14.

⁶⁷ Tekvin, 21/17; 22/11-12-15.

⁶⁸ Samuel I, 16/13-16; Krallar I, 22/21-23.

⁶⁹ Tekvin, 22/11-12.

⁷⁰ Tekvin, 6/1.

⁷¹ Eyüb, 1/6.

⁷² Çıkış, 3/2-4.

⁷³ Bakara, 2/98.

Mikâîl'in getirdiğini söyleseydin, biz bunu kabul edecektik. Çünkü Mikâîl bizim dostumuzdur. Fakat Cebrâîl ise bize ancak belâ ve musîbet getirir." şeklinde yanıt verdiler. Diğer bir rivâyete göre ise Hz. Ömer, Cebrâîl ile ilgili inançları hakkında Yahûdîler'e bazı sorular yönelttiğinde Yahûdîler: "Cebrâîl, ancak bizim için düşmandır. Çünkü Cebrâîl, bizim sırlarımızı Muhammed'e bildiriyor. Ayrıca o, azap getiren bir melektir. Bize dost olan ise ancak Mikâîl'dir. Çünkü Mikâîl bereket ve selâmet meleğidir. Cebrâîl ile Mikâîl arasında bir düşmanlık vardır." şeklinde ifadeler kullandılar.⁷⁴ Cebrâîl'in, Yahûdîler'e göre azap ve helâk getiren bir melek, Mikâîl'in de bereket, rahmet, bolluk ve merhamet getiren bir melek olduğu gibi ifadeler, genel olarak Yahûdîler'in itikâdı ile uyumaktadır. Ancak Cebrâîl'in, onların düşmanı olduğu şeklindeki ifadeler, Tivrât ve İncîller'de bulunmadığından,⁷⁵ bu inancın Hz. Peygamber'in zamanında yaşayan bazı Yahûdîler tarafından iddiâ edildiğini söylememiz mümkündür.

Bahse konu olan âyette Yahûdîler, Cebrâîl'in Arap toplumu ve Hz. Peygamber için muhafız bir melek olduğunu, kendilerine ve kendi melekleri olarak kabul ettikleri Mikâîl'e ise hasım olduğunu düşünerek böyle bir anlayışa yönelmişlerdir.

Ayrıca Yahûdîlik'te, yardımcı meleklerin olduğuna inanılmaktadır. Onların ve barış meleklerinin, her cuma akşamı Yahûdî evlerini ziyaret ettiklerine inanmaktadırlar. Şalom Alehem'in (Shalom Alechem) oldukça popüler olan 'Barış Üzerinizde Olsun' adlı ilâhîsi, özellikle Aşkenaz Yahûdîleri tarafından her şabat akşamı evlerde söylenmektedir. Bu duâda insanlarla birliktelik eden iki meleğe seslenilmektedir.⁷⁶

1.2.2. Hristiyanlık'ta Melek İnancı ve Cebrâîl

Melek inancı bakımından Hristiyanlık, Yahûdîlik ve diğer bazı dinlerle benzerlikler göstermektedir. Tanrı ile zaman ve mekâna bağlı diğer varlıklar arasında irtibat sağlayan, iyilik tarafını temsil eden varlıklara melek denilmektedir.⁷⁷

Hristiyanlar, meleklerin yaratılış maddesinin duman ve ateş olduğuna inanmaktadırlar.⁷⁸ Hristiyanlık'ta meleklerin ne zaman yaratıldığı hususunda kesin bir

⁷⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdulmelîk, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, Kahire 1955, c. I, s. 570; İbn Kesîr, Mecdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1990, c. I, s. 226-229; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*, Beyrut 1981, c. I, s. 92, 226-229;

⁷⁵ Wensinck, Arent Jan, "Mikâîl", *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, t.y., c. VIII, s. 308.

⁷⁶ Erbaş, "Melek", *DİA*, c. XXIX, s. 37-39.

⁷⁷ Yaşar, Hüseyin, *Kur'ân da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s. 215.

⁷⁸ Mezmur, 104/4.

kanaâte varılamamıştır. Eski Ahit'te yer alan altı gün kavramı değerlendirildiğinde, din adamları arasında görüş ayrılıkları doğmuştur. Bunlardan bazıları, meleklerin dünyadan daha önce, kimisi dünya ile aynı zamanda, bir kısmı da dünyadan daha sonra yaratıldıklarını savunmuşlardır.⁷⁹

Hristiyan inancı açısından meleklerin varlığına inanmak zarûrî bir kâidedir. Hristiyanların her biri, meleklerin var olduklarına inanmak mecbûriyetindedir. Hristiyan inancı konsil kararları ile tespit edilmektedir. Bu konsil kararları netîcesinde meleklerin varlığı zorunlu bir inanç, inkârı ise aforoz edilme sebebi olarak sayılmıştır. Efes Konsili'nde⁸⁰, Synod Konsili'nde⁸¹, Chalcedon Konsili'nde⁸², İkinci İstanbul Konsili'nde bu kararlar alınmıştır.⁸³ Bu konsillerde melek inancı ile ilgili: “Tanrı, zamanın ilk başladığı andan itibaren iki farklı varlık yaratmıştır. Bu varlıklar ruhânî ve maddî varlıklardır; yani melekler ve dünyadır.”⁸⁴ şeklinde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi ise meleklerin varlığının kutsal metinlerde bildirilmiş olmasıdır. Eski Ahit'te on sekiz kitapta yüz sekiz yerde, Yeni Ahit'te on beş kitapta ise yüz altmış beş yerde, toplam olarak iki yüz yetmiş üç yerde meleklerden bahsedilmiştir.⁸⁵

Hristiyanlıkta melekler iyi ve kötü diye iki gruba ayrılmıştır.⁸⁶ Onların inancında şeytân meleklerin başkanı konumundayken, emri altında bulunan meleklerle birlikte tanrıya isyân etmeleri sonucunda cennetten kovulmuşlardır.⁸⁷ Tanrı, Âdem'i yarattığında, ona secde edilmesini emretmiştir. Onun genç olması ve ona verilen hâkimiyeti kıskanmaları sonucunda bu emri reddeden şeytân ve emrindeki melekler, yeryüzüne gönderilmişlerdir.⁸⁸ Aktarılan diğer bir bilgiye göre ise gökte bir savaş çıkmıştır. Mikâîl ve emrindeki melekler, ejderha ve onun meleklerine karşı savaşmışlardır. Ejderhanın onlara gücü yetmemiş ve mağlûp olmuştur. Şeytân diye adlandırılan ve bütün dünyayı kandıran o büyük ejderha, melekleri ile birlikte yeryüzüne atılmışlardır.⁸⁹ Bu konu ile

⁷⁹ Bartmann, Bernard, *Précis de théologie dogmatique*, <http://jesusmarie.free.fr/bernard-bartmann-precis-de-theologie-dogmatique-tome-1.pdf>, (et. 13.02.2019), s. 291.

⁸⁰ Council of Ephesus, *Newadvent*, www.newadvent.org/fathers/3810.htm, (et. 13.02.2019).

⁸¹ Synod of Laodicea, *Newadvent*, www.newadvent.org/fathers/3806.htm, (et. 13.02.2019).

⁸² Council of Chalcedon, *Newadvent*, www.newadvent.org/fathers/3811.htm, (et. 13.02.2019).

⁸³ Second Council of Constantinople, *Newadvent*, www.newadvent.org/fathers/3812.htm, (et. 13.02.2019).

⁸⁴ Serdar, Murat, “Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları”, *Bilimname*, XVII, Kayseri 2009, s. 144.

⁸⁵ Serdar, “Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları”, s. 145.

⁸⁶ Vahiy, 12/7; Matta, 25/41.

⁸⁷ Şahin, M. Süreyya, “Cin” *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1991, c. VIII, s. 7.

⁸⁸ Ateş, *Kur'ân ve Hadîslere Göre Şeytan*, s. 25.

⁸⁹ Vahiy 12/7-9.

ilgili kutsal kitapta, kıyamet günü kralın, iblîs ve emrindeki meleklerin ateşe atılma emrini vereceği bildirilmiştir.⁹⁰

Yeni Ahit'te, iyi olan meleklerin gökte bulundukları, devamlı tanrıyı andıkları, tanrının ordusunu oluşturdıkları ve bazen de yeryüzüne indikleri nakledilmiştir.⁹¹ Melekler, yaratıcının buyruklarını insanlara iletir, insanlara muhâfızlık ederek onları korur ve insanların kurtulmalarını dilerler. Mükâfat için görevli oldukları gibi, cezalândırma için de kullanılmaktadırlar.

Melekler arasında gruplandırmalardan bahsedilebilir. Hristiyanlar'ın baş melek olarak kabul ettikleri Mihael'in yanında bulunan⁹² hükümetler, riyâsetler, tahtlar ve hâkimiyetler adlı gruplar⁹³ vardır. Tabîat olaylarını yönlendiren ve cehennem meleği olarak kabul edilen Abaddon isminde bir meleken söz edilmektedir.⁹⁴ Hristiyan inancında melek kavramının ortaya çıkmasının en büyük nedeni, Pavlus'un Mesîh'in meleklerden üstün olduğu, getirdiği dînin ise Mûsâ'nın dîninden daha üstün olduğunu ispatlama çabasındandır. Kilisede meleklerle ilgili çok fazla gündem oluşmamıştır.⁹⁵

Hristiyanlık'ta, tanrının emirlerini insanlara ulaştırmakla görevli olan melekler, bu emir ve nehiyleri rüyâda bildirmişlerdir.⁹⁶ Onlar göklerde ikâmet edip, emir ve yasakları rûh şeklinde tebliğ etmişlerdir.⁹⁷ Olayları, tanrının irade etmiş olduğu şekilde meydana getirmişlerdir.⁹⁸ Peygamber ve sâlih kişileri koruyup, onlara yardımcı olmuşlardır.⁹⁹ Meleklerin iyileri ve kötülere vardır.¹⁰⁰ Kötü olanlar cehenneme atılacaktır.¹⁰¹ Ayrıca insanlardan kötü olanları cehenneme atacak olan melekler de vardır.¹⁰² Meleklerden, insanlar gibi günah işleyenler bulunmaktadır.¹⁰³ Onlar, şeytân ile aynı maddeden yaratılmışlardır. Şeytânın emri altında kötü melekler bulunmaktadır.¹⁰⁴

⁹⁰ Matta, 25/41.

⁹¹ Matta, 18/10; Luka, 1/19.

⁹² Yahuda'nın Mektubu, 9; Selânikliler'e Birinci Mektup, 4/16.

⁹³ Efesoslular'a Mektup, 1/21; Koloseliler'e Mektup, 1/15-16; İbrânîler'e Mektup, 9/5.

⁹⁴ Vahiy, 7/1.

⁹⁵ Erbaş, "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri", s. 37-39.

⁹⁶ Matta, 1/20-24-25; 11/19-22.

⁹⁷ Matta, 3/16-17.

⁹⁸ Matta, 4/1-11; Luka, 4/1-13.

⁹⁹ Matta, 4/1-11; 26/53.

¹⁰⁰ Matta, 25/41-42.

¹⁰¹ Potrus II, 2/4.

¹⁰² Matta, 13/41-42; 49-50.

¹⁰³ Matta, 25/41.

¹⁰⁴ Matta, 25/41.

Meleklerde erkeklik ve dişilik yoktur. Nefsânî ve şehvânî arzuları yoktur.¹⁰⁵ Farklı sûretlere girebilirler. Olağanüstü yetenekleri vardır.¹⁰⁶ Semâdan yeryüzüne inip çıkarlar.¹⁰⁷ Şimşek gibi hızlıdır.¹⁰⁸ Tanrı şeklinde görünebilirler.¹⁰⁹ Îsâ'nın nûru¹¹⁰ veya yalnızca nûr olarak görünebilirler.¹¹¹ Ateş suretine girebilirler.¹¹² İnsanlarla konuşabilirler.¹¹³ İnsan sûretine girebilirler. İnsanlar gibi elbise giyebilirler.¹¹⁴ Kadınlarla konuşabilir ve onlara da vahiy getirirler.¹¹⁵ Melekler, mukaddes varlıklardır.¹¹⁶ Onlar, bazı gizli bilgileri bilirler.¹¹⁷ İkrâr ve inkâra şahit olmuşlardır.¹¹⁸ İnsanlara yardım edebilirler.¹¹⁹ Meleklerin genel olarak Îsâ'dan üstün olduğuna inanılmıştır.¹²⁰ Ancak meleklerin Îsâ'ya secde etmeleri emredilmiştir.¹²¹ Melekler tanrının yardımcılarıdır.¹²²

Hristiyanlık'ta meleklerin isimleri ve görevleri farklıdır:

Mihael:¹²³ Baş melektir. İnsanları muhâfaza eder. Şeytânın her türlü oyunlarına karşı korur.¹²⁴ Mihael, emri altında bulunan melek ordusu ile Ejderha adı verilen şeytâna ve ordusuna karşı savaşır. Semâdan yeryüzüne kovulan şeytân ve ordusu, kötülüklerine devam ederler.¹²⁵

Gabriel: Tanrıya en yakın olan melektir. Tanrının emir ve yasaklarını peygamberlere ulaştırır.¹²⁶ Diğer ilâhî dînlerde olduğu gibi, Hristiyanlık'ta da tanrı ile onun elçileri arasındaki irtibâtı sağlama görevi meleklerle verilmiştir. Melekler, tanrı tarafından seçilen peygamberlerle konuşur ve bazen de sevindirici haberler getirirler.¹²⁷

¹⁰⁵ Matta, 22/30.

¹⁰⁶ Matta, 28/2-3.

¹⁰⁷ Yuhanna, 1/48-51.

¹⁰⁸ Matta, 28/3.

¹⁰⁹ Resûllerin İşleri, 7/31-32.

¹¹⁰ Resûllerin İşleri, 26/13-15.

¹¹¹ Resûllerin İşleri, 22/6-12.

¹¹² Resûllerin İşleri, 7/30.

¹¹³ Luka, 1/11-13- 18-19; Yuhanna, 12/28-30; 20/11-13; Resûllerin İşleri, 5/18-20; 10/1-4.

¹¹⁴ Matta, 28/3; Yuhanna, 20/11-13.

¹¹⁵ Luka, 1/26-38.

¹¹⁶ Luka, 9/26.

¹¹⁷ Luka, 24/23.

¹¹⁸ Luka, 12/8-9.

¹¹⁹ Resûllerin İşleri, 5/19.

¹²⁰ İbranîlere Mektup, 1/4-7.

¹²¹ İbranîlere Mektup, 1/6.

¹²² Matta, 26/53.

¹²³ Yahudanın Mektubu, 5/9.

¹²⁴ Bkz. Özbek, Durmuş, "Bugün ki Semâvi ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 3, Konya 1990, s. 313.

¹²⁵ Yuhannanın Vahyi, 12/7-17.

¹²⁶ Luka, 1/19.

¹²⁷ Mezmurlar, 91/10-12; Luka, 1/ 18-20; 22/43; Matta,4/6, 11.

Diğer semâvî dînlerde kabul edilen Cebrâîl, Hristiyanlık'ta da bilinmektedir. İncîl'i, İsâ'ya indirenin Cebrâîl olduğunu kabul ederler. Ayrıca Meryem'e oğlunu müjdeleyenin de Rûhû'l Kudûs olduğuna inanırlar.¹²⁸ Konu ile ilgili olarak Ahdi Cedîd'de şu şekilde aktarımlar bulunmaktadır:

Altıncı ay, tanrı tarafından melek Cebrâîl, Galîle'de Nâsıra isimli kente, Dâvûd evinde bulunan Yûsuf ismindeki adamla nişanlı olan bir kıza gönderildi. İşte! Bu kızın adı Meryem idi. Melek Cebrâîl onun yanına girdi ve şöyle dedi: “Selam senin üzerine olsun, ey azîz kişi! Tanrı seninle beraberdir. Kadınların içinde en hayırlısı sensin.” Meryem bunları duyunca oldukça şaşırır ve bu verilen selamın ne anlama geldiğini düşünür. Melek Cebrâîl şöyle devam eder: “Korkma Meryem! Tanrıdan bir selâmet ve lûtûf buldun. Sen gebe kalıp bir erkek çocuk doğuracak, ismini de İsâ koyacaksın. O, şerefli ve azîz olacak. Ona en yüce olan tanrının oğlu denilecek. Tanrı ona, babası olan Dâvûd'un tahtını verecektir. O, Yâ'kûb'un soyu üzerine olacaktır. Hüküm sürecek ve hükümdârlığının sonu olmayacaktır.” Meryem şaşkınlıkla meleğe: “Bu söylediklerin nasıl olabilir? Ben hiç erkek tanımam.” demiştir. Melek Cebrâîl, Meryem'e: “Kutsal Rûh senin üzerine inip ulu tanrının kudreti seni saracak, bundan dolayı dünyaya gelecek olan bu çocuğa tanrının oğlu denecektir.” Melek şaşkınlığını koruyamayan Meryem'e şöyle bir misâl verir: “Akraban olan Elizabet'in yaşlılık zamanında bir erkek çocuğu oldu ve kısır olduğu zannedilen Elizabet, şimdi gebeliğin altıncı ayındadır. Tanrı için imkânsız olan bir şey yoktur” deyince, Meryem: “Ben tanrının hizmetkâr bir kuluyum, dediğin gibi olsun.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine melek onun yanından ayrılır.¹²⁹

Hristiyanlık'ta 25 Mart melek Cebrâîl'in, Meryem anaya İsâ'nın annesi olacağını haber verdiği gün olarak kutlanmaktadır. Hristiyan inancına mensup ülkelerde kilisenin çanları, tanrının göndermiş olduğu meleği anmak için çalınır. Çanlar çalarken, Meryem ananın tanrı tarafından oğlunun annesi olarak seçildiği hatırlanmaktadır.

Cennet meleği: Bunlar, özel olarak peygamberlere ve sâlihlerle yardımda bulunurlar.¹³⁰

¹²⁸ Luka, 1/ 11,12,14,18,20-30; Yuhanna'nın Vahyi, 1/ 1; Petrus'un I. Mektubu, 1/ 12.

¹²⁹ Luka, 1/26-38.

¹³⁰ Luka, 16/22.

Cehennem meleği: Cehennemde insanlara azabı veren melektir. Bu meleğe İbranîce’de, helâk edici anlamında olan Aboddon kelimesi kullanılmaktadır. Cehennemin anahtarına sahip olan, farklı bir melek de bulunmaktadır.¹³¹

Tanrının Rûhu: Tanrının bizzat kendisine ait rûhu,¹³² tanrının meleği, mukaddes rûh (Rûhû'l-Kudûs)¹³³ mânâsındadır.

Tanrının meleği: Tanrının insanlarla arasındaki elçilerdir.¹³⁴

Sûr melekleri: Tanrı tarafından yedi meleğe yedi tane boru verilmiştir.¹³⁵ İlk melek boruyu üflediğinde; kanlı bir ateş yere iner, bu ateş ile ağaçlar ve yeşillik yok olur. İkinci melek boruyu üflediğinde; dünya’da ki denizler kana boyanır ve denizdeki canlılar helâk olur. Üçüncü melek boruyu üflediğinde; gökten büyük bir yıldız, ırmakların içine düşer, sularını acılaştırır ve bu suyu içen insanlar ölür. Dördüncü melek boruyu üflediğinde; güneş, ay ve yıldızlar kararır.¹³⁶ Beşinci melek boruyu üflediğinde; Yeryüzüne bir yıldız düşer ve ona cehennemin anahtarı verilir.¹³⁷ Altıncı melek boruyu üflediğinde; tanrının önündeki altıncı meleğe: “Fırat nehri’nin yanındaki dört meleği çöz ve insanların bir kısmını öldürsünler” şeklinde emir verilir. Bu dört melek çözülür.¹³⁸ Yedinci melek, boruyu üfleyeceği sırada; Tanrının sırrı nihâyete erecektir.¹³⁹

Ölüm melekleri: Bulut üzerinde oturan ve elinde keskin orak bulunan meleklerdir.¹⁴⁰ Melekler ölümsüzdürler.¹⁴¹

Sayıları açısından melekler hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Eski ve Yeni Ahit’te: “Binlerce binler, on binlerce on binler...”¹⁴² ifadeleriyle çok fazla olduklarına dikkat çekilmiştir. Gabriel’in 24 Mart’ta, Mihael’in 29 Eylül’de, Rafael’in ise 24 Ekim’de kutlanan bayramları bulunmaktadır.¹⁴³

¹³¹ Yuhannanın Vahyi, 9/10-11.

¹³² Matta, 111/16-17; Resûllerin İşleri, 10/19-20.

¹³³ Luka, 1/35.

¹³⁴ Matta, 1/20; Resûllerin İşleri, 12/7.

¹³⁵ Yuhanna Vahyi, 8/3-6.

¹³⁶ Yuhannanın Vahyi, 8/1-13.

¹³⁷ Yuhannanın Vahyi, 9/1.

¹³⁸ Yuhannanın Vahyi, 9/10-17.

¹³⁹ Yuhannanın Vahyi, 10/7.

¹⁴⁰ Yuhannanın Vahyi, 14/15-20.

¹⁴¹ Luka, 20/16.

¹⁴² Vahiy, 5/11; Kurtuluş, 1/22-19; Daniel, 7/10.

¹⁴³ Erbaş, “Melek”, *DİA*, c. XXIX, s. 37-39.

1.2.3. İlâhî Olmayan Dînlerde Melek İnancı

Melek inancı bağlamında, çeşitli dînler incelendiğinde muhtelif bilgilere ulaşılmaktadır. Örneğin melekler için bahsedilen bir görev de insanlar için koruyucu konumda olmalarıdır. “Lamma Udug” ismiyle bilinen, koruyucu bir meleğin varlığını kabul eden Sümerler’den bahsetmek yerinde olacaktır.

Bâbil inanişında melekler ve cinler mevcut olmakla birlikte, insanlar ile inandıkları tanrılar arasında hiç kesilmeyen, sürekli devam eden bir ilişki olduğuna inanılmıştır. Bu dîninde, tüm insanların önünde ve arkasında ya da sağında ve solunda olan ve o kişiyi korumakla görevli iki tane muhâfaza meleğinin varlığına inanılmıştır.¹⁴⁴

Zerdüştlük’teki Zend Avesta yazıtları incelendiğinde, Ahura Mazda ile birlikte duran “Ameşa Spenta” ismiyle anılan kutsal ölümsüzlerin varlığı ifade edilmektedir. Zerdüş inancında meleklerin, tabîat olaylarını kontrol eden ruhlarla aynı varlıklar olduğuna inanılmaktadır. Onlara göre melekler, insanlara şefâatçi olarak onları kötülüklerden korurlar. Meleklerden kurduğu ordu ile Ahura Mazda, şeytanlardan kurduğu ordu ile karşısında duran Angra Mainyu ile dâima savaş halindedir. Diğer dînlerde de olduğu gibi bu dîninde meleklerin en önemli vazîfeleri yaratıcı ile insanlar arasındaki irtibâtı sağlamaktır.¹⁴⁵

Budizm, Hinduizm ve Konfüçyânizm dinlerinde, kötülüğü temsîl eden varlıklara inanmak, vahiy getiren meleklerle inanmaktan daha yaygındır. Hint dînlerinin inanişına göre gökte bulunan Devalar ve Asura isminde kötü olduğu düşünülen varlıklar mevcuttur. Birûnî, (v. 453/1061) Deva adlı meleklerin bulunduğu konumları ve bunlarla diğer varlıklar arasındaki ilişkiyi anlattıktan sonra, Mahadeva isimli bir meleğin, meleklerle başkanlık ettiğini ifade etmiştir. Birûnî, Hint inanişına göre yaklaşık üç yüz otuz milyon meleğin mevcûdiyetini bildirmiştir. Hint inanişında melekler için yeme, içme, doğum, ölüm gibi insânî özellikler bulunmaktadır. Meleklerin bu mertebelere bilgi ile değil yalnız amel ve ibâdet ile ulaştıklarını savunmuşlardır.¹⁴⁶

Çeşitli inanç ve uygulamaları ile bilinen Çin dînlerinde de ruhlardan oluşan görünmez varlıkların mevcut olduğuna ve meleklerin varlığına inanılmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 37.

¹⁴⁵ Christensen, Arthur, *l’Iran sous les sassanides*, Copenhagen, Archive.org/details/in.ernet.dli.2015.529933/page/n5, (et. 12.02.2019) s. 29.

¹⁴⁶ Tümer, Günay, *Birûnî’ye Göre Dinler ve İslâm Dîni*, Ankara 1986, s. 161.

¹⁴⁷ Erbaş, “Melek”, s. 37.

1.2.4. Câhiliye Döneminde Melek İnancı ve Cebrâîl

Câhiliye dönemi Arap toplumunda, melek inancı bulunmaktaydı. Onlar, melekleri ilâhlaştırıyor ve tanrının kızları olarak kabul ediyorlardı. Onları dişi olarak kabul etmelerinin yanında: “Tanrı dileyseydi onlara tapmazdık.”¹⁴⁸ diyerek bu inançlarını savunuyorlardı. Kız çocuğu olan kişinin, bu durumu kendisine utanç saydığı o dönemde, melekleri tanrının kızı olarak kabul etmeleri, Kur’ân’da açıkça belirtilen hususlardandır.¹⁴⁹ Bu inancın bâtil bir yol olduğu âyetler tarafından belirtilmiştir.¹⁵⁰

Kur’ân’dan elde edilen bilgiler ışığında, Câhiliye devrindeki Araplar, melekleri ilâhlaştırmış ve onlara tapmışlardır. Ruhânî ve kanatlı varlıklar olarak kabul etmişlerdir. Onlar, peygamberlere bir meleğin gelmesi gerektiğini savunmuşlardır.¹⁵¹ Onların bu tavırlarından, Câhiliye devrinde melek inancının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı müfessirler, En’âm sûresinin 100. âyetinde bulunan *cin* kelimesinin hem melekleri hem de şeytânları kapsadığını belirtmişlerdir.¹⁵² Kur’ân’da Câhiliye Arapları’nın, cinleri Allah’a ortak koşarak onun için oğullar ve kızlar uydurdıkları ifade edilmiştir.¹⁵³

Cin kelimesi mânâ yönünden incelendiğinde “örtmek, setr etmek, gizlemek” gibi anlamlara geldiği görülecektir. Câhiliye Arapları, bu anlamı göz önünde bulundurarak melekler için de cin tâ’bîrini kullanmışlardır.¹⁵⁴ Bu âyetin¹⁵⁵ tefsîrinde İbn Abbâs, cin kelimesinin gizlenme mânâsına geldiğini ve meleklerin Allah’ın kızları olduğuna inanan müşrikler hakkında inerek meleklerle cin denildiğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Vahyin, Hz. Peygamber’e ilk defa geldiği sırada Hz. Hatîce’nin, bu durumu Varaka b. Nevfel’e aktarmasıyla ilgili elde edilen bilgiler ışığında, Câhiliye döneminde vahiy getiren bir melek inancı olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, gelen ilk vahyin ardından, olanları Varaka b. Nevfel’e anlatmış, o da bu olayın daha önce Hz. Mûsâ’ya

¹⁴⁸ Zuhrûf, 43/19-20.

¹⁴⁹ Sâffât, 37/149-156.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/80; Enbiyâ, 21/26; Tûr, 52/39.

¹⁵¹ En’âm, 6/8; İsrâ, 17/92; Furkân, 25/7.

¹⁵² Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu’l-meânî*, Dâr-ul Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. VII, s. 241; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdî, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, İstanbul 1979, c. III, s. 1999.

¹⁵³ En’âm, 6/100.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XIII, s. 92-101; Ateş, Ali Osman, *Kur’ân ve Hadîslere Göre Cinler ve Büyü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2011, s. 17-21.

¹⁵⁵ En’âm, 6/100.

¹⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, c. VII, s. 241.

gelen ve elçi bir melek olan Nâmûs'u Ekber vasıtası ile gerçekleştirdiğini bildirmiştir.¹⁵⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere o dönemde de vahiy getiren bir meleğe inanılmaktaydı.

Aktarılan bilgiler ışığında, Câhiliye döneminde melek inancının bulunduğu görülmektedir. Fakat onların melekler hakkındaki inanç esasları İslâm dînindeki melek inancıyla pek bağdaşmamaktadır. Melekleri, kendileri için şefâatçi varlıklar olarak görüyorlardı. Bu inançlarından dolayı meleklerin heykellerini yapmaya ve onlara tapmaya başlamışlardır.¹⁵⁸ Ancak İslâmiyet ile örtüşmeyen yönleri olsa da Hz. İbrahîm'in Hanîf dîninden kalan bazı inançları korumaları sebebiyle İslâm ile benzerlik gösteren yönleri de bulunmaktadır.¹⁵⁹ O dönemde bazı şâirler tarafından yazılmış olan şiirlerde, İslâm inancında var olduğu gibi Kirâmen Kâtibîn¹⁶⁰ ve ölüm meleğinin de¹⁶¹ olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar olan kısımda, diğer dinlerde olan melek ve Cebrâîl inancı ele alınarak aydınlatılmaya çalışılmıştır. Buradan sonra İslâm dîninde bulunan kaynaklar ışığında melek ve Cebrâîl inancı irdelenecektir.

1.3. İslâm Dîninde Melek İnancı ve Cebrâîl

İslâmî kaynaklarda, meleklerin yaratılış bakımından latîf, nûrânî ve ruhanî varlıklar oldukları aktarılmıştır.¹⁶² Melekler, Allah'ın kendilerini şeref sahibi olarak yaratmış olduğu varlıklardır.¹⁶³ Çeşitli şekillere girebilen, duyu organları ile algılanmaları mümkün olmayan kullardır.¹⁶⁴ Sürekli Allah'a ibâdet halinde bulunur ve asla Allah'ın verdiği emirlere karşı gelmezler.¹⁶⁵ Melekler için herhangi bir cinsiyet söz

¹⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 254.

¹⁵⁸ İbn Esîr, Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî-t'îrâh*, Dâru'l-Kitab-i'l-Arabî, Beyrut 1997, c. I, s. 67, 68.

¹⁵⁹ Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 500.

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, *Hadîs Müdâfâası*, (trc., M. Hayri Kırbasoğlu), Otto Yayınları, İstanbul 2017, s. 202-203; Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul ve Reddetiği Halk İnançları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2013, s. 81-82.

¹⁶¹ Izutsu, Toshiniko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çvr. M. Kürşat Atalar), Pınar Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 18-19.

¹⁶² Ebû Yâ'kûb, İshâk b. Râhûye, *Müsned*, Dâr-ul Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2002, c. II s. 278; Müslim, "Zühd", 60; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban, *Sahîh*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1988, c. XIV, s. 25; Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. IX, s. 3.

¹⁶³ Enbiyâ, 21/26.

¹⁶⁴ Hûd, 11/69-73; Meryem, 19/16-17.

¹⁶⁵ Nahl, 16/50; Tahrîm, 66/6.

konusu değildir. Onlarda erkeklik ve dişilik düşünülemez.¹⁶⁶ Yemek, içmek gibi ihtiyaçları yoktur.¹⁶⁷ Uyumaktan, dinlenmekten ve her türlü nefsi arzulardan uzaktadırlar.

Allah'ın onlara vermiş olduğu vazifeleri, kusursuz bir şekilde yerine getirmekle yükümlü olan meleklerin, günahlardan uzak durdukları ve mâsum oldukları yönündeki ifadeler çeşitli âyetlerde bulunmaktadır.¹⁶⁸ Onlar, masum olmaları sebebiyle isyân edebilen insanlardan ve cinlerden ayrılmaktadır. Yüce Allah'ın, Hz. Âdem'i ve insan türünü yaratacağı hakkındaki ifadesine, meleklerin şaşkınlık ile karşılık vermeleri,¹⁶⁹ Allah'a karşı itâat sorumluluklarına zıt gibi görünse de müfessirler bu durumun itiraz mâhiyetinde olmadığına, bilâkis hakîkati öğrenme amacına yönelik olduğunu aktarmışlardır. Söz konusu âyetin devamında ve meleklerle ilgili farklı âyetlerde, onların mutlak bir teslîmiyet içinde oldukları açıkça görülmektedir. Ayrıca Bâbil'de yaşayan insanlara bir imtihan sebebi olarak sihir öğretmeye gönderilen iki melek,¹⁷⁰ muhâtaplarını itâatsizliğe karşı uyarmayı hedefledikleri için Allah'a isyân etmiş sayılmazlar.¹⁷¹

Melekler, kendilerine verilen vazife gereği, büyük cüsseli ve kuvvetli varlıklardır.¹⁷² Onların bu kudretlerini ifade eden ellere¹⁷³ ve ikişer, üçer, dörder kanada¹⁷⁴ sahip oldukları ifade edilmektedir. Melekler için âyette zikredilen “cenâh” kelimesi, uçan varlıklar için kanat anlamını ifade ederken aynı zamanda el, taraf ve yan mânâlarına da gelmektedir. Ancak meleklerle izâfe edildiğinde mâhiyetini tam anlamıyla bilmek zordur.¹⁷⁵

Kur'an'da, müşriklerin melekler için dışı varlıklar olduğu yönündeki söylemleri reddedilmiştir.¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerim'de bulunan bazı âyetlerde¹⁷⁷ ve mütevâtir seviyesindeki hadîslerde¹⁷⁸ “meleklerle îmân” konusunun, itikât esaslarından olduğu ifade edilmiştir.

¹⁶⁶ Sâffât, 37/149-156; Zuhrûf, 43/19.

¹⁶⁷ Hûd, 11/69-70; Zâriyât, 51/24-28.

¹⁶⁸ Enbiyâ, 21/26-27.

¹⁶⁹ Bakara, 2/30.

¹⁷⁰ Bakara, 2/102.

¹⁷¹ Bkz. Kürşat Demirci, “Hârût ve Mârût”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, c. XVI, s. 262.

¹⁷² Necm, 53/5; Tahrîm, 66/6; Tekvîr, 81/20.

¹⁷³ En'âm, 6/93.

¹⁷⁴ Fâtır, 35/1.

¹⁷⁵ Özervarlı, M. Sait, “Melek”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, c. XXIX, s. 40-42.

¹⁷⁶ Saffat, 37/149-150; Zuhrûf, 43/19.

¹⁷⁷ Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136.

¹⁷⁸ Buhârî, “Îmân”, 37; Müslim, “Îmân”, 1.

Meleklerin, gerçeklikten uzak ve daha çok birer hayâl mahsûlü olduklarını savunanlar olmuştur.¹⁷⁹ İleride aktarılacağı üzere meleklerin temessül edebildiklerini, bu yol ile peygamberlerle görüşüp, konuştuklarını ve bunun gibi birçok rivâyeti kabul nazarından uzak tutmuşlardır.

Genel olarak bütün inançlarda meleklerin varlığı kabul görmüş olup, tam anlamıyla nasıl varlıklar oldukları bilinmediğinden, şekil ve hakikatleri hakkında görüş farklılıkları meydana gelmiştir.¹⁸⁰ İnsanların ve cinlerin yaratılış maddeleri hakkında, Kur'ân'da bilgiler bulunmaktadır.¹⁸¹ Konu hadîsler bağlamında ele alındığında ise, meleklerin nûrdan yaratıldıkları sonucuna varılmaktadır.¹⁸²

1.3.1. Meleklerin Görevleri ve Özellikleri

Kur'ân'da bildirildiği üzere yüce Allah, gözlerin onu idrâk edemeyeceği latîf bir mâhiyete sahiptir.¹⁸³ Allah'ın, yaratmış olduğu kullarına meçhûl kalmaması için insanlarla arasında irtibât sağlayacak bir vâsıta gereklidir. Bedenlerimizin yaratıcısı yüce Allah olduğu gibi ruhlarımızı yaratan da O'dur. İnsanın rûhu, kötü ve iyi olan ilhâmları alabilme kâbiliyetindedir.

İnsan maddî bir bedenden ve soyut bir rûhtan müteşekkildir. Yüce Allah ise bunlardan münezzehtir. Bu şekilde sınırlandırılmaz. Bazı istisnâî durumlar bulunsa da Allah, insan ile doğrudan iletişimin ötesinde bir varlıktır. Bundan dolayı Allah'ın emirlerini insana teblîğ eden bir melek bulunmaktadır. Çeşitlerini ve adetlerini, ancak Allah'ın bildiği ifade edilen meleklerin¹⁸⁴ yaratılışında, yaratıcı ile insan-tabîat ilişkileri bakımından birçok hikmetlerin bulunduğu görülmektedir. Melekler fizîkî âlemle zaman ve mekândan münezzehe olan Allah arasında köprü vazîfesi görürler.

İslâm dîni, bazı dinlerin aksine ilâh ile insanın bütünleşmesini reddetmiştir. Dolayısıyla insan, yalnızca dışarıdan ilâhî bir mesaj alabilmektedir. Allah, insanlara emir ve yasaklarını ancak perde arkasından veya bir elçi göndererek vahiy yoluyla

¹⁷⁹ Çolak, Ali, *Kur'ân ve Hadîsler Göre Melek*, Afşar Matbaası, Ankara 2012, s. 30.

¹⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. I, s. 118-119; Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, c. I, s. 133.

¹⁸¹ Hicr, 15/ 26, 27.

¹⁸² Ahmed b. Hânel, Ebû Abdillâh, *el-Müsned*, (1. Baskı), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2001, c. VI, s. 153; Müslim, "Zühd", 60; İbn Hibbân, *Sahîh*, c. XIV, s. 25.

¹⁸³ En'âm, 6/103.

¹⁸⁴ Müddessir, 74/31.

bildirdiğini¹⁸⁵ haber vermiştir. İnsanın, Allah'tan gelen ilâhî emirlere muhâtap olabilmemesinin en emin yolu vahiy olarak adlandırılmıştır.

Allah tarafından insanlara teblîğ edilen ilâhî ilhamlar arasında, farklılıklar bulunmaktadır. Bazı velî kişilerin aldığı ilâhî ilhâmlarla peygamberlerin aldıkları farklıdır. Semâvî vahye, ancak peygamberler muhâtap olabilmektedirler. Teblîğ ile görevli olan melek, maddî varlıklardan farklı olarak ruhânî yapıya sahip bir varlıktır. Yüce Kur'ân, Hz. Peygamber'e vahiy getiren elçinin Cebrâîl olduğunu haber vermiştir.¹⁸⁶ Sonuç olarak melekler, insanlar ile yaratıcı arasında irtibâtı sağlayan varlıklardır.

Kur'ân âyetlerinde, yerlerde ve göklerde Allah'ın melek ordularının bulunduğu¹⁸⁷ ifade edilmiştir. Gök gürültüsü meydana geldiğinde, meleklerin Allah'ı tesbîh ettikleri¹⁸⁸ vurgulanmış ve onlar aracılığıyla göklerin kontrolünün ancak Yüce Allah'ta olduğuna işâret edilmiştir. Onlar, Allah'ın bir olduğuna şâhit sayılmaktadırlar.¹⁸⁹ Allah'ın, peygamberlere olan mesajlarının ilk gözlemcileridirler.¹⁹⁰ Kur'ân'da, meleklerle ve bilhâssa Cebrâîl ve Mîkâîl'e düşmanlık beslemek, Allah'a ve peygamberlerine yapılan düşmanlıkla eşit görülmüştür.¹⁹¹

Melekler insanlar için sürekli duâ ve istiğfâr ederler.¹⁹² Allah'a îmân ederek, dosdoğru bir hayat geçirenlere, ölüm esnasında gelerek güven telkîn ederler. Kendilerini çok güzel bir hayatın beklediğini ve onlara dünyada olduğu gibi âhiret yaşantısında da dost olacaklarını bildirirler.¹⁹³

Kur'ân'da, peygamberin ifadesi olarak geçen: “*Ben gaybı bilmem. Size ben bir meleğim de demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum.*”¹⁹⁴ sözleri, ayrıca Hz. Âdem'in neslinden gelecek olanların isyânkâr olacakları yönündeki meleklerin öngörüsünün bildirilmesi,¹⁹⁵ meleklerin gaybî ilme olan hâkimiyetlerine işâret etmektedir. Ancak işâret edilen bu hâkimiyetin, sınırsız olmayıp Allah'ın izni

¹⁸⁵ Şûrâ, 42/51

¹⁸⁶ Tekvîr, 81/19-20.

¹⁸⁷ Fetih, 48/4, 7.

¹⁸⁸ Râ'd, 13/13.

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/18.

¹⁹⁰ Nîsâ, 4/166.

¹⁹¹ Bakara, 2/97-98.

¹⁹² Şûrâ, 42/5.

¹⁹³ Fussilet, 41/30-32.

¹⁹⁴ En'âm 6/50; Hûd 11/31.

¹⁹⁵ Bakara, 2/30.

doğrultusunda olduğu anlaşılmaktadır. Âyetlerin devamında, Allah meleklerle bilmedikleri hikmetlerin olduğunu beyân ederek bazı varlıkların isimlerini sormuştur. Melekler de Allah'ın öğrettiklerinden başka bir şey bilmediklerini ifade etmişlerdir.¹⁹⁶ Âyetlerde geçen ifadelerden, meleklerin gayb hakkında mutlak bilgi sahibi olmadıkları, ancak Allah'ın onlara müsâade ettiği kadar bildikleri anlaşılmaktadır.

Kur'ân'ı Kerîm'de ve hadîslerde, meleklerin peygamberlerle görüşecekleri veya bazı görevleri yerine getirecekleri zaman farklı şekillere girerek insanlarla iletişim kurabildikleri bildirilmiştir. İslâmî kaynaklarda, bu konuyla ilgili olarak birçok hâdiseye rastlanmaktadır. Hz. Meryem, Hz. Lût, Hz. İbrahîm ve Hz. Peygamber'e insan şekline girerek gelen melekler bu konunun örneklerindendir. Şekil değiştirerek Hz. İbrahîm'e gelen meleklerle ilgili olarak şu âyetler bulunmaktadır:

“İbrâhîm'in değerli konuklarıyla ilgili olan haber sana geldi mi? Yanına girip selâm verdiklerinde İbrahîm'de onlara selâm ile mukâbele etmişti. (Onları daha önce görmediği için) içinden, 'Bunlar yabancılar' demişti. Hemen ailesinin yanına giderek (kızartılmış) besili bir buzağı (kebabını) getirmiş ve yemeleri için onlara sunmuştu. (Onların yemediklerini gördüğünde) içini korku sardı. Gelen konuklar, 'korkma' dediler ve ona, erkek çocuğu olacağına dair müjde verdiler.”¹⁹⁷

Kur'ân'da Hz. Lût'a gelen meleklerden bahsedilirken şu ifadelere yer verilmiştir:

“Bizim katımızdan bazı elçiler Lût'a geldiklerinde, kavminden dolayı Lût üzülmüş ve içi daralmıştı. Kavmi, hızlıca onun yanına geldiler. Önceden de o kötü işleri yapmaktaydılar. (Hz. Lût): 'Ey kavmim! (Evlenmeniz için) İşte bunlar kızlarımdır. Onlar sizin için temiz kılınmıştır. Beni misafirlerimin önünde utandırmayın' dedi. Onlar ise 'bizim senin kızlarında gözüümüz yok onlarla ilgilenmediğimizi ve ne istediğimizi bilirsin.’”¹⁹⁸ dediler.

Bu melekler, genç ve oldukça yakışıklı erkek sûretine bürünerek gelmişlerdi. Hz. Lût'un azgın ve sapık kavmi bunu haber alınca, oldukça sevimsiz bir iş için yanlarına gittiler. O'da bu durumdan rahatsız olmuş ve âyetteki ifadeleri kullanmıştır.¹⁹⁹

Cebrâîl'in bir genç sûretinde Hz. Meryem'e gelmesiyle alâkalı olarak âyetlerde şu ifadeler yer almaktadır:

¹⁹⁶ Bakara, 2/31-32.

¹⁹⁷ Zâriyât, 51/24- 28.

¹⁹⁸ Hûd, 11/77-79.

¹⁹⁹ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, c. IV, s. 322.

“Hani O, (Meryem) ailesinden uzaklaşıp doğu tarafında bir yere gitmişti. Ehliyle arasına bir perde çekmişti. Oradayken ona ruhumuzu gönderdik. Gönderdiğimiz elçi Meryem’e bir insan şeklinde belirdi. Meryem (çekinerek) dedi ki: ‘Senden, Allah’a sığınırım. Allah’tan korkun varsa benden uzak dur.’ Melek: ‘Ben, ancak sana erkek çocuk bahşetmem için Allah’ın göndermiş olduğu bir elçiyim’ dedi. Meryem: ‘Ben hiçbir erkek tanımam, iffetsiz biri de değilim. O halde ben nasıl evlat sahibi olabilirim?’ dedi. Melek onu tasdik ettikten sonra, Allah’ın ‘Bu bana kolaydır.’ dediğini aktardı.”²⁰⁰

Kur’ân’da, Hz. Meryem’e gönderilen bu meleğin ismi açıkça ifade edilmemiş, yalnızca kendisinden rûh olarak bahsedilmiştir. Müfessirler, âyette bahsi geçen meleş, Cebrâîl olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü âyet ve hadîslerde kendisi için rûh ifadesi sıkça kullanılmıştır. Ayrıca bahse konu olan bu âyet, Mekke döneminde indirilmiştir. Mekî sûrelerde genel olarak Kur’ân’ı getirenin, “güvenilir rûh” olduğu belirtilirken, açıkça ismi geçmemektedir. Fakat Medenî sûrelerden olan, Bakara sûresinde, yüce Kur’ân’ı getirenin Cebrâîl olduğu, Tahrîm suresinde ise Cebrâîl’in Hz. Peygamber için bir dost olduğu aktarılmaktadır. Sonuç olarak Hz. Meryem’e evlât müjdesi için gelen elçinin de Cebrâîl olduğu anlaşılmaktadır.²⁰¹

Melekler’in temessülü ile ilgili olarak bazı hadîslerde de bilgiler bulunmaktadır. İbn Mes’ûd’un rivâyet ettiği bir hadîste, Hz. Peygamber onu yatsı namazını kıldırdıktan sonra bir yere götürmüş, yere bir dâire çizerek oraya oturmasını söylemişti. Onun yanına gelecek olan kişilerle konuşmaması gerektiğini aktardıktan sonra gitmişti. Bir süre sonra geri geldiğinde, İbn Mes’ûd çok güzel sûretli insanların, yanına gelerek onunla konuşup gittiklerini belirtmiştir. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber gelenlerin melek olduklarını söylemiştir.²⁰² Tirmîzî bu hadîsi hasen/ sahîh/ garîb olarak değerlendirmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Buhârî’de de bazı rivâyetler bulunmaktadır: Hz. Âişe, bir gün Hz. Peygamber’e, vahyin ne şekilde nâzil olduğunu sormuştu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) vahyin geliş şekilleri arasında, bazen meleşin bir insan sûretinde görünerek kendisiyle konuştuğunu belirtmiştir.²⁰³

Yine konuyla bağlantılı olarak Ebû Hureyre’nin aktardığı diğer bir hadîste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

²⁰⁰ Meryem, 19/16-21.

²⁰¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, c. VI, s. 375.

²⁰² Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, (2.Baskı), Matbatü Mustafa, Mısır 1975, “Edeb”, 76

²⁰³ Buhârî, “Bed’ul-halk”, 6; “Bed’ul-vahiy”, 2.

“Bir insan, başka bir yerde bulunan bir dîn kardeşinin yanına giderken Allah, bu kişinin yolunu gözetlemek için bir meleği vazîfelendirir. Melek adamın yanına geldiğinde, onun nereye gittiğini sorar. Adam: ‘Falan yerde bir arkadaşım var. Ona gidiyorum.’ şeklinde cevap verir. Melek: ‘O adamın sana önceden dokunmuş bir iyiliği bulunduğu için mi gidiyorsun?’ diye sorar. O kişi: ‘Hayır, ben onu yalnızca Allah için seviyorum,’ der ve bunun üzerine melek: ‘Ben Allah tarafından sana gönderilmiş bir elçiyim. Senin o adamı sevdiğin gibi, Allah da seni o şekilde seviyor.’”²⁰⁴

Bu hadîsteki ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, yanına melek gelen kişi hiçbir korku, endişe ve şaşkınlığa kapılmadan konuşmaktadır. Adamın melek ile gayet normal bir tavır sergileyerek konuşması, meleğin insan sûretinde ona görüldüğünü göstermektedir.

Aktarılanların hâricinde, Buhârî ve Müslim tarafından konuyla alâkalı olarak rivâyet edilen farklı hadîsler de bulunmaktadır. Bu hadîslerde ele alınan konulardan birisi de Allah’ın İsrâiloğulları’ndan bazılarını sınamak için bir melek göndermesidir.²⁰⁵

İslâm kaynaklarında, Hz. Peygamber’in kendisine vahiy getirmekle yükümlü olan Cebrâil’i asıl sûretiyle gördüğü yer almaktadır.²⁰⁶ Vahyin doğrudan muhâtabı konumunda bulunan peygamberlerin melekleri görüp onlarla irtibât kurabilmeleri normal bir durumdur. Bunun yanısıra meleklerin müminlere ve zorda kalanlara görünmeden yardım etmeleri,²⁰⁷ bazı mübârek gün ve gecelerde yeryüzüne inerek Müslümanlar ile birlikte olmaları²⁰⁸ ve Kur’ân okunan yerlere dinlemeye gelmeleri kaynaklarda bildirilen hususlardandır.²⁰⁹

Melekler istisnâ sayılan, temessül etme durumları dışında insanlara doğrudan görünmemektedirler. Bundan dolayı onların mâhiyet ve husûsiyetlerini akıl ile bulmak mümkün değildir. Meleklerle ilgili aktarılan bilgiler, vahiy unsuru olmalıdır. Onlar hakkındaki malûmatlar yalnızca âyet ve hadîslerden elde edilebilir.

İslâm âlimleri tarafından bilgi edinme yolları, genel olarak üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki Kur’ân âyetleri ve hadîsler, ikincisi akıl, üçüncüsü ise duyu organlarıdır. Elde edilen bilginin sağlaması yapılabilir, doğrulanabilir olması

²⁰⁴ Ahmed, *el-Müsned*, c. II, s. 292, 408, 462, 508; Müslim, “Birr”, 38.

²⁰⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 51; Müslim, “Zühd”, 10.

²⁰⁶ Necm, 53/5-7.

²⁰⁷ Enfâl, 8/9; Âl-i İmrân, 3/123-125; Tevbe, 9/26, 40.

²⁰⁸ Kadir, 97/4-5.

²⁰⁹ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 15; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 242.

zorunludur. Bu sebeple, ilhâm, rüya vb. durumlar gerçek ve bağlayıcı bilgi kaynakları olarak kabul edilmemiştir.²¹⁰ Meleklerle ilgili bilgiler de akılla elde edilemeyip, duyu organları ile hissedilemediği için, onları ancak “haber-i sâdık” diye adlandırılan, Kur’ân âyetleri ve sahîh hadîsler vasıtasıyla tanımak mümkündür. İslâm’ın inanç esasları arasında zikredilen melekler, ancak îmân esaslarını oluşturan âyet ve sahîh hadîslerle bilinebilir.

Daha öncede aktarıldığı gibi melekler, Allah’ın emri ve izniyle insan sûretine girerek görülebilen ve insanlarla iletişim kurabilen varlıklardır.²¹¹ Kur’ân’da, Cebrâîl’in insan sûretine girerek Hz. Meryem’e,²¹² Hz. Lût’a ve Hz. İbrâhîm’e²¹³ geldiği bildirilmektedir. Bazı hadîslerde de Cebrâîl’in temessül yoluyla Hz. Peygamber’e geldiği²¹⁴ belirtilmektedir.

Peygamberler dışında hiç kimse, melekleri asıl hüviyetiyle görebilecek kâbiliyete sahip değildir. Ancak insan sûretine girdikleri zaman, insanlarda melekleri görebilmişlerdir. Açıkça belirtmek gerekirse, insanlar fizikî olarak sahip oldukları gözleriyle, dünya şartlarında melekleri gerçek halleriyle göremezler. İnsan gözü, onları görebilecek nitelikte yaratılmamıştır. Fakat insanların onları görememesi, meleklerin inkârını gerektirmez. Çünkü insan gözü, bazı fiziksel şartların meydana gelmesiyle oluşan cisimleri görebilecek şekilde yaratılmıştır.²¹⁵

Kur’ân âyetlerinde meleklerin kanatları olduğuna dair bilgiler aktarılmaktadır. Onların ikişer, üçer ve dörder kanatlı elçiler oldukları²¹⁶ belirtilmiştir. Meleklerin kanatlarının olduğu hadîslerle de şöyle yer almaktadır:

*“Bir gün Ebû İshak eş-Şeybânî, Zirr b. Hubeyş’e: ‘İşte o vakit araları iki yay arası gibi, belki daha yakın olmuş; o zaman Allah, kuluna vahyedeceğini etmiştir.’ ayeti hakkında soru sormuştu. O’da, İbn Mes’ûd’un: ‘Hz. Peygamber Cebrâîl’i altı yüz kanatlı olarak gördü.’ dediğini bildirmiştir.”*²¹⁷

Safvân b. Assâl’in: *“Hz. Peygamber, ilim elde etmek için evinden çıkanların, bu güzel davranışından dolayı melekler, hoşnutluklarını ortaya koymak için kanatlarını o*

²¹⁰ Keskin, Halîfe, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s. 62-63.

²¹¹ Hûd, 11/77-78; Meryem, 19/17-19; Zâriyât, 51/24-28.

²¹² Meryem, 19/16-21.

²¹³ Zâriyât, 51/24-28.

²¹⁴ Buhârî, “İmân” 1; Müslim, “İmân” 1.

²¹⁵ Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, DİB Yayınları, Ankara 1964, s. 288.

²¹⁶ Fâtır, 35/1.

²¹⁷ Buhârî, “Bedu’l-halk”, 7.

kişi için indirirler.”²¹⁸ şeklindeki aktarımı, meleklerin kanat sahibi varlıklar olduklarını desteklemektedir.

Kur’ân ve hadîsler ışığında, meleklerin güçlü varlıklar oldukları bilinmektedir. Sûr’a üfürüldüğünde yer ve göğün birbirine vurulacağı, göğün parçalanacağı, arşı ise sekiz tane meleğin başı üzerinde taşıyacakları²¹⁹ ifade edilerek, meleklerin güçlerine işâret edilmiştir. Hz. Peygamber de bir meleği anlatırken, kulağı ile boynunun arasındaki mesafenin yediyüz yıllık yol olduğunu bildirerek,²²⁰ büyüklüklerini ifade etmiştir.

Melekler oldukça sür’atli varlıklardır.²²¹ Çok kısa bir süre içinde uzak mesafelere ulaşabilirler. Ancak onların gidip gelmeleri veya inip çıkmları insanlara benzememektedir. Allah irâde ederse onları saniyeden daha kısa bir müddette uzak yerlere götürüp getirebilir.²²²

Melekler sürekli Allah’a ibâdet ederler. İsyan etmez ve asla O’nun emrine karşı gelmezler. Kendilerine verilen görev neyse onu yerine getirmekle meşgûl olurlar.²²³ Allah’a ibâdet halinde bulunarak sürekli O’nu tesbîh ederler.²²⁴

Melekler Allah’tan hakkıyla korkarlar.²²⁵ Kur’ân’da bu husus birkaç yerde açıkça beyân edilmiştir.²²⁶ Kaynaklara bakıldığında meleklerin Allah’tan korkmalarıyla ilgili hadîslere de rastlanılmaktadır. Bir rivâyete göre, bir kısım meleklerin korkularını tâ’rif etmek mümkün değildir. Bazıları sürekli ağlarlar, namaz kılan bir meikle karşılaştıklarında gözyaşları diner. Bazıları, yerler ve gökler yaratıldığı günden beri secde halinde bulunarak hiç kalkmamışlardır. Kimisi sürekli rükûda bulunarak kıyâmet gününe kadar o halde kalacaktır. Kıyâmet günü geldiğinde ise her biri başını kaldırarak: “Ey Rabbimiz! Bizler sana, dosdoğru kulluk yapamadık.” derler.²²⁷ Onlar Allah’ın azâmeti ve yüceliğinden dolayı bu şekilde korkmaktadırlar.

²¹⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 32; “Tefsîr-i Sûre”, 15, 34; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman, *Sünenü’l- Dârimî*, Riyad 2000, “Mukaddime”, 15; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, (1. Baskı), Dâru’r-Risaleti’l-Âlemiyye, Beyrut 2009, “Mukaddime”, 13; Tirmîzî, “Tefsîr-i Sûre”, 34;

²¹⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, *Sünen*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, ty., “Sünne”, 18.

²²⁰ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 1.

²²¹ Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, s.176.

²²² Meâric, 70/1-4.

²²³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47; Tirmîzî, “Zühd”, 9; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü’l-kübrâ*, Beyrut 1991, “Salât”, 1.

²²⁴ Nahl, 16/50; Enbiyâ, 21/19, 20; Tahrîm, 66/6.

²²⁵ Nahl, 16/49-50.

²²⁶ Ra’d, 13/13.

²²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. VI, s. 3.

Melekler isyân, itâatsizlik ve günahlardan uzak varlıklardır.²²⁸ Kur’ân’da geçen: *“Ey îman edenler! Kendinizi ve ehlinizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun. Cehennemin başında duran sert, güçlü, Allah’ın emirlerine asla karşı gelmeyen ve kendilerine verilen vazîfeleri yapan melekler vardır.”*²²⁹ sözleri ile *“O’nun önüne geçmezler ve yalnız O’nun emriyle amel ederler.”*²³⁰ ifadeleri onların isyândan uzak ve mâsum varlıklar olduklarını belirtmektedir.

Kur’ân’da melekler için cinsiyet olmadığı bildirilmektedir.²³¹ Onlarda evlenme ve çoğalma gibi özellikler de bulunmamaktadır.²³² Onlar aynı insanlar gibi ölümlü varlıklardır.²³³ Sûr’a üfürüldüğünde onların da öleceği bildirilmiştir.²³⁴ Kur’ân âyetlerinden anlaşılan, yerde ve gökte bulunan herşey ölecektir. Melekler de bu varlıkların içinde yer aldıkları için onlar da öleceklerdir. Melekler insanlardan daha farklı yaratılışa ve mâhiyete sahip olan varlıklar oldukları için onların yaşam süreleri de değişiklik arz etmektedir. Onların da ölecek oldukları bir gerçektir. Ancak ölümlerinin ne zaman ve ne şekilde olacağı bizlere açıklanmamıştır. Onlarla ilgili kesin bilgileri ancak yüce Allah bilmektedir.

Kur’ân âyetleri ışığında melekler incelendiğinde onların çok güzel varlıklar oldukları tespît edilmektedir. Yüce Allah onları oldukça güzel bir şekilde yaratmıştır.²³⁵ Kur’ân’da Cebrâîl ile ilgili geçen *zû mirra* ifadesini,²³⁶ İbn Abbâs; güzel görünümlü olarak tefsîr etmiş, *Mücâhid* kuvvetli mânâsına geldiğini, *Katâde* ise güzel ve uzun yaratılışa sahip olduğunu söylemiştir. Kelimenin, kuvvet sahibi anlamına geldiğini söyleyenlerin yorumuyla beraber, güzel görünümlü ve kuvvetli anlamına geldiği belirtilmektedir.²³⁷ Güzel olanı meleğe, kötüyü ise şeytâna benzetmek insanlar arasında bir âdettir. Hz. Yûsuf’u gören kadınların, onun bir insan olamayacağı ancak bir meleğin bu kadar güzel olabileceği²³⁸ şeklindeki yorumları bunun en büyük göstergesidir.

²²⁸ Nahl, 16/50; Tahrîm, 66/6.

²²⁹ Tahrîm, 66/6.

²³⁰ Enbiyâ, 21/27.

²³¹ Sâffât, 37/149, 156; Zührûf, 43/19.

²³² Sâffât, 37/149-156.

²³³ Kasas, 28/88; Zümer, 39/68; Ğâfir, 40/16.

²³⁴ Zümer, 39/68.

²³⁵ Yûsuf, 12/31.

²³⁶ Necm, 53/5-6.

²³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. VII, s. 419; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, c. VII, s. 4572-4573.

²³⁸ Yûsuf, 12/31.

Melekler yaratılış bakımından farklılıklar göstermektedir. Onların hepsi aynı yaratılışa ve dereceye sahip değildir. Bazı meleklerin iki, bazılarının üç veya dört kanadı var iken kimsinin daha çok kanadı bulunmaktadır. Özellikle Cebrâîl hakkında bazı hadîslerde altı yüz kanatlı olduğu belirtilmiştir. Kendi aralarında farklı dereceleri bulunmaktadır. Meleklerin: “İçimizden her birinin belli bir makamı vardır.”²³⁹ şeklindeki sözleri bu durumu desteklemektedir. Cebrâîl’in ise Allah katında diğer meleklerden daha üstün, güçlü ve itibarlı olduğu²⁴⁰ âyetler tarafından açıkça beyân edilmiştir.

Meleklerin arasında mertebe farkının bulunduğu, bazı hadîslerde de aktarılmıştır:

“Cebrâîl, bir gün Hz. Peygamber’e: ‘Siz Bedir ehlini nasıl görürsünüz?’ şeklinde soru sorar. Hz. Peygamber de: ‘Müslümanlar’ın en üstünleri olarak görürüz.’ diye cevap verince Cebrâîl: ‘Biz de Bedir’de savaşan melekleri en üstün melekler olarak görürüz.’ şeklinde karşılık verir.”²⁴¹

Aktarılan bilgiler ışığında İslâm dîninde meleklerin sahip olduğu özellikler ve onların konumları net bir şekilde anlaşılmaktadır. Meleklerle ilgili diğer bir konu ise onların çeşitleriyle alâkalıdır.

1.3.2. Meleklerin Çeşitleri

Meleklerin birinci ve en önemli vazîfesi diğer varlıklar gibi sürekli Allah’ı zikretmektir.²⁴² Onlar sürekli Allah’a secde ederler.²⁴³ Müminler için her daim dua eder ve onlar için af dilerler.²⁴⁴ Hz. Peygamber’e salât ve selâm getirirler.²⁴⁵

Meleklerle ilgili geçen bu genel tasvîrlerin dışında, Kur’ân’da bazı meleklerin özel olarak isimleri ve görevleri zikredilmektedir. En başta, kendi ismiyle üç yerde anılan,²⁴⁶ ayrıca resûl” ve “rûh” şeklindeki vasıflarla zikredilen Cebrâîl adındaki vahiy meleği gelmektedir. Kur’ân’da bir yerde ismi geçen Mîkâîl²⁴⁷ adındaki melek ise rızık ve rahmet getiren melek olarak aktarılmıştır.²⁴⁸ Ölüm vakti gelenlerin, rûhunu kabzedenden

²³⁹ Sâffât, 37/164.

²⁴⁰ Tekvîr, 81/19-20.

²⁴¹ Buhârî, “Megâzî”, 11; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

²⁴² A’râf, 7/206; Ra’d 13/13; Enbiyâ, 21/20.

²⁴³ Nahl, 16/49-50; Tahrîm, 66/6.

²⁴⁴ Mü’min, 40/7-9; Şûrâ, 42/5.

²⁴⁵ Ahzâb, 33/56.

²⁴⁶ Bakara, 2/97-98; Tahrîm, 66/4.

²⁴⁷ Bakara, 2/98.

²⁴⁸ Cebeci, Lütfullah, “Mikâîl”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c. XXX, s. 45-46.

meleklerle ilgili Kur'ân'da genel olarak “melâike” şeklinde çoğul ifade kullanılmıştır.²⁴⁹ Sadece bir âyette “melekü'l-mevt” (ölüm meleği) ifadesine yer verilmiştir.²⁵⁰ Ölüm meleğinin ismi olarak bilinen *Azraîl* ifadesi ise Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı aktarılmaktadır.²⁵¹ Kur'ân'da kıyametin kopacağı zaman bir meleğin Sûr'a üfleyeceği²⁵² bildirilmiş olsa da bu meleğin adından bahsedilmemiştir. Fakat bazı hadîslerde, bu meleğin adının *İsrâfil* olduğu ve büyük meleklerden biri olarak sayılmıştır.²⁵³ Zikri geçen bu dört büyük meleğin hâricinde, âyetlerde zikredilen *mukarrebûn* melekler vardır ki, bunlar Allah'a yakın olan meleklerdir.²⁵⁴ Arşı taşımakla görevli olan ve onun etrafında bulunan melekler de *mukarrebûn* meleklerindendir.²⁵⁵ Ayrıca insanların sözlerini ve yaptığı işleri kayıt altına alan, *kıymetli kâtipler* şeklinde anılan melekler bulunmaktadır.²⁵⁶ Kur'ân'da her an hazır gözetleyicilerin,²⁵⁷ takipçi meleklerin²⁵⁸ ve insanları korumakla görevli olan *hafaza* meleklerinin²⁵⁹ isimleri beyân edilmektedir. İnsanların, öldükten sonra yaşayacakları kabir hayatlarındaki sorgulayıcıları olarak bilinen *Münker* ve *Nekîr* ismindeki melekler sadece hadîslerde zikredilmiştir.²⁶⁰ Âhiret hayatında, îmân etmiş olanları selâmlar eşliğinde karşılayacak cennet bekçileri²⁶¹ ve cehenneme girenleri korkutacak olan melekler²⁶² genel olarak *Hâzin* (Hazene) ismi ile anılmıştır. Cehennemde görevli olan meleklerle *Mâlik*²⁶³ ve *Zebânî*²⁶⁴ isimleri verilmiştir. Kaynaklara bakıldığında cennet meleğinin adının ise *Rıdvân*²⁶⁵ olarak geçtiği görülmektedir.

²⁴⁹ Nîsâ 4/97, 93; En'âm, 6/61; Enfâl, 8/50; Muhammed, 47/27.

²⁵⁰ Secde, 32/11.

²⁵¹ Bkz. Kılavuz, A. Saim, “Azrail”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c. IV, s. 350-351.

²⁵² Neml, 27/87; Zümer, 39/68.

²⁵³ Bkz. Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 200.

²⁵⁴ Nîsâ, 4/172.

²⁵⁵ Zümer 39/75; Mü'min, 40/7; Hâkka, 69/17.

²⁵⁶ Zührûf 43/80; Kâf, 50/17-18; İnfitâr, 82/11.

²⁵⁷ Kaf, 50/18.

²⁵⁸ Ra'd, 13/10-11.

²⁵⁹ En'âm, 6/61.

²⁶⁰ Bkz. Tirmîzî, “Cenâiz”, 70.

²⁶¹ Ra'd, 13/23-24; Enbiyâ, 21/103; Zümer, 39/73.

²⁶² Zümer, 39/71-72; Tahrîm, 66/6; Müddessir, 74/30-31.

²⁶³ Zührûf, 43/77.

²⁶⁴ Alâk, 96/18.

²⁶⁵ Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Habâ'ik fî ahhâri'l-melâ'ik*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 67.

1.3.2.1.Büyük Melekler

1.3.2.1.1. Cebrâîl (a.s.)

Cebrâîl, Allah tarafından Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı nakleden vahiy meleğinin adıdır. Dil bilginlerine göre Cebrâîl kelimesi, yabancı dilden gelmesi ve özel isim olması sebebi ile gayr-i munsariftir.²⁶⁶ Genelde yabancı dilden geçen kelimeleri değiştiren Araplar, bu kelimeyi de değiştirerek farklı şekillerde telaffuz etmişlerdir. İçinde Âsım, Nâfî ve Ebû Amr gibi dil otoritelerinin de bulunduğu Hicâz lügâtında, *Cibrîl* şeklinde olan telaffuz en meşhûr okuyuş olarak kabul görmektedir. İbn Kesîr, "Cebrîl" olarak, Kisâî ve bazı dilciler de "Cebreîl" şeklinde okumuşlardır. Yahyâ b. Yâ'mer'den gelen bir rivâyete göre "Cebrâîl", hemzeden sonra kasır ile uzatmaksızın okunmuştur. İbn Abbâs ise kelimenin yine meşhûr telaffuzlarından birisi olan "Cebrâîl" şeklinde hemzeden sonra med ile uzatarak okumuştur. Talhâ b. Musarrif "Cebrîl" şeklinde okumuştur. Bunların hâricinde "Cebrâl" ve "Cebrîne" şeklinde okuyuşlar da bulunmaktadır. Cebrâîl'in farklı isimleri de bulunmaktadır. Rûh, Rûhu'l Kudüs, Rûhu'l Emîn ve Rûhullâh gibi isimlerle anılmaktadır.²⁶⁷

1.3.2.1.1.1. Cebrâîl İsminin Kaynağı ve Mânâsı

Cebrâîl, kelimesi okunuş bakımından; "Cebrail, Cebrâil, Cebrîl, Cebreîl, Cibrîl, Cebrâl, Cebraîl ve Cebrîn" olarak sekiz farklı şekilde telaffuz edilmektedir.²⁶⁸

Arapça'da Cibrîl veya Cebraîl, İbranice'de Gavri'el, Yunanca'da Gabriel ve Latince'de Gabrielus şeklinde zikredilmiştir. Bu ismin anlamının, "Allah 'ın adamı" veya "Allah 'ın kulu" şeklinde olduğu ifade edilir.²⁶⁹

Taberî, Cebrâîl kelimesinin bileşik bir isim olduğunu, *cebr* ve *îl* kelimelerinden oluştuğunu ifade etmiştir. Cebr, kul mânâsına gelirken *îl* ise Allah mânâsındadır. Bu tamlama, "Allah'ın kulu" anlamına gelmektedir.²⁷⁰

²⁶⁶ Arapça'da tenvîn ve esre kabul etmeyen isimlere "gayr-ı munsarîf" denilmektedir. Bkz. Gültekin, Alâaddin, "Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarîf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi XLIII*, Samsun 2017, s. 195.

²⁶⁷ İbn Kesîr, Mecdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1969, c. I, s. 51.

²⁶⁸ Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, *Tefsîr-i kebîr*, Beyrut 1988, c. III, s. 242.

²⁶⁹ Serdar, Murat, "Semâvi Dinlerde Dört Büyük Melek", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, s. 228.

²⁷⁰ Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. I, s. 346-347.

Yahûdî ve Hristiyan kaynaklarına bakıldığında, Gabriel şeklinde kullanılan Cebrâîl kelimesi, “güçlü insan” mânâsını taşıyan *geber* ile tanrı anlamındaki *el* kelimelerinden oluşan Gabriel’in, Keldânî veya Süryânî asıllı olduğu kabul edilmektedir. Cebrâîl kelimesi Yunanca ve Latince’ye de bu şekilde geçmiştir.²⁷¹ Kelimenin İbranîce’de, “tanrının kuvveti”²⁷² mânâsına geldiği de zikredilmiştir.

Bütün bu tanımlar değerlendirildiğinde, zikri geçen tamlamanın mânâsının “Allah’ın güçlü kulu”²⁷³ olduğu kanısına varılmıştır. Bu anlamın ise Kur’ân-ı Kerîm’de Cebrâîl için anılan sıfatlara²⁷⁴ uygun olduğunu ifade etmek mümkündür.

1.3.2.1.1.2.Cebrâîl’in Nitelikleri, Konumu, Üstünlüğü ve Ölümü

Birçok konuda Hz. Peygamber’e yardımcı olan Cebrâîl, inkârcılara karşı mu’cize göstermesi hususunda da Resûlullah’a yardımcı olmuştur.²⁷⁵ Yine rivâyetlerde bulunduğu üzere müminlere savaşlarında yardım etmek için insan sûretine girerek harblere katılmış ve şiirleriyle gayri müslimleri yeren Hz. Peygamber’in de şâiri olan Hassan b. Sabit’e ilhâm kaynağı olmuştur.²⁷⁶ Aynı zamanda hadîs kaynaklarına bakıldığında Hz. Peygamber’in Cebrâîl’in üstünlüğünü vurgulamak amacıyla bazı dualarında: “*Ey Cibrîl’in Rabbi...*”²⁷⁷ şeklinde sözler sarf ederek, Cebrâîl ile Allah’a tevessülde bulunduğu şeklindeki rivâyetlerle karşılaşmaktadır. Ayrıca Cebrâîl’in mertebesi ile ilgili olarak onun Mikâîl’den önce anılması, Mikâîl’in yağmuru, Cebrâîl’in ise vahiy ve ilmi indirmesi²⁷⁸ onun daha efdâl olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Cebrâîl’in meleklerle üstünlüğü çeşitli rivâyetlerde de yer almaktadır.²⁷⁹

Meleklerin üstün özelliklere sahip olması, değer açısından peygamberlere ve insanlara karşı üstünlüklerinin tartışılmasına neden olmuştur. Bu mesele ile ilgili görüşler, nasları anlama ve yorumlama ile aklî çıkarımlar doğrultusunda olup îtikâdî bir bağlayıcılığı yoktur. Mu’tezile, meleklerin peygamberlerden ve insanlardan daha fazîletli

²⁷¹ Yavuz, Yusuf Şevki, Zeki Ünal, "Cebrâîl", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. VII, s. 202.

²⁷² Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 90.

²⁷³ Yavuz, Yusuf Şevki, Zeki Ünal, "Cebrâîl", *DİA*, c. VII, s. 202.

²⁷⁴ Tekvîr, 81/19-21

²⁷⁵ Ahmed, *el-Müsned*, c. III, s. 108-113.

²⁷⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 17; Müslim, “Fezâil”, 46, 47.

²⁷⁷ Ahmed, *el-Müsned*, c. VI, s. 61, s. 156; Nesâî, “Sehv”, 88.

²⁷⁸ Râzî, *Tefsîr*, c. III, s. 215.

²⁷⁹ Buhârî, “Salât”, 1, “Tevhîd”, 37, “Bed’ul-halk”, 6, “Fezâilu’s-sahâbe”, 71, “Enbiyâ”, 44; Müslim, “Îmân”, 259, 263; Nesâî, “Salât” 1; Ayrıca bkz. Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbu’l-esmâ-i ve’l-lügât*, Beyrut Lübnan ty., c. I, s. 151-152.

olduğu görüşünü kabul etmiştir.²⁸⁰ Bazı kelamcılara göre, peygamberlerin gaybı bilmemeleri sebebiyle melek olmadıkları yönündeki ifadeleri²⁸¹ ve Hz. Âdem'in melek mertebesine yükselmesini engellemek için ağacın yasaklandığına dair verilen şeytânî telkîn,²⁸² meleklerin peygamberlerden ve insanlardan üstün olduğunun delîlidir. Bunun dışında, nefsânî arzularının olmayışı ve Allah'a olan yakınlıkları, meleklerin üstünlüğü ile alâkalandırılmaktadır. Bazı İslâm filozofları ve Eş'arîler, bu görüşü benimsemiştir.²⁸³ Ehli sünnet ve Şîâ'ya göre peygamberlerin ve insanların meleklerden üstün olduğu kabul edilmektedir.²⁸⁴

Yüce Allah dışında, kâinatta bulunan her varlık ölümlüdür. O'nun zâtı hâricinde kalan herşey bir gün yok olacaktır.²⁸⁵ Cebrâîl ölümlü varlıklar arasındadır. Bu konu ile ilgili kaynaklar incelendiğinde, şu bilgiye rastlanmaktadır:

“...Allah, Sûr'a üflemekle görevli olan İsrâfîl'e, son kez üfürmesini emir buyuracak. Bu olaydan sonra Allah'ın irâde ettiklerinin haricinde kalan herşey yok olacak. Bu olayın akabinde ölüm meleği Allah'a, arşı taşıyan melekler, Cebrâîl, Mikâîl ve kendisi hariç hiçbir varlığın kalmadığını iletcek. Yüce Allah Cebrâîl'in ve Mikâîl'in de ölüm emrini verecek. Daha sonra ölüm meleği onların öldüğünü ve yalnızca kendisi ve arşı taşıyan meleklerin hayatta kaldığını Allah'a haber verecek. Allah'ın emriyle, arşı taşıyan meleklerin ölümü de gerçekleştikten sonra yine O'nun emriyle arş, Sûr'u İsrâfîl'den devralacak. Bundan sonra Yüce Allah ölüm meleğine de ölüm emri buyurarak onu öldürecek. Allah: “Bugün mülk kimindir?” diye soracak ama kimse cevap veremeyecek. O'da: “*Vâhid olan ve Kahhâr olan Allah'ım*” diyecek. “*O gün yerler başka bir yerle semâ ise başka bir semâ ile değiştirilecek.*”²⁸⁶ Daha sonra Allah ölenlerin tekrar diriltilmesi için emir verecek.²⁸⁷

²⁸⁰ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr, *el-Keşşâf*, (3. Baskı), Dâru'l-Kitab, Beyrut 1990 c. II, s. 458-459; İbn Murtazâ, Ali b. Hüseyin, *el-Kalâ'id fî tashîhi'l-'akâ'id*, (1. Baskı), Dâru'l-İhyai'l-Kütüb, Beyrut 1954, s. 118.

²⁸¹ En'âm, 6/50; Hûd, 11/31.

²⁸² A'râf, 7/20.

²⁸³ Râzî, *el-Muhassal*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1987, s. 221-222; Ebû Abdillâh el-Halîmî, *el-Minhâc fî şu'abi'l-îmân*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1979, c. I, s. 302-316.

²⁸⁴ Râzî, *Kitâbü'l-Erba'in*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1986, s. 177; Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Usûlü'd-dîn*, Kahire 1963, s. 202.

²⁸⁵ Kasâs, 28/88.

²⁸⁶ İbrâhîm, 14/48.

²⁸⁷ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Ehâdisu't-tuvâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 266; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 277-282; Aktarılan bu rivâyette İsmâîl b. Râfî tek kalmıştır. Ulemâ onun hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Güvenilir biri olmadığı söylenmektedir. Bkz: Askalânî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. I, s. 187-188.

1.3.2.1.1.2.1. Kur’ân’da Cebrâîl Unsuru ve Hakkında Kullanılan İfadeler

Kur’ân âyetlerine bakıldığında Cebrâîl isminin açıkça geçtiği üç âyet görülmektedir. Bu âyetlerin ikisi Bakara sûresinde ard arda gelmektedir.²⁸⁸ Bu âyetlerin nüzûl sebebi, Yahûdîler’in Hz. Peygamber’e gelerek vahiy getiren meleğin kim olduğunu sormaları ve cevaba göre hareket edecek olmalarıdır. Hz. Peygamber’in Cebrâîl şeklinde cevap vermesi üzerine Yahûdîler, Cebrâîl’in onlara ancak savaş ve ölüm getirdiğini cevabın Mikâîl olması durumunda, Hz. Peygamber’i kabul edeceklerini söylemeleridir.²⁸⁹ Farklı bir görüşe göre Yahûdîler’in, Cebrâîl’e düşmanlığı, kendi içlerinden birine değil de Hz. Peygamber’e vahiy getirmesi sebebiyledir.²⁹⁰ Yapılan farklı yorumlar arasında bu görüşün daha isâbetli olduğunu söylemek mümkündür.²⁹¹ Bu iki âyetin dışında Kur’ân’da Cebrâîl’in, Hz. Peygamber’in dostu ve yardımcısı²⁹² olarak açıkça zikrediliği ifadeler yer almaktadır. Tahrîm sûresinde yer alan bu ifadelerin, sûrenin ilk âyetlerinde Hz. Peygamber’e bal şerbeti içirme hâdisesi etrafında gelişen olaylar akabinde, Hz. Ömer’in hanımları yüzünden Hz. Peygamber’in üzülmemesi gerektiğini, çünkü Allah’ın Cebrâîl ve Mikâîl ile O’nunla beraber olduklarını söylemesini tasdîken inmiştir.²⁹³

Cebrâîl’e ait olan bazı isimler Kur’ân’da; “Cibrîl,²⁹⁴ Rûh,²⁹⁵ Rûhû 'l-Emin,²⁹⁶ Rûhû'l-Kudûs²⁹⁷ ve Resûl”²⁹⁸ şeklinde yer almaktadır.²⁹⁹ Hz. Peygamber, şâiri olan Hassan b. Sabit’i överken: “Rûhû'l Kudûs seninle...”³⁰⁰ diye ona hitâp etmesi bu ismin

²⁸⁸ Bakara, 2/97-98.

²⁸⁹ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. I, s. 274; Ayrıca bkz. Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tefsîr el-Câmiu li ahkâmi 'l-Kur'ân*, Kâhire 1993, c. II, s. 26.

²⁹⁰ Râzî, *Tefsîr*, c. III, s. 211-212.

²⁹¹ Bu âyetlerin nüzûl sebebiyle ilgili çeşitli rivâyetler için bkz. Taberî, *Tefsîr*, c. I, s. 431-436; Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân*, Beyrût 1991, s. 32-34; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. I, s. 130-133.

²⁹² Tahrîm, 66/4.

²⁹³ Müslim, “Talak” 30; Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *el-Müsne'd*, (1. Baskı) Mektebetü'l-Ulûm, Medine 2009, c. I, s. 304; Ayrıca bkz. Taberî, *Tefsîr*, c. XXIII, s.162; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. XVIII, s. 125; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. VI, s. 390.

²⁹⁴ Bakara, 2 /97-98; Tahrîm, 66/4.

²⁹⁵ Meryem, 19/ 7; Mü'min, 40/ 15; Meâric, 70/ 4; Nebe, 78/ 38; Kadîr, 97/ 4.

²⁹⁶ Şuarâ, 26/193-194.

²⁹⁷ Bakara, 2/ 87, Mâide, 5/110; Nahl, 16/ 102, 253.

²⁹⁸ Meryem, 19/19; Tekvîr, 81/ 19.

²⁹⁹ Bkz. Bayram, Enver, “Kur’ân’da Cebrâîl”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi XXI*, Kahramanmaraş 2013, s. 32, vd.

³⁰⁰ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. IV, s. 298; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 157; Nesâî, “Mesâcid”, 25; Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. I, s. 412.

Cebrâîl'e ait olduğunu savunanları³⁰¹ destekler niteliktedir. Cebrâîl'in, Kur'ân'da zikredilmeyen fakat hadîslerde geçen "Nâmûs-u Ekber" şeklinde bir ismi de vardır.³⁰²

Birçok hadîs, tefsîr, tasavvuf, kelim gibi İslâm'ın temelini oluşturan kaynaklara bakıldığında, Cebrâîl ve onun isimleri, vazîfeleri, vasıf ve özellikleri hakkında genişçe bilgilere yer verildiğini görmek mümkündür. Bu kaynaklar Cebrâîl'in Kur'ân'da geçen isimlerinin yanı sıra daha farklı isimleri olduğunu da aktarmaktadır. İsimlerinden bazıları: "Rûhullâh, er-Rûhû'l-Â'zam, Hâzinü'l-kûds, Hadîmullah, en-Nâmûsü'l-ekber, Vâhibü's-suver, el-Aklü'l-ekrem, el-Aklü'l-fa'âl ve Tâvûsü'l-melâike"³⁰³ şeklinde ifade edilmiştir.

Onun isimlerinden biri olan "Cibrîl", karşısında hiç kimsenin duramayacağı büyük bir kudret ve kesin olan mâlûmatlara hâiz olduğu mânâsını taşımaktadır. Allah'tan gelen emir ve yasakları peygamberler vâsıtasıyla insanlara ulaştırarak, dînî yaşantının devam ettirilmesine vesîle olması ve latîf bir yaratılışa sahip olması yönüyle "er-Rûh" denilmiştir. Bu emirleri Allah tarafından getirirken hiçbir değişikliğe uğratmadan doğrudan peygamberlere aktarmasından dolayı "Rûhû'l-Emîn," günah işlemediği ve temiz bir kul olduğu için de bu mânâyı ifade eden "Rûhu'l-Kudûs" ismi ile anılmıştır.³⁰⁴

Rûh

Kur'ân-ı Kerim'de incelendiğinde *Rûh* kelimesinin dört yerde kullanıldığı görülmektedir. *Rûh* kelimesi; Hz. Meryem'e gönderilen kişi olarak³⁰⁵ ve meleklerle beraber zikretilerek³⁰⁶ kullanılmıştır. Cebrâîl'in rûh vasfıyla diğer meleklerden ayrı anılması, Allah katındaki üstünlüğünü göstermektedir. Kur'ân'da geçen rûh kelimesinin Cebrâîl olduğu konusunda müfessirler arasında görüş birliği bulunmaktadır.

Rûhu'l-Kudûs

Kur'ân'da temiz rûh mânâsına gelen *Rûhu'l-Kudûs* tamlaması dört yerde geçmektedir. Bu yerlerin üçünde Hz. İsâ'nın *Rûhu'l-Kudûs* ile güçlendirildiğinden

³⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. I, s. 214.

³⁰² Ahmed, *el-Müsne'd*, c. IV, s. 198.

³⁰³ Yavuz, Yusuf Şevki, Zeki Ünal, "Cebrâîl", c. VII, s. 202, 203.

³⁰⁴ Razi, *Tefsîr*, c. XXIV, s. 166; Râgîb, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979,, s. 411; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. I, s. 317, 334.

³⁰⁵ Meryem, 19/17-19.

³⁰⁶ Meâric, 70/4; Nebe, 78/38; Kadîr, 97/3-4.

bahsedilirken,³⁰⁷ bir yerde de Rûhu'l-Kudûs aracılığıyla Kur'ân'nın indirildiği³⁰⁸ belirtilmektedir.

Rûhu'l-Emîn

Kur'ân'da Cebrâîl ile ilgili zikredilen diğer bir isim de *Rûhu'l-Emîn* ' dir. Kendisine güvenilen rûh³⁰⁹ mânâsına gelen bu ifade, ilâhî emirleri hiçbir değişikliğe uğratmadan peygamberlere ileten Cebrâîl için kullanılmıştır.³¹⁰

Resûl (Elçi)

Kur'ân'da Cebrâîl için kullanılan isimlerden birisi de *Resûl* 'dür. Bu kelime genellikle peygamberleri ifade ediyor olsa da Cebrâîl için kullanıldığı da belirtilmiştir. Nitekim Kur'ân'da şerefli bir elçi,³¹¹ Allah'ın elçisi³¹² ve itibârlı bir elçi³¹³ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şedîdu'l-kuvâ, Zû-mirra

Cebrâîl'i niteleyen diğer tâ'birler ise çok kuvvetli manasına gelen *Şedîdu'l-kuvâ* ve çok akıllı manasına gelen *Zu-mirra* 'dır. Kur'ân'da Necm sûresinin başında yer almaktadır.³¹⁴

1.3.2.1.1.2.2. Hadîslerde Cebrâîl Hakkında Yer Alan Tanımlamalar

Cebrâîl ile ilgili hadîsler incelendiğinde, onun vahiy meleği olması en önemli özelliği olarak görülmektedir. O, Allah ile peygamberler arasında elçi konumundadır. Vahiy görevini yürütürken, aslî sûretiyle geldiği gibi bazen de insan sûretinde gelmiştir.³¹⁵

³⁰⁷ Bakara, 2/87, 253; Mâide, 5/110.

³⁰⁸ Nahl, 16/102.

³⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. V, s. 548.

³¹⁰ Şuarâ, 26/192, 196,

³¹¹ Tekvîr, 81/19-21.

³¹² Meryem, 19/17-19.

³¹³ Tekvîr, 81/19-23.

³¹⁴ Necm, 53/5.

³¹⁵ Müslim, "İmân", 280, 287, 289, 290.

Cebrâîl, vahiy meleği olmasının yanı sıra savaşlara katılması³¹⁶ ve müminlere yardım etmesi, kâfirleri hicveden Hassan b. Sâbit'e ilhâm kaynağı olması³¹⁷ gibi farklı yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'da, Cebrâîl için zikredilen isimler olduğu gibi hadîslerde çeşitli isimlerle ifade edilmiştir.

Bunlardan birisi *Rûhullâh*'tır. Bu tâ'bîr hadîslerde çoğunlukla Hz. Îsâ'yı ifade etmektedir. Ancak nâdiren Cebrâîl için de kullanılmıştır.³¹⁸

Cebrâîl için melekler arasında *Hadîmullâh* olarak adlandırıldığına kaynak olarak Abdulazîz b. Umeyr'in rivâyeti nakledilmektedir.³¹⁹ Hadîmullah yaygın olmasa da kaynaklarda yer almaktadır.

Cebrâîl için kullanılan bir başka ifade ise *en-Nâmûsu'l-Ekber*'dir. Cürcânî'ye (v. 816/1413) göre en-Nâmûs, Allah'ın şerîatı anlamına gelmektedir.³²⁰ Buhârî ise sır sahibi olarak tefsîr etmiştir.³²¹ Hz. Peygamber'e vahyi ulaştırmada aracı olması sebebiyle Cebrâîl'in en-Nâmûs olarak isimlendirildiği kaynaklarda yer almıştır.³²² Hz. Peygamber'e gelen ilk vahyin ardından Hz. Hatice, hâdiseyi amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e aktarmış ve Varaka: "*Eğer anlattıkların doğruysa Muhammed'e vahiy getiren kişiyi Hz. Mûsâ'ya gelen Nâmûs'tur*"³²³ demiştir.

Zikri geçen bu isimlerin yanında kaynaklarda Cebrâîl için kullanılan farklı ifadeler de yer almaktadır. *er-Rûhu'l-â'zam*, *Aklü'l-faâl*, *Tâvûsu'l-melâike*, *Hazînü'l-kuds*, *Vâhibü's-suver* ve *el-Aklü'l-ekrem*³²⁴ ifadeleri bu isimler arasında bulunmaktadır.

1.3.2.1.1.3. Vahiy Bağlamında Allah ile Peygamberleri Arasında Elçilik Görevi

Meleklerin her biri Allah ile peygamberleri arasındaki irtibâtı sağlamakta yükümlü değildir. Onların çeşitleri ve farklı görevleri bulunmaktadır. Allah ile insanlar arasındaki elçilik vazîfesini ise yalnızca Allah'ın irâde ettiği melekler yapabilirler. Bu

³¹⁶ Buhârî, "Meğâzî" 9; Müslim, "Cihâd" 65.

³¹⁷ Ahmed, *el-Müsned*, c. V, s. 302; Buhârî, "Bed'ul-halk" 6; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 151.

³¹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrût, 1990, c. IV, s.641.

³¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. I, s. 134.

³²⁰ Cürcânî, Abdülkâhîr b. Abdurrahmân, *Ta'rîfât*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 307.

³²¹ Buhârî, "Enbiyâ" 24.

³²² Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, c. I, s. 151; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 244; Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, (5.Baskı), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, s. 598.

³²³ Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 312, c. IV, s. 223; Abdurrezzâk, Ebû Bekr Hemmâm b. Nâfi es-San'ânî, *el-Musannef*, (2. Baskı), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980, c. V, s. 323, Buhârî, "Bed'ul-vahy", 1.

³²⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, Zeki Ünal, "Cebrâîl", *DİA*, c. VII, s. 202, 203.

elçi meleklerin başında ise bazı âyetlerde Rûhu'l Emîn olarak isimlendirilen Cebrâîl bulunmaktadır.³²⁵

Allah ile peygamberleri arasındaki irtibâtı sağlayan melek Cebrâîl'dir. Kur'an'da: *"Allah, hiçbir insanla doğrudan konuşmaz. Ancak vahiy yoluyla ya da perde arkasından konuşur veya ona bir elçi göndererek kendi izniyle dilediğini vahyeder."*³²⁶ şeklinde geçen ifade ile Allah'ın peygamberlerle olan iletişimi bizlere bildirilmiştir. Âyette bahsedilen elçi Cebrâîl'dir.³²⁷

Cebrâîl, Kur'an âyetleri ışığında incelendiğinde, onun Allah tarafından aldığı ilâhî emirleri peygamberlere bildiren bir vahiy meleği olduğu anlaşılmaktadır. Cebrâîl, karşı konulamayan büyük bir kudrete, üstün bir akla ve kesin olan bilgilere sahiptir. Allah katında oldukça itibârlı olmakla birlikte meleklerin kendisine itaât etmiş olduğu şerefli bir elçidir.³²⁸

Hadîslerde ise Cebrâîl, Allah'tan gelen vahyi Hz. Peygamber'e ileten ve yüce Kur'an'ı öğreten bir elçi olarak zikredilmektedir. Karşısında durulamayacak bir güce sahip olduğu için Cibrîl, dînî yaşantının gerçekleşmesinde mühim bir konuma sahip olması veya latîf bir varlık olmasından dolayı Rûh, Allah tarafından getirdiği emirleri hiçbir değişikliğe uğratmadan Hz. Peygamber'e ilettiği için Rûhu'l-Emîn, hiç günah işlemeyen mâsum bir kul olduğundan dolayı Rûhu'l-Kudûs şeklinde isimlendirilmiştir.³²⁹ Kur'an-ı Kerîm hem gönderilen vahiy rûh,³³⁰ hem de onu getiren Cebrâîl'i rûh³³¹ olarak nitelendirmektedir.

Allah ile Cebrâîl arasındaki iletişimin mâhiyeti ile ilgili ulaşılmış kesin bir bilgi bulunmasa da bu konuda üç ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Bazıları Cebrâîl'in vahyi, Levh-i Mahfûz'dan aldığını³³² savunmuşlardır. Farklı bir görüşe göre ise vahiy, bazı görevli melekler tarafından yirmi gecede Cebrâîl'e ulaştırılmıştır.³³³ Ehli sünnet ulemâsı ise

³²⁵ Âl-i İmrân, 3/42-44; Hûd, 11/69-76, 77-80; Kasas, 28/7.

³²⁶ Şûrâ, 42/51.

³²⁷ Ceyhan, Mehmet Âkif, *Kur'an Âyetleri Işığında Vahiy*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2016, s. 86.

³²⁸ Necm, 53/5-6; Tekvîr, 81/19-21.

³²⁹ Râgîb, *el-Müfredâd*, s. 41; Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. I, s. 317; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, c. I, s. 432.

³³⁰ Şûrâ, 42/52.

³³¹ İsrâ, 17/85; Gâfir, 40/15; Meâric, 70/4; Nebe, 78/38 Kadîr, 97/4.

³³² Zerkeşî, Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2009, c. I, s. 229; Zürkânî, Muhammed Abdû'l-Azîm, *Menâhilu'l-İrfân*, (3. Baskı), Dâru'l Mârif, Beyrut 2005, c. I, s. 47.

³³³ Bkz. Zürkânî, *Menâhil*, c. I, s. 47.

Cebrâîl'in vahyi bizzat Allah'tan işiterek aldığını beyan etmişlerdir.³³⁴ Bu görüşü benimseyenlere göre Allah, hakikatini bilmediğimiz bir şekilde vahyi Cebrâîl'e dinletmiştir.³³⁵ Bununla ilgili Nevvâs b. Sem'ân'ın rivâyet ettiği hadîs şöyledir: Allah'ın vahyetmeyi irâde ettiğinde göklerin sarsıldığı, bunu duyan gök ehlinin secdeye kapandığı, ses kesildiğinde secdeden başını ilk kaldıranın Cebrâîl olmasıyla beraber semâ ehlinin ona: “*Rabbimiz ne buyurdu?*” sorularına Cebrâîl'in: “*O ancak gerçeği söyledi.*” diyerek cevap vermesi manasındaki hadîs,³³⁶ ehli sünnetin görüşünü desteklemektedir.³³⁷

Cebrâîl, Kur'ân vahyini inzâl edeceği zaman lafzını Levh-i Mahfûz'dan³³⁸ alarak Hz. Peygamber'e iletmıştır.³³⁹ Kur'ân, Levh-i Mahfûz'da Arapça lafız şeklinde yaratılmıştır.³⁴⁰ Kur'ân vahyi, Levh-i Mahfûz'dan bir bütün halinde Beytü'l-İzze'ye yani dünya semâsına nakledilmiştir. Oradanda belirli aralıklarla Hz. Peygambere iletilmiştir.³⁴¹ İlâhî vahyin insanlara teblîğ edilme sürecinde peygamber³⁴² de Cebrâîl³⁴³ de birer elçi olarak görevlendirilmişlerdir.

Cebrâîl, Allah tarafından vahiy getiren bir elçi olması hasebiyle bazı zamanlar Hz. Peygamber'in yanına gelmekteydi. Fakat onun gelişi ve gidişi ancak Allah'ın izni ile mümkün olmaktaydı. Hz. Peygamber'in, kendisini daha çok görmek istediğini söylemesi üzerine Cebrâîl: “*Biz ancak Allah'ın izniyle hareket ederiz.*”³⁴⁴ diyerek bu durumu ifade etmiştir. Bazı âyetlerde Allah, Cebrâîl'in ancak kendi izniyle Kur'ân'ı indirdiğini beyân etmiştir.³⁴⁵ Ayrıca Kadîr gecelerinde de meleklerin ve Rûh'un Allah'ın izniyle indikleri belirtilmiştir.³⁴⁶ Vahyin bir müddet kesilmesiyle müşriklerin: “Rabbi Muhammed'i terketti.” sözlerine karşı Hz. Peygamber'in üzüntüsü artmış ve Cebrâîl'in gelmesini

³³⁴ Mennâu'l-Kattân, Halîl el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 35.

³³⁵ Zürcânî, *Menâhil*, c. I, s. 48.

³³⁶ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1984, c. I, s. 336; Ayrıca bkz. Zürcânî, *Menâhil*, c. I, s. 48.

³³⁷ Geniş bilgi için bkz. Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014, s. 63-64.

³³⁸ Hicr, 15/9; Vâkıâ, 56/78-79.

³³⁹ Şuarâ, 26/193-194; Kıyâme, 75/16-19.

³⁴⁰ Yûsuf, 12/2; Tâhâ, 20/114; Şuarâ, 26/193-194-195; Zümer, 39/55; Şûrâ, 42/7; Zuhrûf, 43/3; Kıyâme, 75/16-19.

³⁴¹ Cerrahoglu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 43.

³⁴² Necm, 53/2-6.

³⁴³ Şuarâ, 26/ 193; Hakka, 69/40.

³⁴⁴ Meryem, 19/64; Ayrıca bkz. Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 231, 233; Buhârî, “Bed'ul-halk” 6; Tirmîzî, “Tefsîr” 20.

³⁴⁵ Bakara, 2/97.

³⁴⁶ Kadr, 97/4.

beklemişti. Bunun üzerine Cebrâîl Duhâ sûresini getirmişti.³⁴⁷ Hz. Peygamber'e Ashâb-ı Kehf ile ilgili sorular sorulduğunda yarın cevap vereceğini söylemişti. Bunun ardından vahyin bir müddet kesilmesi sonucunda: *"Allah'ın dilemesine bağlamadan şu işi yapacağım deme."*³⁴⁸ şeklinde te'dib niteliğinde bir âyet nâzil olmuştu.³⁴⁹ İslâm dünyasında ifk olayı olarak bilinen, Hz. Âişe'ye atılan iftiranın ardından vahyin gelmesi bir ay kadar sürmüştü.³⁵⁰ Müslümanlar, uzun bir süre Mescid-i Aksâ'ya doğru secde ettikten sonra kiblenin Mescid-i Haram'a çevrilmesi yaklaşık on yedi ayı bulmuştu. Hz. Peygamber, gönlünde olan kiblenin Mescid-i Haram olduğunu söyleyince Cebrâîl, bu isteği Allah'a ileteceğini ve bu konuda ancak O'nun hüküm sahibi olduğunu bildirmişti.³⁵¹ Buradan da Cebrâîl'in, Allah'ın izni olmadan hareket etmediği anlaşılmaktadır.

Göstermiş olduğumuz misallerde Cebrâîl'in, vahiy meleği olmasına rağmen Allah'tan izinsiz hareket edemediği anlaşılmaktadır. O, ancak Yüce Allah ile peygamberleri arasında bir aracıdır. Elçi olan kişinin, verilen görevi aynen yerine getirmesi gerekmektedir. Yerine getirdiği vazîfesinde herhangi bir yetki ve tasarrufa sahip değildir. Yani Cebrâîl'in, Allah tarafından getirdiği vahiylerde bir tasarruf sahibi olduğu düşünülemez.

Vahiyle ilgili diğer bir konu da vahyin geliş şekilleriyle alâkalıdır. Vahyin geliş şekilleri Kur'ân bağlamında incelendiğinde, üç şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Kur'ân'da geçen: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder."*³⁵² ifadeleri bu durumu açıkça göstermektedir. Hâris b. Hişâm, Hz. Peygamber'e kendisine nasıl vahiy geldiğini sorduğunda geliş şekillerinden birisi olarak insan sûretinde gelen bir melekten söz etmiştir.³⁵³ Bunun yanında bazen zil/çingirak sesi işitilerek vahiy geldiğinde olmuştur.³⁵⁴ Bazı zamanlarda vahyin gelişi, Hz. Peygamberi oldukça zorlardı. Hz. Âişe, vahyin gelişi çok soğuk bir günde olsa bile Hz. Peygamber'in alnının terlediğini belirtmiştir. Hz. Âişe

³⁴⁷ Buhârî, "Tefsîr, Duhâ," 2; "Teheccüd", 4; "Fezâilu'l-Kur'ân", 1; Müslim, "Cihâd", 114.

³⁴⁸ Kehf, 18/23.

³⁴⁹ Taberî, *Tefsîr*, c. XV, s. 228; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. X, s. 385.

³⁵⁰ Buhârî, "Şehadât", 15, 30; "Hibe", 15; "Cihâd", 64; "Meâzî", 11, 34; "Tefsîr, Yûsuf" 3; "Nûr" 6, 11; "Eymân", 18; "İ'tisâm", 28; "Tevhîd", 35, 52; Müslim, "Tevbe", 56; Nesâî, "Tahâret", 194.

³⁵¹ Vâhidî, *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*, s. 46.

³⁵² Şûrâ, 42/51.

³⁵³ Buhârî, "Bed'ul-vahy", 1, "Bed'ul-halk", 6; Müslim, "Fezâil", 86, 87.

³⁵⁴ Buhârî, "Bed'ul-vahy", 1.

vahyin bir başka çeşidi olarak, Hz. Peygamber'in sâdık rüyalar gördüğünü bildirmiştir.³⁵⁵ Hz. Peygamber'in tüm rüyalarını vahiy olarak değerlendirmek zor olsa da nübüvvet öncesi rüyaların, peygamberliğe hazırlık niteliğinde olduğunu ifade etmek mümkündür.³⁵⁶ Hz. Peygamber vahiy geldiği zamanlarda daralır ve yüzü farklı bir hâl alırdı.³⁵⁷ Bazen başının üstüne bir örtü örterdi.³⁵⁸

Vahyin geliş yollarından birisi olan meleğin insan şekline girmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Cibrîl hadîsi olarak meşhûr olan ve birçok kişinin Cebrâîl'i insan sûretinde gördüğü olay, bu konunun önemini bildirmektedir. Meleğin insan suretine girmesi Kur'ân'da defalarca örneği verilen bir olaydır. Hz. İbrahim'e insan sûretinde gelen meleklerin, kendilerine yapılan ikramı yememeleri,³⁵⁹ onların insan sûretine girdikleri hâlde bile melek olma özelliklerini taşıdıklarını göstermektedir. Olayın devamında, Hz. Lût'un yanına çok güzel bir sûrette giden meleklerle, Lût kavmi sarkıntılık etmiş ve Hz. Lût'a karşı gelmişlerdi.³⁶⁰

Bu konuyla ilgili diğer bir mesele de Cebrâîl'in insan sûretinde Hz. Meryem'e gelmesidir.³⁶¹ Âyetlerde geçen Rûh ifadesinin Cebrâîl olduğunu, onun isimlerini açıklarken belirtilmişti. Getirilen örnekler, meleğin farklı sûretlere girebildiğinin açık bir göstergesidir.

1.3.2.1.1.4.Cebrâîl ile İlgili Bazı Rivâyetlerin Analizi

Cebrâîl ile ilgili aktarılan rivâyetlerde, onun ne derece önemli bir konuma sahip olduğu açıkça görülmektedir. Cebrâîl'in bu değerli konumunu, kendi özel çıkarları için kullanan ve hadîslere onun adını ekleyerek uydurma nakiller yapanlar olmuştur. Hadîs uydurmacılığının başladığı ilk dönemlerden beri, insanları kendi inancına göre yönlendirmek isteyenler tarafından Cebrâîl, uydurma hadîslerin baş karakteri olmuştur.³⁶² Bazı konuların Hz. Peygamber'in ağzından çıkmış gibi göstermenin birçok sebebi

³⁵⁵ Buhârî, "Tefsîr", 444; Müslim, "İmân", 160.

³⁵⁶ Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 225-230.

³⁵⁷ Müslim, "Fezâil", 88.

³⁵⁸ Buhârî, "Enbiyâ", 5; "Libâs", 18; Müslim, "Mesâcid", 22.

³⁵⁹ Hûd, 11/69-71.

³⁶⁰ Hûd, 11/77-79.

³⁶¹ Âl-i İmrân, 3/45; Meryem, 19/17.

³⁶² Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, s. 225-226.

bulunmaktadır.³⁶³ Uydurma hadîslerin, insanlar tarafından kabul görmesinin en büyük etkeni ise, vahyi getiren Cebrâîl'in eklenmesidir.

Bu konunun daha iyi anlaşılması için, bazı örnekler vermek faydalı olacaktır:

"Cebrâîl Hz. Peygamber'e gelerek: 'Ey Muhammed! İsteddiğini sevebilirsin; Ancak bil ki ondan ayrı düşeceksin. İsteddiğini yap, ama bil ki onun karşılığını bulacaksın. Ne kadar istersen o kadar ömür yaşa yinede bir gün öleceksin. Müslümanın kıymeti; geceyi namazda geçirmesi ile olur, şerefi ise; insanlara muhtaç olmamasıdır."³⁶⁴

"Bir gün Cebrâîl bir tatlı getirdi ve onu yersem belimin kuvvetleneceğini aktardı."³⁶⁵

"Cennete girdiğimde Cebrâîl bana elma uzattı, O elmada Osman'ın adı yazıyordu."³⁶⁶

"Hz. Peygamber'in terinden beyaz gül yaratıldı. Cebrâîl'den ise sarı gül yaratıldı."³⁶⁷

Bunun gibi misaller oldukça fazladır. Fakat meselenin somut örnekler bağlamında görülmesi açısından bu kadar yeterlidir. Misaller de görüldüğü üzere, uydurma sebebi bazen bir tatlıyı revâca sürmek iken bazen de bir meşrep kavgası yüzünden olabilmektedir. Uydurma sebepleri bunlarla kalmayıp burada sayamayacağımız kadar çeşitlidir.

1.3.3. Azraîl (a.s)

Azraîl ismi Kur'an'da açıkça yer almamakla birlikte bazı âyet ve hadîslerde hakkında Melekü'l-Mevt (ölüm meleği) tâbîri kullanılmıştır.³⁶⁸ İnsanların rûhlarını alan hakîkatte Allah'tır: "O, ölüm vakti gelenlerin rûhlarını o anda, ölüm vakti gelmeyenlerin ise uyuklarında alır. Eceli gelmiş olanların rûhlarını tutar, gelmeyenlerin rûhlarını ise ecel vakitlerine kadar serbest bırakır."³⁶⁹

³⁶³ Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadîsler-Menşe'i Tanınma Yolları Tenkîdi*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 2017, s. 23-64.

³⁶⁴ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'l-mevzûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1979, c. II, s. 406.

³⁶⁵ İbnu'l-Kayserânî, *Tezkirâtu'l-mevzûât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, s. 2-3.

³⁶⁶ İbnu'l-Kayserânî, *Tezkirât*, s. 5.

³⁶⁷ Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l Hasen Nûreddîn Ali b. Sultân, *el-Masnû fî Mâ'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1979 s. 203.

³⁶⁸ Secde, 32/11; bkz. Buhârî, "Cenâiz", 69; Müslim, "Fedâil", 157.

³⁶⁹ Zümer, 39/ 42.

Kur'ân ve hadîslerdeki ifadeler incelendiğinde, ölüm meleğinin birden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Onunla ilgili aktarılan bilgilerde genellikle çoğul ifadeler yer almaktadır.³⁷⁰ Sayılarını ise ancak yüce Allah bilmektedir.³⁷¹

1.3.4. Mikâîl (a.s.)

Kur'ân'da Mikâîl, ismi açıkça anılan melekler arasındadır. Büyük meleklerden birisi olup tabîat olaylarının idâresiyle vazîfelidir. Mikâîl insanlar ve canlıların rızıkları ayrıca yağmur yağması gibi bazı tabîat olayları ve buna bağlı olarak bitkilerin yeşerip gelişmesi gibi vazîfelerle görevlidir.³⁷² Kur'ân ve sahîh hadîslerde, büyük melekler ve aralarındaki üstünlük sıralamasına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte Yahûdîler'in Hz. Peygamber'e gelerek bazı sorular sormaları üzerine inen bir âyette,³⁷³ Mikâîl'e yapılan düşmanlığın Allah'a karşı yapılan düşmanlıkla eşdeğer olacağı bildirilmiştir.³⁷⁴ Buradan Mikâîl'in konumu ve değeri hakkında fikir edinilebilmektedir.

1.3.5. İsrâfîl (a.s.)

İsrâfîl sözcük olarak diğer meleklerin isimleri gibi Allah'ın kulu mânâsını taşımaktadır. Kur'ân âyetleri ve hadîslerde İsrâfîl ile ilgili bilgilere bakıldığında, hakîkatini ancak Allah'ın bildiği, sûr denilen bir alete üflemele görevli olduğu görülmektedir.³⁷⁵ Kur'ân'da, kıyâmet günü sûra üfleneceği açıkça bildirilmiş, ancak ona üfleyecek olan İsrâfîl'e bazı isimlerle işâretlerde bulunulmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber: “*Sûra üfleyecek olan kişi onu almış, kendisine verilecek emri beklerken nasıl keyif edebilirim.*”³⁷⁶ sözleriyle bu olayın hakîkatine ve yakınlığına işâret etmiştir.

³⁷⁰ Nîsâ, 4/97; En'âm, 6/61; Muhammed, 47/27.

³⁷¹ Müddessir, 74/31.

³⁷² Sübkî, Mahmûd Muhammed, *Menhelü'l-azbi'l-mevrûd şerhu süneni'l-İmamı Ebî Dâvûd*, (1. Baskı), Matbaatu'l-İstikâme, Mısır 1974, c. V, s. 178; Ayrıca bkz. Cebeci, Lütfullah, “Mikâîl”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c. XXX, s. 45-46.

³⁷³ Bakara, 2/98.

³⁷⁴ Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 274.

³⁷⁵ En'âm, 6/73; Kehf, 18/99; Tâhâ, 20/100-102; Kâf, 50/41; Ayrıca bkz. Buhârî, “Tefsîr, Hâmîm”, 1, “Secde”, 1; Tirmîzî, “Kıyame”, 9.

³⁷⁶ Tirmîzî, “Kıyame”, 9.

1.4.İslâm Öncesi Peygamberlerle Cebrâîl'in İlişkisi

1.4.1. Hz. İbrahim ve Cebrâîl

Âyetlerde bildirildiğine göre, Hz. İbrahim'e de bir gün tanımadığı insanlar gelmişti. Onları, ikrâmda bulunmak üzere evine getirmiş ve ailesinin yanına giderek onlar için yiyecekler hazırlatmıştı. Onlar, Hz. İbrahim'in sunduğu yemekleri yemeyince Hz. İbrahim korktu. Gelen misafirler ise Allah tarafından gönderilen elçiler olduklarını ve korkmaması gerektiğini ona aktardılar.³⁷⁷

İbn Abbâs, Hz. İbrahim'e gelen bu misafirlerin, Cebrâîl, İsrâfîl ve Mîkâîl olduklarını aktarmıştır.³⁷⁸ Bunun üzerine gelen misafirlerden Cebrâîl,³⁷⁹ Hz. İbrahim ve eşine bir çocuk müjdesi vererek asıl vazifelerinin, Hz. Lût'un kavmini helâk etmek olduğunu haber vermiştir.³⁸⁰

Bu olayda, Hz. İbrahim'in eşinin de gelen misafirleri görmesi ve verilen haber üzerine şaşırması,³⁸¹ meleklerin şekil değiştirdiklerinde diğer insanlar tarafından görülebildiklerinin göstergesidir.

Bunun dışında Kur'ân'da Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı³⁸² olay bizlere aktarılmıştır. Onu, hazırladıkları alet ile ateşe doğru fırlattıkları sırada, Allah'ın izni ile Cebrâîl yanına gelmiş ve ona yardımcı olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim, Allah'ın onu görüp bildiğini ve başkasına ihtiyacı olmadığını söyleyerek yardımını reddetmiştir.³⁸³ Bu olayda Hz. İbrahim, Allah'a olan bağlılık ve güvenini açıkça ortaya koymuştur.

Hz. İbrahim ile Cebrâîl arasındaki birlikteliğe işâret eden farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmâîl ve annesi ile birlikte ilerlerken yanlarına Cebrâîl'in gelerek zemzem suyunu çıkardığı ile ilgili haberi bu olayın örneklerindendir.³⁸⁴

³⁷⁷ Hûd, 11/69-70; Zâriyât, 51/24-28.

³⁷⁸ Eşbîlî, Kâdî Muhammed b. Abdillâh, *el-Mesâlik fî şerhi Muvattâ Mâlik*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2007, c. VII, s. 334; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. XVII, s. 44; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. II, s. 385; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, Dâru'l-Fîkr, Beyrut 1990, c. IV, s. 447.

³⁷⁹ Kurtûbî, *Tefsîr*, c. XVII, s. 45.

³⁸⁰ Zâriyât, 51/32.

³⁸¹ Zâriyât, 51/29.

³⁸² Enbiyâ, 21/69.

³⁸³ Bkz. Kurtûbî, *Tefsîr*, c. XI, s. 303-304.

³⁸⁴ Buhârî, "Enbiyâ" 8.

Hız. İbrahîm'le ilgili farklı rivâyetler incelendiğinde, Hız. İbrahîm'in hac ibâdeti sırasında yapmış olduğu uygulamaların da ona, Cebrâîl tarafından öğretildiği gör÷lmektedir.³⁸⁵

1.4.2. Hız. Lût ve Cebrâîl

Hız. İbrahîm ile ilgili olarak aktarılan olayda ona gelen elçiler, daha sonra Hız. Lût'un yanına gitmişlerdir. Hız. Lût, güzel bir sûrette gelen bu misafirlerin, melek olduklarını bilmediği için halkının onlara sarkıntılık etmelerinden çekinmiştir.³⁸⁶ Bu durumu haber alan kavmi doğrudan onun yanına koşarak, çirkin işlerine onları da katmak istemişlerdi. Bunun üzerine Hız. Lût, bir peygamber kavminin babası konumunda olduğundan³⁸⁷ dolayı onlara: “İşte! Benim kızlarım, sizler onlarla evlenin”³⁸⁸ şeklinde tavsiyede bulunmuştu. Onun bu tavsiyesi karşısında alaycı bir tavır sergileyen kavmi, kızları istemediklerini söyleyerek,³⁸⁹ onu bulundukları bölgeden sürgün etmek istemişlerdi.³⁹⁰ Bu davranışları karşısında iyice mahcûp olan Hız. Lût, kendisi için bir dayanak aradıysa da bulamadı.³⁹¹

Bazı kaynaklarda, Hız. Lût'a gelen misafirlerden birinin Cebrâîl olduğuy belirtilmiştir.³⁹² Kavmi, Hız. Lût'a hamle yapmak için kapısına doğru ilerlediklerinde Hız. Lût, kendisine gelen misafirleri korumak için hemen kapıyı kapatmıştı. Bunun ardından gelen misafirler Allah tarafından gönderilen elçiler olduklarını ona bildirdiler. Rivâyete göre Cebrâîl, Hız. Lût'tan kapıyı açmasını istedi ve ardından Allah'tan izin isteyerek kanadıyla onlara vurdu. Her birinin gözleri görmez bir hâle gelerek kaçışmaya başlamışlardı. Bazı rivâyetlerde Cebrâîl'in kanadıyla o bölgeyi tersine çevirip yaklaşık dört yüz bin kadar insanı helâka marûz bıraktığı aktarılmaktadır.³⁹³

Sağlam senetlere dayanmayan bu tür rivâyetleri, kesin bir dille reddetmek mümkün olmadığı gibi yüzde yüz doğru bir bilgi olarak inanmakta ilmî dayanaklara uzak kalmaktadır.

³⁸⁵ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, c. I, s. 276; Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, c. XIV, s. 251.

³⁸⁶ Hûd, 11/77.

³⁸⁷ Karaman, Hayrettin, vd., *Kur'an Yolu*, DİB, Ankara 2017, c. III, s. 187-188.

³⁸⁸ Hûd, 11/77.

³⁸⁹ Hûd, 11/79.

³⁹⁰ A'râf, 7/82.

³⁹¹ Karaman, *Kur'an Yolu*, c. III, s. 188.

³⁹² Bkz. Kurtûbî, *Tefsîr*, c. IX, s. 75; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. II, s. 228.

³⁹³ Kurtûbî, *Tefsîr*, c. IX, s. 75-80; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. II, s. 228-230.

1.4.3. Hz. Meryem ve Cebrâîl

Yine Kur'ân bağlamında Cebrâîl'in insanlarla olan iletişimi incelendiğinde, onun Hz. Meryem'e de insan sûretinde geldiği görülmektedir. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da, Hz. Peygamber'e Hz. Meryem'in durumunu zikretmesi emredilmiştir. Onun ailesinden ayrılp uzaklara gittiği sırada, Allah'ın: “*Ona rûhumuzu gönderdik ve kusursuz bir insan sûretinde göründü.*”³⁹⁴ şeklindeki kelâmı bu durumu göstermektedir.

Âyette Hz. Meryem'e gönderildiği aktarılan rûh ile kastedilen kişinin Cebrâîl olduğu, Cebrâîl için kullanılan farklı ifadeler bölümünde aktarılmıştı.

Olayın devamında, kendisine çok yakışıklı bir erkek sûretinde gelen Cebrâîl'e: “Ben senden Allah'a sığınırım, şayet sen de Allah'tan korkuyorsan benden uzak dur.” şeklindeki tepkisi, onun iffet konusunda ne kadar hassas birisi olduğunu gösterirken, böyle bir durumla karşı karşıya kalan kişi içinde davranış metodu öğretmektedir.

1.4.4. Hz. İsa ve Cebrâîl

Kur'ân âyetleri incelendiğinde, Hz. İsa'nın Rûhu'l-Kudûs ile desteklediğine dair ifadeler görülmektedir.³⁹⁵ Hz. İsa'nın destekçisi olarak zikredilen Rûhu'l-Kudûs, daha öncede aktarıldığı üzere; “temiz rûh, bereketli rûh veya kutsal rûh” gibi mânâları ifade etmektedir.³⁹⁶

Rûhu'l-Kudûs ifadesiyle kimin kastedildiğine dair çeşitli aktarımlar bulunsa da onun Cebrâîl olduğu tercih edilmiştir.³⁹⁷ Çünkü Hz. Peygamber'in şâiri Hassân b. Sâbit'e: “Rûhu'l-Kudûs seninle beraberdir...” sözünün ardından: “... ve Cebrâîl seninledir”³⁹⁸ şeklindeki ifadeleri, Rûhu'l-Kudûs'ün Cebrâîl olduğunu göstermektedir.

Konu hakkındaki rivayetler incelendiğinde, Hz. İsa Cebrâîl'le desteklendiği gibi kavminden uzaklaşırken de Cebrâîl vasıtasıyla göklere yükseltildiği görülmektedir.³⁹⁹

³⁹⁴ Meryem, 19/16-18.

³⁹⁵ Bakara, 2/87-253; Mâide, 5/110.

³⁹⁶ Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. I, s. 316-318; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. I, s. 412.

³⁹⁷ Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. I, s. 320.

³⁹⁸ Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 298; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 157; Nesâî, “Mesâcid”, 25; Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. I, s. 412.

³⁹⁹ Râzî, *Tefsir*, c. III, s. 176-179; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 412.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLÂM PEYGAMBERİ HZ. MUHAMMED'İN CEBRÂİL İLE BİRLİKTELİĞİ

Hakkında kullanılan çeşitli ifadelerden ve kendisine verilen görevlerden bahsedilen Cebrâîl'in gerek melekler arasındaki konumu gerekse İslâm öncesinde yaşayan peygamberlerle olan birlikteliğine değinilmiştir. İlk peygamber Hz. Âdem'den başlayarak son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a) kadar olan süreçte, ilâhî buyrukları insanlara tebliğ etme vazîfesini Cebrâîl sürdürmüştür. Görevi yalnızca vahiy getirmekle sınırlı olmayıp peygamberlerin zor zamanlarında da Allah tarafından yardımcı ve dost niteliğinde görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'e ilâhî vahiyleri ulaştırmasının yanında birçok kez farklı amaçlarla da gelmiştir. İslâm dîninin temelini oluşturan Allah'ın emir ve yasakları, vahiy bağlamında Hz. Peygamber'e bildirilmiştir. Cebrâîl'in Hz. Peygamber'le olan birlikteliği vahiy gereği ve vahiy dışı görüşmeler olarak ele alınacaktır.

2.1. Kur'ân Vahyi ve Diğer Vahiy Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın emir ve nehiylerini Hz. Peygamber'e iletmesi için gönderilmiş⁴⁰⁰ şerefli bir elçi⁴⁰¹ olarak söz edilen Cebrâîl, dört büyük melekten biridir. Cebrâîl'in getirdiği vahyin içeriği ve hakîkati âyetlerde bildirilmiştir.⁴⁰²

Yaratılan melekler arasında en büyüğü ve en üstünü olan Cebrâîl'e meleklerin başı/efendisi mânâsına gelen “Seyyid'ül-Melâike” denilmiştir.⁴⁰³ Cebrâîl'in en üstün melek olması, onun vahiy getirmesi sebebiyle görev ve sorumluluğunun büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Cebrâîl, vahiy vazîfesinin yanında, Allah'tan aldığı emirlerle peygamberlerin çeşitli olaylarına bizzat müdâhil olmuştur. Cebrâîl'in, Hz. Meryem'e gelmesi⁴⁰⁴ gibi örnekler bu durumun delîli niteliğindedir.

⁴⁰⁰ Nahl, 16/102.

⁴⁰¹ Tekvîr, 81/19.

⁴⁰² Şuarâ, 26/193.

⁴⁰³ Bardakoğlu, Ali vd., *İlmihal*, TDV Yayınları, Ankara 2003, s.94

⁴⁰⁴ Meryem, 19/16-19.

Cebrâîl'in, ilk nebî olan Hz. Âdem'den, son peygamber olan Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin hepsine Allah'ın buyruklarını ulaştırmış ve bu buyrukları insanlara tebliğ etmekle vazîfeli peygamberlerin yanında bulunarak onları desteklemiştir. Cebrâîl, risâlet süresince dünyevî ve uhrevî konularda, hayatı ilgilendiren her alanda, Hz. Peygamber'in öğretmeni, dostu ve yardımcısı olmuştur.

2.1.1. Hz. Peygamber'in Vahiy Dışında Cebrâîl ile İrtibâtı

Kaynaklarda geçen rivâyetler doğrultusunda, Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i gerçek şekliyle iki defa gördüğü anlaşılmaktadır. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in onu, bütün ufku kaplamış⁴⁰⁵ olarak gördüğü aktarılmaktadır. İlgili âyetlerin tefsîrinde İbn Kesîr, zikre konu olan bu görme olayının, Mi'râc'tan önce olduğunu bildirmiştir. Yani Hz. Peygamber Cebrâîl'i gördüğü sırada yeryüzündedir. Âyetler ışığında olaya bakıldığında,⁴⁰⁶ Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i ikinci defa görmesi ise Mi'râc'ta gerçekleşmiştir. Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetine göre, Hz. Peygamber Cebrâîl'i, Mi'râc gecesinde, altı yüz kanadıyla görmüştür.⁴⁰⁷ Bu olay, Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i aslî sûretinde ikinci görüşü olarak aktarılmaktadır.⁴⁰⁸

Hadîs kaynaklarına bakıldığında Cebrâîl'in, peygamberlere Allah tarafından vahiyler ulaştıran; Kur'ân'ı, şer-î hükümleri ve dînî meseleleri öğreten, bazen de insan sûretine bürünerek ashâbın içerisine gelen ve onların dînî konulardaki bazı meseleleri öğrenmelerine destek olan, Allah ile arada herhangi bir aracı olmaksızın konuşabilen, Allah'ın buyruklarını; emir ve yasaklarını hem meleklerle hem de nebîlere ileten ve büyük meleklerden birisi olduğu görülmektedir.⁴⁰⁹ Cebrâîl Hz. Peygamber'e ilk olarak Hira dağında görünmüş olup, ufku kuşatmış hâlde ve bir taht üzerinde oturmuş durumda gelerek gerçek şekliyle görünmüştür. Cebrâîl Hz. Peygamber'i çok kuvvetli bir şekilde sıkarak okumasını istemiştir. İlk vahyin gelişi bu şekilde gerçekleşmiştir.⁴¹⁰ Ayrıca Hz. Peygamber, Mi'râc'a çıkmadan önce Cebrâîl, onun kalbinde bazı mânevî işlemler yapmış, bu sebeple de Hz. Peygamber'in bedeni, rûhu gibi hafîleşmiş ve bu olağanüstü

⁴⁰⁵ Necm, 53/ 7-9.

⁴⁰⁶ Necm, 53/ 13-17.

⁴⁰⁷ Buhârî, "Tefsîr, Necm", 1, "Bed'ul-halk", 6; Müslim, "Îmân", 280, 282.

⁴⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. VI, s. 443-451.

⁴⁰⁹ Ahmed, *el-Müsned*, c. II, s. 266, 327; Buhârî, "Tevhîd" 33; Müslim, "Mesâcid", 166, 167.

⁴¹⁰ Buhârî, "Ta'bîr", 1, "Bedu'l-halk", 7; Müslim, "Îmân", 257, 258.

yolculuk sırasında ikinci defa asıl şekliyle görünmüş, melekler âlemi ile ilgili bazı bilgileri tebliğ etmiştir.⁴¹¹

Yine hadîs kaynakları incelendiğinde, Cebrâîl'in kimi zaman genç bir adam sûretinde, kimi zaman da sahabenin tanıdığı Dihye b. Halîfe b. Ferve el-Kelbî şeklinde geldiği görülmektedir.⁴¹² Dihyetu'l Kelbî, sahabenin en yakışıklılarından birisi olarak bilinmektedir.⁴¹³ Erken dönemde İslâmiyeti kabul ettiği ve birçok savaşa iştirâk ettiği kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.⁴¹⁴ Ayrıca Hz. Peygamber Dihyetu'l-Kelbî'yi, yazdırmış olduğu İslâm'a davet mektubu ile Rûm melîki Kayser'e göndermiştir.⁴¹⁵

Bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber, Cebrâîl'in Dihye b. Kelbî'ye benzediğini söylemiştir.⁴¹⁶ Bununla birlikte Cebrâîl'in Dihye b. Kelbî sûretinde geldiğine dair yaygın bir fikir oluşmuştur.⁴¹⁷ Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Hârise en-Nûmân Cebrâîl'i Dihye b. Kelbî sûretinde gören kişiler olarak bilinmektedir.⁴¹⁸

Bazı kaynaklarda vahiy meleği Cebrâîl'in, yalnızca Dihye b. Kelbî sûretinde değil, bazen ashâbtan başka birisi, bazen de bir â'râbî gibi geldiği bildirilmektedir.⁴¹⁹ Cebrâîl'in insan şeklinde geldiği, İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyette şöyle aktarılmaktadır. İbn Abbâs ve babası, bir gün Hz. Peygamber'in yanına gittiklerinde, O'nun bir adamla konuştuğunu görürler. Bir müddet sonra, bu kişi Resûlullah'ın yanından ayrılır. Hz. Peygamber, konuştuğu kişiyi tanıyıp tanımadıklarını sorduğunda, İbn Abbas ve babası adamı tanımadıklarını söylerler. Bunun üzerine Hz. Peygamber gelen kişinin Cebrâîl olduğunu belirtir.⁴²⁰

⁴¹¹ Buhârî, "Salât", I; "Bedu'l-halk", 6.

⁴¹² Buhârî, "İmân", 37; Nesâî, "İnfîtah", 37.

⁴¹³ Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, c. I, s. 184; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1992, c. II, s. 385; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyerü a'lâmi'n-nubelâ*, (3. Baskı) Müessesetü'l Risale, Beyrut 1985, c. II, s. 554.

⁴¹⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Tabakât*, Mektebetü's-Sadik, Tâif 1996, c. IV, s. 249- 251; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, *el-İstîâb fî mâ'rifeti'l-ashab*, (1. Baskı), Dâru'l Ceyl, Beyrut 1992, c. II, s. 461; Nevevî, *Tehzîb*, c. I, s.184.

⁴¹⁵ Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 74; Buhârî, "Cihâd", 101; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IV, s. 251.

⁴¹⁶ Müslim, "İmân", 167; Tirmîzî, "Menâkıb", 12.

⁴¹⁷ Ahmed, *el-Müsned*, c. II, s. 107; bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. IV, s. 250; Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr *Ta'zîmu kadri's-salât*, (1. Baskı), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1986, c. I, s. 380-389; İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh, *İkmâl*, (1.Baskı), Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. III, s. 314; Nevevî, *Tehzîb*, c. I, s. 184.

⁴¹⁸ Buhârî, "Menâkıb", 22; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 100; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, c. III, s. 488, c. IV, s. 250; İbn Hacer, *İsâbe*, c. II, s. 385; Süyûtî, *Tenvîru'l-havâlik fî imkânî ru'yeti'n-nebî ve'l-melek*, (trc. Ebû Muaz Seyfullah Erdoğan), Ankara 2002, s. 108-113.

⁴¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî şerhi sahih-i Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, c. I, s. 19; Rızâ, Muhammed Reşîd b. Ali, *Tefsîru'l-menâr*, Mısır 1990, c. IX, s. 163.

⁴²⁰ Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 293.

Cebrâîl'in birden fazla insan tarafından aynı anda görüldüğü olay ise İslâm tarihinde "Cibrîl Hadîsi" olarak bilinen hâdisedir. Cebrâîl, Hz. Peygamber'e gelerek "îmân, İslâm ve ihsân'ın" mâhiyetini sorduğu olayda, pek çok kişi Cebrâîl'i insan sûretinde görmüştür.⁴²¹ Taberânî'nin (v. 360/911) naklettiği bir rivâyete göre ise Cebrâîl, başına sarı renkte bir sarık sarmış ve Zübeyr b. Avvâm şeklinde Bedir savaşına katılmıştır.⁴²²

Yukarıda aktarılan çeşitli rivâyetler sonucunda, Cebrâîl'in hem tanınan bir sahâbî sûretinde hem de daha önce kimsenin görmediği bir kişi olarak yeryüzüne indiği anlaşılmaktadır. Kimsenin tanımadığı biri olarak geldiğini, Hz. Peygamber'in Cebrâîl yabancı bir adam sûretinde geldiği zaman etrafındakilere Cebrâîl'i sorması ve onların meleği tanımaması delîl olarak gösterilebilir.

Netice itibariyle Cebrâîl, insan sûretinde gelmiştir. Kimi zaman insanlar onu tanıdığı birisi olarak görmüş, kimi zaman da Hz. Peygamber'in bildirmesiyle Cebrâîl olduğunu anlamışlardır.

Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasındaki vahiy dışı irtibât konusu, asırlardır tartışılan ve farklı görüşlerin ileri sürüldüğü bir konudur. Hz. Peygamber ile Cebrâîl'in vahiy dışı irtibâtı meselesi bu bağlamda düşünülmelidir.

2.1.1.1. Şakk-ı Sadr

Şakk kelimesi sözlükte yarmak⁴²³ mânâsına gelir. *Sadr* ise göğüs⁴²⁴ anlamındadır. Bu iki kelimenin bir araya gelmesiyle göğsün yarılmasını ifade eden "şakk-ı sadr" tamlaması oluşmaktadır. Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'e gelerek göğsünü açıp temizlediğini ve onu vahye hazırladığını anlatan bu hâdisenin zamanı, keyfiyeti (cismânî-rûhânî) ve etkileri (maddî-mânevî) ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Şakk-ı sadr hâdisesinin gerçekleşme zamanı ile alâkalı görüşler ikiye ayrılmaktadır. Bazıları, hâdiseyi Hz. Peygamber'in ömründe bir kez yaşadığını söylemişlerdir. Ancak yaygın olan görüşe göre şakk-ı sadr olayının, birden fazla yerde meydana geldiği kabul edilmektedir.

⁴²¹ Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 27-28, 51-52; Buhârî, "Îmân", 36; Müslim, "Îmân", 1, 5, 7.

⁴²² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (2.Baskı), Mektebetu İbnu Teymiyye, Kahire 1994, c. I, s. 120.

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, 506.

⁴²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. I, s.571.

Ne zaman vaki' olduğuna dair şunları söylemek mümkündür. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hz. Peygamber, süt annesi Halîme'nin yanında bulunduğu sırada (beş-altı yaşlarındayken)⁴²⁵ kardeşleriyle beraber hayvanları otlatırken, beyazlar içinde iki kişi gelmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'in göğsünü açıp kalbini dışarı çıkararak, kalbinde bulunan bir parçayı/kan pıhtısını yıkayıp yerine koyduktan sonra göğsünü kapatmışlardır.⁴²⁶ Diğer bir hadîste, Hz. Peygamber'in on yaşlarındayken şakk-ı sadr olayı gerçekleştiği aktarılmaktadır.⁴²⁷ İbn Hacer'e (v. 852/1449) göre hâdisenin çocukluk döneminde gerçekleşmesi ile Hz. Peygamber'in şeytanın etkilerinden korunması istenmiş ve vahyi tertemiz bir kalp ile elde etmesi hedeflenmiştir.⁴²⁸ Bu olayı daha farklı açıdan ifade eden aktarımlar da bulunmaktadır. Buna göre şakk-ı sadr olayı, Hz. Peygamber Hira mağarasındayken, Cebrâîl'le olan ilk karşılaşmada yaşanmıştır.⁴²⁹ Kaynaklarda yer alan diğer bir rivâyet ise olayın İsrâ ve Mi'râc hâdisesinden önce yaşandığını ifade etmektedir.⁴³⁰ İbn Kesîr, (v. 774/1372) hâdiseyle alâkalı olarak Hz. Peygamber Allah'ın huzuruna çağrılacağı için İsrâ yolculuğuna çıkmadan önce kalbinin yarılıp temizlendiğini vurgulamıştır.⁴³¹ İbn Âşûr (v. 1392/1973) ise bu olayın, İnşirâh sûresiyle bağlantılı olduğunun ve sûrenin nüzûl sebeplerinden birisi olduğunun kanaâtindedir.⁴³²

Şakk-ı sadr hâdisesi ile ilgili olarak İslâm dünyasında birçok görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Bazıları olayın rûhanî olarak gerçekleştiğini savunurken, ulemânın geneli ise fiziksel olarak gerçekleştiği ve rûhanî temizliği sağladığı kanaâtindedir. Yazır'a (v. 1360/1942) göre; göğsün yarılmasıyla Hz. Peygamber'in kalbi ilâhî nûr, hikmet ve hakikat ile doldurulmuştur.⁴³³ Ramazan el-Bûtî'ye (v. 1434/2013) göre; insan vücudundan fiziksel bir parça alınması ile mânevî bir temizliğin olması mümkün değildir. Şayet böyle bir durum olsaydı, içinde kötülük barındıran insanları cerrâhî müdâhele ile

⁴²⁵ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. IV, s. 184-185; Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, "Mukaddime", 3, Riyad 2000.

⁴²⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 111.

⁴²⁷ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. V, s. 139.

⁴²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. VIII, s. 203.

⁴²⁹ Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsne'd*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2005, s. 215-216.

⁴³⁰ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. IV, s. 208; Buhârî, "Salât", 1, "Bed'ü'l-halk", 6; "Enbiyâ", 5; "Tevhîd", 37; Müslim, "Îmân", 263, 264; Tirmîzî, "Tefsîr", 94.

⁴³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 111.

⁴³² İbn Âşûr, M. Tahir, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 2000, s. 360-361.

⁴³³ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5594-5596.

iyiliğe yönlendirmek mümkün olurdu.⁴³⁴ Bu yönden bakıldığında, şakk-ı sadr olayının mânevî olduğunu savunmaktadır. Apak'a göre; şakk-ı sadr, Hz. Peygamber'in vazîfelerini nasıl îfâ edeceğiyle alâkalı korkularını ve kaygılarını gidermek amacıyla yapılmış bir müdâheledir.⁴³⁵ Doğrul'un, bu olayı *şerh-i sadr*, yani inşirâh vermek ve kalbi ferahlatmak gibi anlamlarla değerlendirmesi,⁴³⁶ onun da şakk-ı sadr mânevî bir işlem olarak kabul ettiğini göstermektedir.

Hâdis ile ilgili olarak Enes b. Mâlik,⁴³⁷ (v. 93/711) Şerîk b. Abdillâh,⁴³⁸ Mâlik b. Sâd⁴³⁹ ve Ebû Hattâb b. Dihye'den⁴⁴⁰ gelen rivâyet, Hz. Peygamber'in defalarca şakk-ı sadr olayı yaşadığını isbât etmektedir. Ancak Kâdî İyâz, (v. 544/1149) birden fazla yaşandığına itiraz etmiş ve râvî Şerîk b. Abdillâh'ı ettiği tenkîttten dolayı bu olayın yaşanmadığını savunmuştur.⁴⁴¹ Molla Hâtır, İyâz'ın görüşüne şaşırarak, hadîsin Şerîk dışında farklı râvîlerden gelen sahîh rivâyetlerinin varlığını, dolayısıyla Kâdî İyâz'ın göz ardı etmesinin hata olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴² İbn Kesîr ise rivâyetin zayıf olduğu görüşünü ve şakk-ı sadrın yaşanmadığını iddiâ edenlerin dayanağı olmadığını belirtmiştir. Olayın, meşhûr hadîs kaynaklarında sahîh rivâyetlerle aktarıldığı ve bazıları tarafından hadîsin mütevâtir derecesine ulaştığını bildirmiştir.⁴⁴³ İbn Hacer de (v. 852/1449) İbn Kesîr gibi olayın inkârının mümkün olmadığını, Hz. Peygamber'in şakk-ı sadr hâdisesini yaşadığını söylemiştir.⁴⁴⁴ Bazı âlimler tarafından şakk-ı sadr olayının yalnızca Hz. Peygamber'e özel olmadığı, başka peygamberin de buna benzer olaylar yaşayıp yaşamadıkları meselesi tartışılmıştır.⁴⁴⁵

Sonuç olarak güvenilir hadîsler, tefsîr kaynakları ve birçok âlimin üzerinde ittifâk etmesi, şakk-ı sadr hâdisesinin yaşandığını kesin olarak göstermektedir. Bu hâdis bir peygamber mu'cizesidir. Olaya bu açıdan bakıldığında hem fiziksel olarak hem de

⁴³⁴ Bûti, Muhammed Saîd Ramazan, *Fıkhu's-sîreti'n-nebeviyye*, (15. Baskı) Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2000, s. 71-72.

⁴³⁵ Apak, Âdem, *Anahatları İslâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2009 c. I, s. 124.

⁴³⁶ Doğrul, Ömer Rıza, *Asr-ı Saâdet*, Eser Neşriyat, İstanbul 1981, c. II, s. 470-472.

⁴³⁷ Buhârî, "Hac", 75, "Salât", 1; Müslim, "İmân", 63.

⁴³⁸ Buhârî, "Tevhîd", 37.

⁴³⁹ Buhârî, "Bed'ul-halk", 6; Müslim, "İmân", 264; Nesâî, "Salât" 1.

⁴⁴⁰ İbn Dihye, Ebû'l-Hattâb, *el-İbtihâc fî ehadîsi'l-Mî'râc (el-Mî'râcu's-sağîr)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, s. 56, 65.

⁴⁴¹ İyâz, Kâdî Ebû'l-Fadl İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, *Kitabu's-şifâ bi tâ'rîfi hukûki'l Mustafa*, Beyrut 1996, c. I, s. 142, 151.

⁴⁴² Molla Hâtır, Halîl İbrahim, *Mekânetü's-sahîhayn*, Kahire 1988, s. 431, 433.

⁴⁴³ İbn Kesîr, *Mu'cizâtu'n-nübüvve*, Beyrut 1999, by., s. 527.

⁴⁴⁴ İbn Hacer, *el-İsrâ ve'l-Mî'râc*, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1997, c. VIII, s. 201.

⁴⁴⁵ Fevzi, Rifat Abdulmuttalib, *Ehadîsu'l-İsrâ ve'l-Mî'râc*, Kahire 1980, s. 73-75.

metafizik bağlamda gerçekleştiğini söylemek zor değildir. Hz. Peygamber'in rûhânî ve mânevî olarak gelişmesi, vahye muhâtap olması sebebiyle ilim, hikmet ve vahiy nûrunu taşıyabilecek bir kalbe erişmesi, Allah'ın izniyle melekler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

2.1.1.2. Hira Mağarasındaki Karşılaşmaları

Hiz. Peygamberin yaşadığı dönemde çeşitli inanç grupları mevcuttu ve ahlâkî bir çöküş bulunmaktaydı. Hırsızlık, adam öldürme ve fuhşiyât sıradanlaşmış, kabîleler arası çekişme yüzünden savaşlar, kan davaları yaygınlaşmış, güçlü olanın zayıfı ezdiği bu ortamda, insanlar haddi aşmışlardı. Hiz. Peygamber bu kargaşa ortamından uzaklaşmak maksadıyla Hira mağarasına gidiyordu.⁴⁴⁶ Orada az yemek-içmek ve az uyumak sûretiyle dünyevî meşgalelerden sıyrılıp, tefekkürle meşgul oluyordu. Bu tefekkür hâli O'na sevdirmişti.⁴⁴⁷

Hiz. Peygamber risâletinin başlamasından birkaç yıl evvel, her yıl Ramazan ayında Nûr dağının Hira mağarasında yalnız kalmayı tercîh ediyordu.⁴⁴⁸ Hira mağarasında yalnız geçirdiği dönemlerde kendisinde bazı olağanüstü durumlar meydana geliyordu. Kendisi ilk olarak sâdık rüyalar görmeye başlamıştı.⁴⁴⁹ Hiz. Âişe'den gelen rivâyete göre Hiz. Peygamber, melek aracılığıyla gelen vahiyden önce sâdık rüyalarla vahiy almıştır.⁴⁵⁰ Kur'ân'da genel olarak peygamberlerin, vahiyden önce sâdık rüyalar gördüklerine rastlanmaktadır.⁴⁵¹ Bazı rivâyetlerde sâlih rüya olarak geçen sâdık rüya, peygamberlerin gördüğü, Allah tarafından gönderilmiş mesaj içerikli rüyalar.⁴⁵² Sâdık rüyaların yanılma olasılığı yoktur, bire bir gerçekleşir. Ayrıca karmaşık değildir. Muhâtabını gerçekleştirecek olaylara hazırlamaktadır. Hiz. Peygamber'in gördüğü sâdık rüyaların, her biri gerçekleşiyordu.⁴⁵³ Sâdık rüyalar, ilk vahiyden önce yaklaşık altı ay kadar devam etmiştir. Sâdık rüyaların dışında, Hiz. Peygamber'in yürürken yoldaki taşların ve ağaçların

⁴⁴⁶ Günel, Fuat, "Hira", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, c. XVIII, s. 121-122.

⁴⁴⁷ Buhârî, "Bed'ul-vahiy", 4.

⁴⁴⁸ Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eseri*, (çvr. Said Mutlu), Beyan Yayınları, İstanbul 1972, s. 50.

⁴⁴⁹ Buhârî, "Bed'ul-vahy", 4, "Enbiyâ", 21, "Tefsîr, Alak", 1, "Tâ'bîr", 1; Müslim, "İmân", 252; Ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, vd., *Hiz. Peygamber'in İzinde*, (2.Baskı) DİB Yayınları, Ankara 2013, s. 50.

⁴⁵⁰ Buhârî, "Bed'ul-vahiy", 4.

⁴⁵¹ Yûsuf, 12/4-5; Saffât, 37/104.

⁴⁵² Paçacı, İbrahim, "Rüya'nın Delil Değeri ve İstihâre", *Dîni Araştırmalar Dergisi XLVIII*, Motif Yayıncılık, Ankara 2016, c. XXIX, s. 109.

⁴⁵³ Buhârî, "Bed'ul-vahiy", 4; Müslim, "İmân", 252.

O'na selâm vermesi, vahiy öncesi yaşanan diğer olağanüstü durumlara örnek olarak gösterilebilir.⁴⁵⁴

Hiz. Peygamber kırk yaşındayken,⁴⁵⁵ Ramazan ayının⁴⁵⁶ en hayırlı gecesi olan Kadîr gecesinde,⁴⁵⁷ yine Hira mağarasındayken Cebrâîl geldi. Bu olay kaynaklarda şu şekilde aktarılmıştır: “*Melek geldi ve benden okumamı isteyince ona okuma bilmediğimi söyledim. Melek beni kollarının arasında kuvvetlice sıktı ve ‘Oku!’ diye tekrar etti. Üçüncü sefer ben yine bilmem deyince: ‘Yaratan Rabbinin adıyla oku...’⁴⁵⁸ dedi.*”⁴⁵⁹ Böylece Hiz. Peygamber ve Cebrâîl arasındaki ilk karşılaşma gerçekleşmiş ve Alâk sûresinin ilk beş âyeti nâzil olmuştur.

Kaynaklar incelendiğinde Hiz. Peygamber’in vahye hazırlık süreci, öncelikle sâdık rüyalar, ardından ağaçların ve taşların O’na selâm vermesi ve nihâyet Cebrâîl’in gelerek vahyi teblîğ etmesi olarak görülmektedir. Hiz. Peygamber’e yalnızlığın sevdinilmesi ve Hira’da ibâdet ile meşgul olması da bu sürece dâhildir. Vahyin direkt olarak melek aracılığıyla gelmeden evvel yaşatılan bu hazırlık aşaması, Hiz. Peygamber’in netîcede insan olmasından kaynaklıdır. O, bu kutlu göreve şakk-ı sadr, sâdık rüyalar ve bazı mahlûkâtın tâ’zîmi gibi olaylarla hazır hale getirilmiştir.

Cebrâîl’in mağarada “Oku!” demesi ve Hiz. Peygamber’i kolları arasına alarak sıkması, Hiz. Peygamber’in kalbine bir ürperti getirmişti.⁴⁶⁰ Bu hâl üzerine, vahyi aldıktan sonra evine yönelen Hiz. Peygamber’i eşi Hiz. Hatîce karşılamıştı. Hiz. Hatîce’den üzerini örtmesini istedi. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Hiz. Peygamber sakinleşti ve Hiz. Hatice’ye, kendisine gelen varlıktan ve ondan korktuğunu söyledi. Bunun üzerine Hiz. Hatîce O’na korkmamasını, Allah’ın O’nu asla utandırmayacağını çünkü O’nun akrabalarını koruyup gözettiğini, yolda kalanlara rehberlik ettiğini, misafire hürmet ettiğini ve haklı olana yardım ettiğini söyleyerek teselli etmiştir. Hiz. Hatîce, Hiz. Peygamber’le birlikte amcasının oğlu Varaka b. Nevfel’e giderek durumu ona danışmak istedi. Çünkü Varaka, içinde bulunduğu câhiliye devrinde Hristiyan inancına mensup,

⁴⁵⁴Tirmîzî, “Menâkıb”, 8.

⁴⁵⁵İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 249.

⁴⁵⁶Bakara, 2/185.

⁴⁵⁷Kadîr, 97/3.

⁴⁵⁸Alak, 96/1-5.

⁴⁵⁹Buhârî, “Bed’ul-vahy”, 3; Müslim, “İmân”, 252;

⁴⁶⁰İbn İshâk, Muhammed b. İshâk, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, (1. Baskı), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 168; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Delâilü’n-Nübüvve*, (1. Baskı), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1988, c. II, s. 147.

İbranîce'yi bilen ve İncîl'e hâkim olan ilim ehli birisiydi. Hz. Peygamber Hira'da yaşadığı hâdiseyi Varaka'ya anlattı. Varaka Hz. Peygamber'e bu ümmete gelen peygamber olduğunu ve mağarada gördüğü kişinin, Hz. Mûsâ'ya gelen Nâmûs-u Ekber (Cebrâîl) olduğunu söyledi. Varaka, Hz. Peygamber'e, kendisinden önce gelen peygambere olduğu gibi, O'na da kavminin düşmanlık edeceğini ve O'nu yurdundan çıkaracaklarını belirtti.⁴⁶¹

Bu olay sonucunda Hz. Peygamber, kendisine gelen varlığın Cebrâîl olduğunu öğrenerek, onunla ilk tanışmaları gerçekleşmiş oldu. Bu olayla birlikte risâlet başlamış, ardından İsrâ ve Mi'râc gibi olağanüstü hâdiseler birbirini takip etmiştir.

2.1.1.3. İsrâ Mi'râc Olayı ve Cebrâîl

İsrâ kelimesi, sözlükte gece vakti yola çıkmak, gece yürüyüşü, gece yolculuğu yapmak gibi mânâlara gelmektedir.⁴⁶² Istilâh mânâsı ise; Allah'ın, Hz. Peygamber'i gecenin bir yarısı Mescid-i Haramdan, Mescid-i Aksâ'ya götürmesidir. Kur'ân'da, İsrâ sûresinde: *"Bir gece âyetlerimizden bir bölümünü gösterelim diye kulunu, Mescid-i Haram'dan etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya kadar götüren Allah noksan sıfatlardan uzaktır."*⁴⁶³ şeklinde ifade edilmiştir.

Mi'râc sözcüğü ise lügâta; yükselmek, yukarı çıkmak, merdiven, yükselme aracı anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁴ Istilâhta ise, İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'in çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'dan yedi kat göğe, Sidretü'l-Müntehâ'ya ve daha da ötesine yükselişini ifade etmektedir.⁴⁶⁵

Hız. Peygamber dışında, başka peygamberlerin Mi'râc hâdisesi yaşayıp yaşamadıklarıyla alâkalı olarak kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı âyetlerde yer alan ifadelerden ve çeşitli hadîslerden, orada ismi geçen peygamberlerin Mi'râc'ına delâlet ettiği görüşü ortaya çıkmıştır. Bu hususta ulemâ, iki farklı görüş bildirmiştir. Bir kısmı, Mi'râc'ı sadece Hız. Peygamber'in yaşadığını ifade ederken, bazıları ise diğer peygamberlerinde Mi'râc'ının olduğunu iddiâ etmişlerdir. İbn Dihye,

⁴⁶¹ Buhârî, "Bed'ul-vahy", 1, "Enbiyâ", 21, "Tefsîr, Alâk", 1, "Tâ'bîr", 1; Müslim, "İmân", 252; Tirmizî, "Menâkıb", 13; Ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 254.

⁴⁶² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, s. 381-383; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, s. 261; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, *Tâc'ul-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Dâru'l Hidaye, ty. c. X, s. 173.

⁴⁶³ İsrâ, 17/1.

⁴⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. III, s.321-322; Zebîdî, *Tâc'ul-arûs*, c. VI, s.94-99.

⁴⁶⁵ Seyyid Ali, Hâlid, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Mektebetü Dâri't-Türas, Dimaşk 2006, s. 129-130.

konuyla ilgili olarak, başka peygamberlerin İsrâ yaşamadığını aktarmaktadır. Âyette⁴⁶⁶ geçen olay, Hz. Peygamber'e izâfe edildiği için, sadece O'nun yaşadığını belirtmektedir.⁴⁶⁷ İbn Dihye diğer bir delîl olarak, Hz. Peygamber ve Hz. Mûsâ'yı karşılaştırmaktadır. Hz. Mûsâ'nın Allah ile olan münacâtını Tûr Dağı'nda yani yeryüzünde gerçekleştirmesine karşın, Hz. Peygamberin Mi'râc'ta görüşmüş olmasını, Mi'râc'ın Hz. Peygamber'e has olduğunun göstegesini kabul etmektedir.⁴⁶⁸ Bunun yanında, diğer peygamberlerinde Mi'râc olayını yaşadıklarını savunanların delîllerine konudan kopmamak maksadıyla yer verilmeyecektir.

İsrâ ve Mi'râc'ın aynı gecede mi yoksa farklı gecelerde mi yaşandığıyla alâkalı çeşitli görüşler vardır. İsrâ ve Mi'râc hakkındaki rivâyetlerin büyük çoğunluğu, her ikisinde aynı gecede yaşandığını tasdîk eder niteliktedir.⁴⁶⁹ İbn Hacer'e (v. 852/1449) göre bu meselede selefin arasında ihtilâf bulunmaktadır. Ancak hadîs âlimlerinin, kelâmcıların ve fukahânın çoğunluğu, aynı gecede yaşandığını kabul etmiştir. Ayrıca ilgili hadîslerin lafızlarının açık olduğu ve te'vîle ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir.⁴⁷⁰ İsrâ ve Mi'râc'ın aynı gecede olmadığını öne sürenlerin delîli ise Beyhakî'nin (v. 458/1066) sahîh olarak rivâyet ettiği bir hadîstir.⁴⁷¹ Zehebî'ye (v. 748/1348) göre bu hâdise, farklı tarihlerde vukû bulmuştur.⁴⁷² Konuyla ilgili rivâyetlerin güvenilir olması bizi İsrâ ve Mi'râc'ın aynı gecede yaşanmış olduğu sonucuna yönlendirmektedir.

İsrâ ve Mi'râc hâdisesinin gerçekleştiği zaman ile ilgili farklı görüşler vardır. Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre hicretten bir sene önce meydana gelmiştir.⁴⁷³ Kâdî İyâz da: (v. 544/1149) "Hicretten bir yıl hatta daha da önce..." ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁴ Kaynaklarda hicretten bir yıl önce, Rebiyyü'l-Evvel ayının on yedinci gecesinde

⁴⁶⁶ İsrâ, 17/1.

⁴⁶⁷ İbn Dihye, *el-İbtihâc*, s. 115.

⁴⁶⁸ İbn Dihye, *el-İbtihâc*, s. 115.

⁴⁶⁹ İbn Kesîr, *Mûcizât*, s. 482-483; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. VIII, s. 196; Süyûtî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Dâru'l-Hadîs, ty., s. 68-69.

⁴⁷⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. VIII, s. 196.

⁴⁷¹ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. II, s. 355.

⁴⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-â'lâm*, Mektebetü't-Tevfikîyye, Beyrut 2003, c. I, s. 638.

⁴⁷³ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 214; Belâzûrî, Ebû Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşrâf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, c. I, s. 299; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. II, s. 354; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, c. II, s. 51; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 22; İbn Seyyidi'n-Nâs, el-Hâfız Ebû'l-Fethi Muhammed, *Uyûnü'l-Eser fi funûni'l meğâzî ve's-şemâil ve's-sîre*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1996, c. I, s. 251.

⁴⁷⁴ İyâz, *Kitâbü's-şifâ*, c. I, s. 142.

yaşandığı yer almaktadır.⁴⁷⁵ Diğer bir görüş ise hicretten altı-sekiz ay kadar önce olduğudur.⁴⁷⁶ Kaynaklarda yer alan diğer bir görüş, olayın hicretten on altı ay önce olduğu yönündedir.⁴⁷⁷ Başka bir görüşe göre ise iki akabe biâtı arasında yaşanmıştır.⁴⁷⁸ Hz. Peygamber'in Mi'râc'a çıkmasının hürmetine, her yıl Receb ayının yirmi yedinci gecesi Mi'râc kandili olarak kutlanmaktadır.⁴⁷⁹

İsrâ ve Mi'râc öncesi ortam şöyledir: Mekke'de açık tebliğ dönemiyle birlikte Hz. Peygamber, insanları İslâm'a davet etmeye devam etmiştir. Müşrikler bunu engellemek için türlü iftira, işkence ve zulme tevessül etmişlerdir. Bunlara karşı Hz. Peygamber'in en büyük destekçisi, eşi Hz. Hatîce ve amcası Ebû Tâlib olmuştur. Hz. Peygamber'in zor dönemlerinde hep yanında olmuşlardır. Müşriklerin boykot uygulamasıyla günlük hayat dahi inananlar için çok zor bir hâle gelmiştir. Hz. Peygamber, risâletinin onuncu yılında en büyük iki dayanağı olan, Hz. Hatîce ve Ebû Tâlib'i peş peşe kaybetmiştir. Hz. Peygamber bu vefâtlardan çok etkilenmiş ve üzölmüştür. Öyleki o sene, Müslömanlar tarafından 'hüzün yılı' olarak addedilmiştir.⁴⁸⁰ Müşrikler, Hz. Peygamber'e hâmîlik yapan Ebû Tâlib'in vefâtıyla birlikte O'na, daha ağır saldırılarda bulunmaya başladılar. Müşriklerin bu tavrı yüzünden hem siyâsî bir destek bulma hem de İslâm'ı tebliğ etmek maksadıyla Hz. Peygamber, âzatlı kölesi Zeyd ile beraber Tâif şehrine, Ben-î Sakîf kabîlesine gitmiştir. Hz. Peygamber'in Tâif'te kaldığı on gün boyunca hiçbir olumlu gelişme olmamış, aksine alay ve hakaretlere mâruz kalmıştır. Tâif halkı, haddi aşmada ileri gitmiş, Hz. Peygamber'in tevhið dâvetine taşlarla karşılık vermiş ve O'nun bedenini kana bulamışlardır. Bunun üzerine Cebrâîl, Hz. Peygamber'in yanına gelerek, Allah'ın yaşananlardan haberdâr olduğunu şayet isterse, haddi aşan Tâif halkını helâk edeceğini söylemiştir. Cebrâîl'in sözlerine cevâben Hz. Peygamber, böyle bir isteğı olmadığını, gelecekte işkence yapan insanların nesillerinden Allah'a îmân edenlerin olabileceğini

⁴⁷⁵ İbn Sâ'd, *et-Tabakât*, c. I, s. 214; Mes'ûdî, Ebû'l Hasan Ali b. el-Hüseyin, *Mürüçü 'z-zeheb*, Beyrut 2005, c. II, s. 253; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s. 354; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 637; İbn Kayyîm, *el-Cevzîyye Şemseddîn Ebî Abdillâh Muhammed İbn Ebî Bekri'z-Zeri'd-Dimeşkî, Zâdü'l-meâd fî hedyi hayru'l-ibâd*, Beyrut, ty., c. III, s. 41-42; İbn Kesîr, *Mu'cizât*, s. 482; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 108; Ayrıca bkz. Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, c. II, s. 423.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî mâ'rifeti's-sahâbe*, Dâr'ul-Fikr, Beyrut 1970, c. I, s. 27; Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâlî Âlîsi ve Tefsîri*, DİB Yayınları, İstanbul 1992, c. IV, s. 1876.

⁴⁷⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 277; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. II, s. 355; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 109.

⁴⁷⁸ Mübârekfûrî, Safiyyurrahmân, *Peygamberimizin Hayatı ve Dâveti*, (trc. Halil İbrahim Kutlay), İstanbul 1999, s. 158.

⁴⁷⁹ Yavuz, Salih Sabri, "Mi'râc", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991, c. XXX, s. 133.

⁴⁸⁰ Bûti, *Fıkhu's-Sîre*, s.146.

söylemiştir. Orada rahmet peygamberi olduğunu bir kez daha göstermiştir.⁴⁸¹ Böyle üzücü hâdiselerin yaşandığı bir ortamda Allah, Hz. Peygamber'e İsrâ ve Mi'râc mü'cizesini vermiştir.

Kur'ân'da, İsrâ yolculuğunun başlangıç yeri, Mescid-i Haram olarak zikredilmiştir.⁴⁸² Hz. Peygamber Mekke' de Kâ'be'nin avlusunda iken, (rivâyetlerde Hicr ve Hatîm kısmı olarakta yer almaktadır) uyku ile uyanıklık arasında bir hâldeyken Cebrâîl gelmiştir. Hz. Peygamberin göğsünü açarak kalbini çıkarmıştır. İçi hikmet dolu, altından bir kap getirilmiş ve Hz. Peygamber'in kalbi yıkanmıştır. Sonra, îmânla (hikmetle) dolu bir hâlde tekrar Hz. Peygamberin bedenine yerleştirilmiştir.⁴⁸³ Bu hâdise *şakk-ı sadr* olarak adlandırılmıştır.

İsrâ hâdisesinin yaşandığı gecede Hz. Peygamber, "Burak" adındaki bir binek ile yolculuk yapmıştır.⁴⁸⁴ Rivâyetlerde Burak dışında kullanılan bineklerin olduğu yer almaktadır. Bunlar: Beytü'l-Makdis'e kadar Burak ile, birinci kat semâya kadar Mi'râc isimli binekle, ardından yedinci kat semâya kadar meleklerin kanadıyla, Sidretü'l Müntehâ'ya kadar Cebrâîl eşliğinde ve ardından Refref adlı binitle, kâ'b-ı kavseyn kadar yolculuk ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁸⁵ İsrâ gecesinde⁴⁸⁶ Cebrâîl, Hz. Peygamber'in binmesi için Burak'ı getirmiştir.⁴⁸⁷ Kaynaklarda Burak ile ilgili, merkepten büyük katırdan küçük olduğu, çok hızlı olduğu, bir adımının kendi gözünün gördüğü yere kadar uzadığı, eğerli ve gemli olduğu, renginin beyaz olduğu, boyunun uzun olduğu, yokuş çıkarken ön ayaklarının kısıp arka ayaklarının uzadığı, rampadan inerken ön ayakları uzayıp arka ayaklarının kısaldığı gibi bilgiler yer almaktadır.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 211-212; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 26; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 60-64; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 118-120; Erul, vd., *Hz. Peygamber'in İzinde*, s. 56-77.

⁴⁸² İsrâ, 17/1.

⁴⁸³ Buhârî, "Salât" 1, "Hac" 75, "Bed'ul-halk" 6, "Enbiyâ" 7, "Fezâilü's-sahâbe" 71, "Tevhîd" 37; Müslim, "Îmân" 260, 261, 263, 264, 265; Nesâî, "Salât" 1, 2; Taberî, *Târîh*, c. I, s. 536; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, (thk. Seyyid Azizbek), Beyrut 1987, s. 112; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s. 379; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, c. II, s. 51; İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnü'l-eser*, c. I, s. 247; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 627; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 9.

⁴⁸⁴ Buhârî, "Bedu'l-halk", 6, "Fezâilü's-sahâbe", 71; Müslim, "Îmân", 259, 264; Tirmîzî, "Tefsîr", 18, Nesâî, "Salât", 1.

⁴⁸⁵ Mollaibrahîmoğlu, Süleyman, *Mi'râc Gerçeği*, Akbel Yayınları, İstanbul 1991, s. 66.

⁴⁸⁶ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 214.

⁴⁸⁷ Buhârî, "Bedu'l-halk", 6, "Fezâilü's-sahâbe", 71; Müslim, "Îmân", 259,264; Tirmîzî, "Tefsîr", 18; Nesâî, "Salât", 1.

⁴⁸⁸ Buhârî, "Bedu'l-halk", 6, "Fezâilü's-sahâbe", 71; Müslim, "Îmân", 259, 264; Tirmîzî, "Tefsîr", 18; Nesâî, "Salât", 1; Ayrıca bkz. İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 214; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s. 379; Gazâlî, Ebû'l Hamîd Muhammed b. Muhammed, *Fıkhu's-sîre*, Mektebetü'r-Risale, Beyrut 2004; İbnü'l-Esîr, *Târîh*, c. II, s. 51; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 617; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 8; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 110.

Hız. Peygamber, Burak'a binmek için yaklaştığı sırada, Burak hırçınlaşmıştır. Bunun üzerine Cebrâîl elini bineğin üzerine koyup ona sakinleşmesini, çünkü üzerine Hz. Peygamber'den daha fazîletli kimsenin binmediğini telkîn etmiştir.⁴⁸⁹ Hz. Peygamber, Cebrâîl ile birlikte sırasıyla, Hz. Mûsâ'nın Allah'a münacât ettiği Tûr dağına, Hz. İsrâ'nın doğduğu yer olan Beytü'l Lahm'a ve son olarak çevresi mübârek kılınan Beytü'l-Makdis'e yolculuk etmiştir. Cebrâîl, her defasında durdukları yeri Hz. Peygamber'e sormuş ve ardından bulundukları yeri Hz. Peygamber'e izâh etmiştir.⁴⁹⁰

Hız. Peygamber, Mescid-i Aksâ'ya girdiğinde, aralarında Hz. Mûsâ ve Hz. İsrâ'nın olduğu peygamber topluluğuyla karşılaşmıştır. Cebrâîl, Hz. Peygamber'e imâmete geçmesini söylemiş ve böylece Resûlullâh diğer peygamberlere namaz kıldırmıştır.⁴⁹¹ Kaynaklarda yer alan diğer bir hâdis e Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e yaptığı ikrâmdır. Cebrâîl süt, şarap ve balın olduğu bir tepsiyle gelmiş ve onları, Hz. Peygamber'e sunmuştur. Hz. Peygamber sütü tercih etmiştir. Bunun üzerine Cebrâîl, Hz. Peygamber'in fitrata uygun davrandığını söylemiştir.⁴⁹² Farklı rivâyetlerde süt, şarap, bal ve su ikram edildiği yer almaktadır.⁴⁹³ Ayrıca ulemâ Hz. Peygamber'in sütü tercih etmesiyle ilgili çeşitli görüşler öne sürmüştür.⁴⁹⁴

Kaynaklarda Mi'râc hâdisesiyle ilgili bilgiler şöyledir: Hz. Peygamber Burak isimli binek ile beraber Mescid-i Aksâ'ya gelmiştir. Birinci kat semâya yükselmesi için "Mi'râc" adlı binek getirilmiştir. Güzel bir endâmı olan Mi'râc ile ilk kat semâya yükseliş gerçekleşmiştir.⁴⁹⁵ Cebrâîl ilk kat semânın kapılarının açılmasını isteyince semânın bekçisi gelenin kim olduğunu ve dâvet alıp almadığını sormuştur. Cebrâîl, gelenin Hz. Peygamber olduğunu ve dâvet aldığını söylemiş, ardından melek onların geçişine müsaade etmiştir. Yedi kat semânın her birinde aynı sorular sorulmuş ve Cebrâîl her seferinde Hz. Pegamber'in geldiğini ve Mi'râc dâveti aldığını bekçi meleklerle

⁴⁸⁹ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 124; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s. 363; İbnü'l-Esîr, *Târih*, c. II, s. 51-52; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 38-39; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 110; Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan, *Târihu'l-hamîs fî ehvâli enfûs nefîs*, Beyrut, ty., c. I, s. 310.

⁴⁹⁰ Nesâî, "Salât", 1; Ayrıca bkz. İbn Esîr, *Târîh*, c. II, s. 52; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 619; İbn Kayyîm, *Zâdû'l-meâd*, c. III, s. 34.

⁴⁹¹ Müslim, "İmân", 278; Ayrıca bkz. İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 214; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s. 356; İyâz, *Kitâbü's-şifâ*, c. I, s. 136-143; İbn Kayyîm, *Zâdû'l-meâd*, c. III, s. 142; Köksal, Mustafa Âsim, *Mi'râc Gecesi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2006, c. II, s. 207.

⁴⁹² Buhârî, "Eşribe", 11; Müslim, "İmân", 272; Nesâî, "Eşribe", 41.

⁴⁹³ Buhârî, "Eşribe", 11; "Enbiyâ", 26; Müslim, "İmân", 259, 264; Tirmîzî, "Tıb", 18.

⁴⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 275; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 617; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 109; Bûti, *Fıkhu's-sîre*, s.168-169.

⁴⁹⁵ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 213; İbn Kesîr, *Mu'cizât*, s. 493; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. VIII, s. 204; Süyûtî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, s. 70.

söylemiştir. Hz. Peygamber göğün yedi kat semâsında peygamberlerle karşılaşmıştır. Birinci kat semâda Hz. Âdem ile, ikinci kat semâda Hz. Yahyâ ve Hz. Îsâ ile, üçüncü kat semâda Hz. Yûsuf ile, dördüncü kat semâda Hz. İdrîs ile, beşinci kat semâda Hz. Hârun ile, altıncı semâda Hz. Mûsâ ile ve yedinci kat semâda Hz. İbrâhîm ile karşılaşmıştır. Her karşılaşmada Cebrâîl'e onların kim olduklarını sormuştur. Cebrâîl, sorulan peygamberleri tanıtmış ve Hz. Peygamber'in onları selâmlamasını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber her birini selâmlamış, diğer peygamberlerde selâmına mukâbele etmişlerdir.⁴⁹⁶ Hz. Peygamber yedi kat göğün ardından Sidretü'l-Müntehâ'ya yükselmiştir.⁴⁹⁷ Bu yedi katın üzerinde olan Sidretü'l-Müntehâ, mahlûkâtın erişebileceği son noktadır.⁴⁹⁸ Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e olan refâkati, Sidretü'l-Müntehâ'da sona ermiştir. Hz. Peygamber Refref adı verilen binek aracılığıyla Cebrâîl'den ayrılmıştır.⁴⁹⁹ Hz. Peygamber, Cebrâîl'den ayrıldıktan sonra, Allah O'nu kendi katına yükseltmiş, vuslât ve rû'yet gerçekleşmiştir.⁵⁰⁰

İsrâ ve Mi'râc gecesinde, Hz. Peygamber'e üç hediye verilmiştir. Bunlardan ilki elli vakit namazdır. Hz. Peygamber Mi'râc'tan dönerken Hz. Mûsâ ile karşılaşmış ve elli vakit namazın farz kılındığını Hz. Mûsâ'ya söylemiştir. Hz. Mûsâ kendi kavmindekilerin namaza güç yetiremediğini, dolayısıyla Hz. Peygamber'in ümmetinin de elli vakte muktedîr olamayacağını, Allah ile tekrar görüşüp hafifletme talebinde bulunmasını söylemiştir. Hz. Peygamber, birkaç kez Allah ile görüştüktan sonra beş vakit namaz farz kılınmıştır. Hz. Mûsâ beş vakte de ümmetin güç yetiremeyeceğini söyleyince, Hz. Peygamber, Allah'tan daha fazla azaltmasını istemeye, hayâ ettiğini söylemiştir. Allah farz olan beş vakit namazın her bir vaktine on sevap vermeyi vaât etmiş ve böylece yine elli vakte denk olmuştur.⁵⁰¹ Beş vakit namazın yanında verilen diğer hediyeler ise Bakara

⁴⁹⁶ Buhârî, "Tevhîd", 37, "Menâkıb", 21; Müslim, "Îmân", 259; Tirmîzî, "Tefsîr", 53; Nesâî, "Salât", 1; Ayrıca bkz. İyâz, *Kitâbü's-şifâ*, c. I, s. 142; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 48-49; Süyûtî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, s. 11.

⁴⁹⁷ Buhârî, "Bedu'l-halk", 7, "Tefsîr", 340.

⁴⁹⁸ Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "Îmân", 259; "Menâkıb", 21; Tirmîzî, "Tefsîr", 53; Ayrıca bkz. İbn-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. II, s. 55; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 634.

⁴⁹⁹ İyâz, *Kitâbü's-şifâ*, c. I, s. 162.

⁵⁰⁰ Tirmîzî, "Tefsîr", 53; Ayrıca bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. II, s. 384; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 626; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. VIII, s. 218-219.

⁵⁰¹ Buhârî, "Salât", 1, "Enbiyâ", 7; Müslim, "Îmân", 263; Nesâî, "Salât", 1; Ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, c. I, s. 536; İbn Hibbân, *es-Sîre*, s. 115-117; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s. 384; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. II, 55- 56; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 628; İbn Kayyîm, *Zâdû'l-meâd*, c. III, 36.

sûresinin son iki âyeti ile müminlerin büyük günahlar işlese bile Allah’a şirk koşmadığı sürece cennete girebileceğidir.⁵⁰²

Rivâyetlerde zamanı ile ilgili farklılıklar zikredilmiş olsa da Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e cenneti gösterdiği yer almaktadır.⁵⁰³ Hz. Peygamber’in cennet ile ilgili olarak; toprağının misk gibi koktuğu, içerisinde yâkuttan ve inciden köşklerin olduğu, bunların arasından geçen bir ırmağın olduğu gibi tanımlamaları bulunmaktadır. Bu ırmağı Cebrâîl’e sorduğunda, adının *Kevser* olduğu ve suyunun sütten ak, baldan tatlı olduğu cevâbını almıştır.⁵⁰⁴ Daha sonra, Mâlik, Deccâl ve cehennem gösterilmiştir. İbn Abbâs, Hz. Peygamber’in, Deccâl’i asıl şeklinde gördüğünü aktarmaktadır.⁵⁰⁵ Hz. Peygamber, cehennem meleğini gördüğünde Cebrâîl’e, Mâlik’in neden diğer melekler gibi gülmediğini sormuştur. Cebrâîl, Hz. Peygamber’e, onun asla gülmeyeceğini söylemiştir.⁵⁰⁶ Hz. Peygambere fâiz yiyenlerin, zinâ edenlerin, yetim malı yiyenlerin âkıbetleri gösterilmiştir. Hz. Peygamber, cehennem azâbı türlerini ve azâbı icrâ eden varlıkları görmüştür.⁵⁰⁷ Hz. Peygamber yaşadığı ve gördüğü bu hâdiselerden sonra Cebrâîl ile Mescid-i Aksâ’ya tekrar gelip, Burak isimli bineğin üzerinde Mekke’ye geri dönmüştür.⁵⁰⁸

Kaynaklara bakıldığında, İsrâ ve Mi’râc hâdiselerinin yaşandığı net bir şekilde görülmektedir.⁵⁰⁹ Ulemâ arasında İsrâ ve Mi’râc olayının varlığı ve Hz. Peygamber’in bu olayları yaşadığıyla ilgili görüş birliği vardır. Tartışmaların olduğu kısım ise olayın mâhiyeti, gerçekleşme şekli ve Allah’ın tecellîsi gibi konular üzerinedir. İsrâ ve Mi’râc Allah’ın Hz. Peygamber’e bahşettiği bir mu’cizedir. Dolayısıyla diğer mu’cizeler gibi akıl ile idrâkı mümkün değildir.

⁵⁰² Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 387; Müslim, “İmân”, 279; Tirmîzî, “Tefsîr”, 53; Ayrıca bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Saîd, *Cevâmiu’s-sîre*, Dâru’l-Maârif, ty, s. 68; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 265; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. IV, s. 19; Diyârbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, c. I, s. 312.

⁵⁰³ Müslim, “İmân”, 263; Tirmîzî, “Tefsîr”, 18.

⁵⁰⁴ Ahmed, *el-Müsned*, c. II, s. 67; Dârimî, *Sünen*, c. II, s. 435; Buhârî, “Rikâk”, 53; Ebû Dâvûd, “Sünne”, 26; İbn Mâce, “Zühd”, 39; Nesâî, “İftitâh”, 21.

⁵⁰⁵ Buhârî, “Bedu’l-halk”, 7, “Enbiyâ”, 26; Müslim, “İmân”, 266-267; Ayrıca bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, s.275; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 623; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 45-46.

⁵⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 45.

⁵⁰⁷ İbn Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, c. II, s. 55.

⁵⁰⁸ İbn Sâ’d, *Tabakât*, c. I, s. 214-215; İbn Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, c. II, s. 56; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 39; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, c. III, s. 111.

⁵⁰⁹ İsrâ, 17/1; Ayrıca bkz. Buhârî, “Salat”, 1, “Hac”, 75, “Bedu’l-halk”, 6, “Enbiyâ”, 7, 49, “Tefsîr”, 200, 207, “Eşribe”, 11, 26, “Tıb”, 41, “Kader”, 9, “Tevhîd”, 37, “Menâkıb”, 21, “Fezâilü’s-sahâbe”, 70; Müslim, “İmân”, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 272, 276, 278, 374, “Fezâil”, 164, 165, “Eşribe”, 92; İbn Mâce, “Tıb”, 20, “Ticarât”, 58, “Fiten”, 23, 33; Nesâî, “Salât”, 1, 2, “Eşribe”, 41, “Kıyâmü’l-leyl”, 15; Tirmîzî, “Tefsîr”, 18, “De’âvât”, 59, “Tıb”, 18, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 16.

Hız. Peygamber'in, İsrâ ve Mi'râc hâdiselerini yaşaması üzerine müşrikler ve bazı sahabîler sorular sormuştur. Bu soruların biri de Hız. Peygamber'in Allah'ı görüp görmediğı ile ilgilidir.⁵¹⁰ Ulemâ, Hız. Peygamber'in Allah ile münâcâtı hakkında ittifâk etmiştir. Ancak rû'yet konusunda çeşitli görüşler mevcuttur.⁵¹¹ Âyette, Hız. Peygamber'in Sidretü'l-Müntehâ'da iki yay arası kadar mesâfede Allah'a yaklaştığı ve Allah'ı gördüğü zikredilmiştir.⁵¹² Kaynaklarda, bu yaklaşma ve rû'yet direkt olarak Allah ile Hız. Peygamber arasında olduğı zikredilirken, bazı âlimler bu yaklaşmanın Hız. Peygamber ile Cebrâîl arasında meydana geldiğini ileri sürmüştür.⁵¹³ Enes b. Mâlik'ten ve İbn Abbâs'tan gelen sahîh rivâyetler, rû'yetin Allah ile Hız. Peygamber arasında olduğunu doğrular niteliktedir.

İsrâ ve Mi'râc ile ilgili diğeri bir tartışma ise bu olayları Hız. Peygamberin uykudayken (rüya) mi yoksa uyanıkken (yakaza) mi yaşadığı konusudur. Bazı âlimler Hız. Peygamber'in uykudayken rüya yoluyla yaşadığını savunurken, olayın uyanıkken gerçekleştiğı görüşünde olan âlimler de vardır. Bu olayın sâdik bir rüyadan ibâret olduğunu ve Hız. Peygamber'in vahiy yoluyla rüyadayken olayları yaşadığını ileri sürenler olmuştur.⁵¹⁴ Rüyadayken yaşandığını kabul edenler İsrâ sûresinde geçen; "rüya"⁵¹⁵ kelimesi ve bazı kaynaklarda "Hız. Peygamber rüyadayken..." şeklinde anlatımların olmasını delîl olarak kabul etmişlerdir.⁵¹⁶ İbn Kesîr, konuyla ilgili olarak İbn Abbâs'ın Hız. Peygamber'in müşâhedesinin rüya hâlindeyken yani uykudayken olduğunu söylemişse de selef âlimleri ve ardından gelen âlimlerin büyük çoğunluğuna göre İsrâ ve Mi'râc olayları uyanıkken gerçekleşmiştir. İbn Kesîr, (v. 774/1372) Hız. Peygamber'in İsrâ ve Mi'râc hâdiselerini uyanık halde müşâhde ettiğini savunmaktadır. Müşriklerin aşırı tepki ve yalanlamaları, gerçek mânâda mu'cize, yani harikulâde bir olay olduğuna delîl gösterilmiştir. Uykudayken, rüya yoluyla olan bir gezinti olsaydı, müşrikler tarafından büyük tepkiler toplamayacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, İsrâ ve Mi'râc'ın hem rûhen hem de bedenen yaşandığını kabul etmişlerdir.⁵¹⁷ Süyûtî,

⁵¹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. I, s. 139.

⁵¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 112.

⁵¹² Necm, 53/7-14.

⁵¹³ Bkz. İbn Kayyîm, *Zâdü'l-meâd*, c. III, s. 36; Yavuz, Salih Sabri, "Mi'râc", *DİA*, c. XXX, s. 134.

⁵¹⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 275; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 44; Belâzurî, *Ensabü'l-Eşraf*, c. I, s. 300; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 23; Süyûtî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, s. 55.

⁵¹⁵ İsrâ, 17/60.

⁵¹⁶ Buhârî, "Tevhîd", 37; Müslim, "İmân", 262; Ayrıca bkz: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 114.

⁵¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 114-115; A. mllf. *Mu'cizât*, s. 488- 492; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. VIII, s. 218; Bûti, *Fıkhu's-Sîre*, s.169-170.

(v.911/155) İsrâ sûresinin ilk âyetinde zikredilen “Sübhân” kelimesinin büyük bir zikir olduğunu, Hz. Peygamber’in bu zikri uykudayken yapacağını, bazı î mânî zayıf kişilerin dinden dönmesi ve müşriklerin yalanlamalarını, hâdiselerin uyanıkken yaşandığının delîlleri olarak kabul etmiştir.⁵¹⁸ Mevdûdî de, (v. 1399/1979) Sübhân tesbîhinin uyanıkken zikredileceği kanaâtindedir.⁵¹⁹ İsrâ ve Mi’râc hâdiselerinin uykuda olduğunu savunanlar ve uyanık iken olduğunu savunanlar delîl olarak âyet ve hadîsleri kullanmışlardır. Âyet ve hadîsler bir bütün olarak incelendiğinde Hz. Peygamber’in uyanıkken bizzat müşâhede ettiği görüşünün daha isâbetli olduğu anlaşılmaktadır.

İsrâ ve Mi’râc olaylarıyla alâkalı tartışma konularından biri de Hz. Peygamber’in rûhen mi yoksa hem rûh hem de beden ile mi müşâhade ettiği konusudur. Ulemâ her ne kadar bu konuda ihtilâf yaşasa da İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunun, Hz. Peygamber’in İsrâ ve Mi’râc’ı hem rûh hem de beden ile yaşadığı kanaâtinde olduğu görülmektedir.

Olayları, “rüya” olarak kabul edenler, aynı delîlleri sadece rûh ile yaşandığının isbâtı için kullanmışlardır. Rüya; içinde yaşanan ortamdan bağımsız, sanal bir gerçekliktir. Dolayısıyla rûh yaşananları algılamaktadır. İbn Hişâm (v. 761/1360) Hz. Âişe’den yaptığı: “*Hz. Peygamber’in bedeni kaybolmadı.*” şeklindeki aktarımını delîl göstererek olayın rûhen gerçekleştiğini savunmuştur.⁵²⁰ İbn İshâk (v. 151/768) ve Kâdî İyâz (v. 544/1149) bu rivâyetin sıhhatinin olmadığını, diğer rivâyetlerin daha müteber olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Hz. Âişe’nin yaşının küçük olduğunu, belki de doğmamış oldabileceğini söylemiştir.⁵²¹ Diğer bir delîl ise beden ile Mi’râc’ın yaşanması, aklen bazı problemlere neden olmaktadır. Zira bu görüşe göre, belirli bir takabakadan sonra cismânî beden yükselişe engeldir. Yine Hz. Peygamber’in diğer peygamberlere selâm vermesi ayrı bir delil niteliğindedir. Çünkü diğer peygamberler bedenlen değil rûhen yaşamaktadır. İbn Kayyim bu durumu, kişinin öldükten sonra bedeninin fonksiyonsuz olduğu ancak rûhu ile var olduğu şeklinde açıklamıştır.⁵²²

İsrâ ve Mi’râc’ın, uyanıkken gerçekleştiğini kabul edenler, hem rûh hem de beden ile yaşanan bir müşâhede olduğunu öne sürmüşlerdir. Hz. Peygamber’in İsrâ ve Mi’râc’ın yaşandığı gece, Burak ile seyâhat ettirilmesi hem rûh hem de beden ile gerçekleştiğinin

⁵¹⁸ Süyûtî, *el-İsrâ ve l-Mi’râc*, s. 54.

⁵¹⁹ Mevdûdî, Ebû’l Â’lâ, *Tefhîmu l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1998, c. II, s. 1283-1284.

⁵²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. II, s. 245.

⁵²¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 275; İyâz, *Kitâbü’ş-şifâ*, c. I, s. 151.

⁵²² İbn Kayyim, *Zâdû l-meâd*, c. III, s. 40-41.

bir delîlidir. Eğer yalnızca rûh ile olsaydı, Burak isimli vâsıtaya gerek kalmazdı. Yine Mi'râc isimli binit de delîl olarak gösterilmiştir.⁵²³ Dolayısıyla rûhun bir vâsıta ile taşınmasının aklen imkânsız olduğu, bir delîl olarak kullanılmıştır. İslâm tarihi kaynaklarında Abdûlmuttalipoğulları'nın, Hz. Peygamberi aradığı bilgileri yer almaktadır.⁵²⁴ Sadece rûh ile ve rüya halinde olsaydı, Hz. Peygamber'in bedeni uyuduğu yerde olurdu ve O'nu aramaya çıkmazlardı. Necm sûresinde zikredilen, Hz. Peygamber'in gözünün kaymaması⁵²⁵ başka bir delîldir. Çünkü göz, bedene ait bir organdır. Âyetle ilgili diğer bir görüş ise âyette geçen "kul" kelimesidir. Kul kelimesinden hem rûh hem de beden anlaşıldığı için, İsrâ ve Mi'râc'ın hem rûh hem de beden ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁵²⁶ Ayrıca bu hâdiselerin bir mu'cize olması sebebiyle aklın sınırlarının ve doğa kanunlarının üzerinde olduğu dolayısıyla te'vîl ve aklî bir izâhı olursa mu'cize olamayacağı ifade edilmiştir. Dolayısıyla hem rûh hem de beden ile gerçekleşmesi bu olaylara mu'cize hüviyeti kazandırmıştır.⁵²⁷

İncelenen âyetler, hadîsler, tefsîr ve İslâm tarihi kaynakları, İsrâ ve Mi'râc hâdiselerinin mu'cize olduğunu göstermektedir. Getirilen örnekler ve delîller neticesinde, Hz. Peygamber'in uyanırken hem beden ile hem de rûh ile yaşananlara tanık olduğu, daha isâbetli görülmektedir.

2.1.1.4. Öğretici Özelliğiyle Cebrâîl (Cibrîl Hadisi)

Cebrâîl, Hz. Peygamber'e vahiy getirmesinin yanında, bazı zamanlarda farklı amaçlarla da gelmiştir.⁵²⁸ Bunlardan en önemlisi, bazı dînî meselelerde konuyu bizzat Hz. Peygambere kendisinin öğretmesidir.

Kaynaklarda ifade edildiğine göre Cebrâîl, bir gün insan şekline girerek Hz. Peygambere gelmiştir. O'na İslâm, îmân, ihsân ve kıyâmetle ilgili sorular sormuş ve Hz. Peygamber de onun sorularını yanıtlamıştır. İslâm dünyasında, bu olayı anlatan rivâyete *Cibrîl Hadîsi* olarak isim verilmiştir. Söz konusu hadîste özellikle inanç ve kadere dair meselelere vurgu yapılmıştır.

⁵²³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. III, s. 23; A. mllf., *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. III, s. 114.

⁵²⁴ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. I, s. 214; Zehebî, *Târîh*, c. I, s. 637.

⁵²⁵ Necm, 53/17.

⁵²⁶ İyâz, *Kitâbü's-şifâ*, c. I, s. 147-149.

⁵²⁷ Taftazânî, Sâ'deddîn, *Şerhu'l-Akâid*, (Hazırlayan Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 308.

⁵²⁸ Bkz. Karacabey, Salih, "Cebrâîl ile Yirmi Üç Yıl", *Diyanet İlmî Dergi*, (2. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2012.

Hadîs ile ilgili rivâyetlere bakıldığında, olayın gerçekleşme sebebi olarak, Hz. Peygamber'in, sahâbeden soru sormalarını ve kendisinde cevap verme isteği olarak görülmektedir. Ashâbın soru sormaktan çekinmeleri üzerine, bir adam gelerek Hz. Peygambere sorular sormaya başlamıştır.⁵²⁹

Bu durumun, eğitim alanında olan birtakım faydalarına değinilmiştir. Buna göre; bilgin olan kişinin insanlara, ihtiyaçları olan hususlarda sorular sormalarını istemesinin faydalı olacağı, onlar soru sormazlarsa, kişinin öncelikle kendinden başlayarak öğretmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵³⁰

Bâhsi geçen hadîs, Abdullâh b. Ömer'in, babası olan Hz. Ömer'den aktardığı şu rivâyettir:

‘Birgün bizler Hz. Peygamber’in yanında oturuyorduk. Hiç beklenmedik bir anda yanıma yabancı birisi geldi. Gelen kişinin bembeyaz bir elbisesi ve simsiyah saçları vardı. Kendisinde ise sefer yaptığına dair bir alâmet yoktu. Hiçbirimiz de onu tanı mıyorduk. Gelen kişi Hz. Peygamber’in yanına kadar ilerleyerek, dizlerini onun dizlerine yasladı. Ellerini ise Hz. Peygamber’in uyluklarına koydu. Ardından bazı sorular sormaya başladı:

‘Ey Muhammed! İslâm nedir? Bana anlat.’ dedi. Hz. Peygamber gelen kişinin sorusuna; ‘İslâm; Allah’tan başka hiçbir ilâhın bulunmadığına, Muhammed’in ise Allah’ın bir Resûlü olduğuna kalpten inanarak şâhitlik etmendir. Ayrıca namazı emredildiği gibi dosdoğru kılman ve zekâtı vermendir. Ramazanda farz olan orucu tutmandır. İmkânın ve gücün olduğu takdîrde hac yapmandır.’ şeklinde cevap verdi. Bu cevabın üzerine gelen kişi Hz. Peygamber’i tasdîk etti ve O’na: ‘Doğru söyledin.’ dedi. Bu olaya karşı babam: ‘Biz buna şaşırırmıştık. Çünkü gelen kişi hem soru soruyor, ardından da cevapları tasdîk ediyordu.’ dedi.

Bu gelen zât sorularına devam etti ve: ‘Bana îmânı anlat, nedir?’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Îmân: Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe, kadere, hayrına ve şerrine inanmandır.’ şeklinde yanıtladı. Bunun üzerine gelen kişi yine tasdîk etmişti.

⁵²⁹ Müslim, “Îmân”, 7.

⁵³⁰ İyâz, *İkmâlu'l-mû'lim bi fevâidi Müslim*, (1. Baskı), Dâru'l-Vefâ, Mısır 1998, c. I, s. 215.

Daha sonra: ‘İhsân nedir?’ sorusunu yöneltti. Hz. Peygamber ihsânı tâ’rîf ederken: ‘Allah’a ibâdet ederken, sanki O’nu görüyormuşsun gibi davranmandır. Nitekim sen onu göremiyor olsan da mutlaka o seni görür.’ ifadelerini kullandı.

Bunun ardından kıyâmetle ilgili sorular sordu. Hz. Peygamber ise bu sorular karşısında: ‘Soru sorulan kişi, soran kişiden daha bilgili değildir.’ karşılığını verdi. Gelen zât ise: ‘Bana kıyâmetin alâmetlerini anlat.’ dedi. Hz. Peygamber:

‘Câriyenin efendisini dünyaya getirmesi ve çıplak, fakir, ayağı açıkta olan çobanların binaları yükseltmekte âdetâ birbirleriyle yarışacakları günü görmendir.’ dedi. Daha sonra babam bu zâtın gittiğini ve bir süre beklediklerini belirtti.

Sonra Hz. Peygamber kendisine: ‘Ey Ömer! Gelipte sorular soran kişi kimdir, biliyor musun?’ dedi. Bende: ‘Allah ve Resûlü en iyi bilendir.’ dedim.

Hz. Peygamber ise: ‘O gelen Cibrîl’di. Onun geliş amacı size dîninizi öğretmektir.’ buyurdu.”⁵³¹

Yaratılmışlar arasında en üstün konuma sahip olan ve Allah’ın yeryüzündeki halîfesi olarak yaratılan insan, bu konumunu; öğrenebilme ve öğretebilme yetileriyle kazanmıştır. İnsan eğitiminde, istenilen başarıya ulaşılabilmesi için kaçınılmaz olan unsur, doğru bir yöntemdir. Bu konuyla ilgili olarak söylenen: "Doğru bir yöntem kullanmak, hocaların hocasıdır." özdeyişi, meselenin önemini belirtmektedir.⁵³² Bir eğiticide bulunması gereken özelliklerden birisi, bildiklerini doğru ve iyi bir şekilde muhataplarına aktarabilmesidir. Karşısındaki öğrencilerin seviyelerini ve kâbiliyetlerini iyi analiz ederek, onların anlayacağı tarzda bir anlatım sağlaması oldukça önemlidir. Bu sebeple, öğretim sürecinde doğru yöntem ve teknikleri öğrenip kullanabilmeye, her öğretmenin ihtiyacı vardır.⁵³³

İslâm dünyasının eğitimcileri, geçmişten günümüze kadar olan süreçte, eğitim ve öğretimde, bizzat Hz. Peygamber’i rol model edinmişlerdir. O’nun güzel ahlâkı,⁵³⁴ sözlerinin sâde ve anlaşılır olması,⁵³⁵ insanları uyarırken göstermiş olduğu nezâket,⁵³⁶ konuşmalarındaki yumuşaklık,⁵³⁷ bulunduğu her durumda yalnızca doğruları

⁵³¹ Buhârî, “İmân”, 1; Müslim, “İmân”, 1.

⁵³² Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 44.

⁵³³ Öcal, Mustafa, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 50.

⁵³⁴ Kâlem, 68/4.

⁵³⁵ Buhârî, “Cihâd”, 122, “Tâ’bîr”, 6, 11, 22; Müslim, “Cuma”, 46; Nesâî, “Cihâd”, 1.

⁵³⁶ Müslim, “Mesâcid”, 33; İbn Mâce, “Tahâret”, 78.

⁵³⁷ Âl-i İmrân, 3/159; Tevbe, 9/128; Ayrıca bkz. Tirmîzî, “Birr”, 15; İbn Mâce, “Cenâiz”, 41.

söylemesi,⁵³⁸ karşısındaki insanlara değer vermesi⁵³⁹ İslâm dünyasında eğitim alanında en önemli kriterler olmuştur. Ayrıca: “*O, ancak sizlere kitabı ve hikmeti öğretmek için gönderilen bir elçidir.*”⁵⁴⁰ âyeti ve Hz. Peygamber’in; “*Ben sizler için gönderilmiş bir öğreticiyim.*”⁵⁴¹ ifadeleri, O’nun da dîni konularda insanlar için başöğretmen olduğunu göstermektedir.

Hiz. Peygamber öğretmen vasfıyla gönderilmiş olduğu toplumda, kullanmış olduğu eğitim-öğretim metodlarıyla, kendisinden sonraki asırlara da örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen Cibrîl Hadîsi olayı ele alınacak olursa, hoca talebe ilişkileri açısından oldukça faydalı örnekler sunduğu görülmektedir. Cebrâîl’in, Hiz. Peygamber’in huzuruna gelişi ve onun karşısında âdaba uygun bir şekilde duruşu, bir öğrenci açısından hocaya karşı nasıl tavır sergileneceğinin en güzel örneğidir.⁵⁴²

Bahsi geçen olayda Hiz. Peygamber’in, öğrenme ve öğretme sürecinde istenilen sonuca ulaşabilmek için, birçok noktada muhâtapların dikkatini çekici, onları motive edici yöntemlerle birlikte, soru-cevap metodunu da sıklıkla tercih ettiğı görülmektedir.

Öğretim sürecinde, öğrencinin dikkatini çekebilmek, en güçlü yöntemdir. Belli bir noktaya çekilen dikkat, öğrenme faaliyetinin hızlanmasında büyük rol oynamaktadır.⁵⁴³ Cibrîl Hadîsi bu açıdan incelendiğinde, olayın baştan sona kadar dikkat çekici bir tarzda ve orada bulunan insanların ilgilerini çekecek bir kurguda gerçekleştiğı görülmektedir. Olayın başında, gelen kişinin saçları, kıyâfeti ve duruşu hakkında yapılan betimleme muhâtaplar açısından son derece dikkat uyandırıcıdır.

Bu olayda ayrıca soru sormaya gelen kişinin, verilen cevapların ardından doğru söyledin diyerek tasdik etmesi, alışılmış olanın dışında bir durumdur. Bu durum hakkında Hiz. Ömer’in, şaşkınlık içinde kaldıklarını, ancak Hiz. Peygamber’in hoşgörölü davranmasından dolayı bir müdâhelede bulunmadıklarını aktarması, muhâtaplar açısından dikkat çekici olduğunu göstermektedir. Çünkü insanlar bilmediklerini öğrenmek için soru sorarlar. Verilen cevapların akabinde yapılan tasdik ise yöneltilen

⁵³⁸ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3.

⁵³⁹ Beyhakî, Ahmed b. Huseyn, *Şuabu’l-İmân*, (1. Baskı), Dâru’s-Selefi, Hindistan 2003, c. II, s. 281.

⁵⁴⁰ Bakara, 2/129, 151; Âl-i İmrân, 3/164; Cuma, 62/2.

⁵⁴¹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁵⁴² Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim b. Haccac*, (2. Baskı), Dâru İhyai’t-Turas, Beyrut 1989, c. I, s. 228; Sindî, Muhammed b. Abdulhadi, *Haşiyetu’s-Sindî alâ süneni’n-Nesâî*, (2. Baskı), Mektebetu Matbuati’l-İslâmî, Halep 1986, c. XIII, s. 97.

⁵⁴³ Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 132.

sorunun cevabının bilindiğinin göstergesidir. Böyle bir soru tarzı ise âdaba aykırıdır.⁵⁴⁴ Olayın bu şekilde cereyân etmesi ise orada bulunanlar açısından son derece dikkat çekici olduğu görülmektedir.

Bu hâdisede dikkat çeken bir diğer faktör ise olayın sonunda Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e gelen kişinin kim olduğunu sorması ve ardından Cebrâîl'in dîni öğretmek maksadıyla geldiğini söyleyerek yine kendisinin cevaplamasıdır. Yaşanan olayın sonunda baş tarafı gibi dikkat çekici niteliktedir.

Hz. Peygamber'in, Cebrâîl'in dîni öğretmek için geldiğini ifade etmesi, bu hadîsin eğitimcilik alanındaki inceliklerini ve Hz. Peygamber'in öğretmen sıfatıyla örnek alınması gerektiğinin temellerini oluşturmuştur.

Öğretici olma özelliğiyle Hz. Peygamber'e gelen Cebrâîl'in konuşmalarından, bazı sonuçlar elde edilebilmektedir. Bu diyalog incelendiğinde, sorulan soruların kısa ve anlaşılır olduğu, sorularla hedeflenen bir amaç olduğu, orada bulunan muhâtapların ihtiyaçlarına uygun ve öğretici olduğu görülmektedir. Ayrıca sorulan sorulara anlaşılmayacak derecede, evet-hayır gibi kısa cevaplar verilmemelidir. Sorulan soru ile elde edilmek istenilen bilgi, açıkça ifade edilmelidir. Bütün bunların sonucunda karşı tarafın verdiği doğru yanıtlar takdîr edilmelidir.⁵⁴⁵ Ayrıca, sorulan soruya muhatap olan kişinin, bildiği hususları gizlemeden açıkça cevap vermesi gerekirken, bilmediği konularda ise: "Bilmiyorum." diyebilme erdemini gösterebilmelidir.

Tıpkı bu olayda olduğu gibi, Hz. Peygamber de ashâbını sürekli karşısına alır ve onlarla samîmi bir şekilde konuşurdu. Onları düşündürmek için bazı sorular sorar ve dikkatleri toplandığı anda ise onları bilgilendirirdi.⁵⁴⁶

2.1.1.5. Cebrâîl'in Dostluğu ve Tavsiyeleri

Cebrâîl, vahiy teblîği ve öğretmenlik gibi vazîfelerinin yanında, Hz. Peygamber ile olan diyalogu, iki yakın dostun birlikteliğini akıllara getirmektedir. Vahyin kesildiği dönemlerde, Hz. Peygamber'in canını sıkmak isteyen bazı müşrikler bulunmaktaydı. "*Rabbi Muhammed'i terketti.*"⁵⁴⁷ şeklindeki bazı söylemleri, Hz. Peygamber'i üzmüştü.

⁵⁴⁴ Azimâbâdî, Muhammed Eşref b. Emîr, *Avnu'l-mâ'bûd şerhu süneni Ebî Dâvûd*, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. XII, s. 341.

⁵⁴⁵ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 240-254.

⁵⁴⁶ Buhârî, "Cihâd", 46; Müslim, "Îmân", 48; "Birr", 59; "Fezâilu's-sahâbe", 12; Tirmîzî, "Kıyâmet", 2.

⁵⁴⁷ Buhârî, "Tefsîr, Duhâ", 2; "Teheccüd" 4; "Fezâilu'l-Kur'ân" 1; Müslim, "Cihâd" 114.

Cebrâîl ise Hz. Peygamber'in yanına gelerek onun üzüntü ve sıkıntılarını gidermek için destek olur ve tesellî ederdi.⁵⁴⁸ Hz. Peygamber'in en zor zamanlarında yardımına koşardı.

Hz. Peygamber, Cebrâîl ile daha çok birlikte olmak istiyordu. Bu arzusunu ona: *"Neden bana daha fazla ziyarette bulunmuyorsun?"* diyerek belirtmişti. Bu olay üzerine: *"Ey Cebrâîl, Muhammed'e şunu söyle: Biz yalnızca Allah'ın emri ve izniyle hareket eder ve yeryüzüne ineriz. Geçmişte, gelecekte ve her ikisinin arasında olacakları yalnızca o bilir. Muhakkak ki senin Rabbin asla unutkan değildir."*⁵⁴⁹ âyeti inmişti.⁵⁵⁰

Hz. Peygamber'in bu talebi üzerine gelen vahiy, risâlete dair meselelerde, gelecek ve geçmişle ilgili bilgilerde ancak Allah'ın verdiği yetki ile olacağı ve Hz. Peygamber'in yalnız bırakılmayacağı anlaşılmaktadır.

Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'e olan ziyâretleri, evinde bulunduğu esnalarda da gerçekleşmekteydi. Hz. Peygamber kendi evindeyken Cebrâîl gelir ve ev halkı görmese de onlara selâm verirdi. Hz. Peygamber, Cebrâîl'in bu selâmını hâne halkına bildirir, onlar da selâmı alarak Cebrâîl'e karşılık verirlerdi.⁵⁵¹ Hz. Peygamber'in hastalandığı zamanlarda da Cebrâîl onun ziyâretine gelir ve duâ ederdi. Bu olay Ebû Saîd'in naklettiği bir rivâyette şu şekilde aktarılmıştır:

*"Bir gün Cebrâîl Hz. Peygamber'e gelmişti. Kendisinin iyi olmadığını gören Cebrâîl: 'Ya Muhammed, bir rahatsızlığın mı var?' diye sordu. Bunun üzerine hasta olduğunu belirten Hz. Peygamber için Cebrâîl, duâlar etmeye başladı ve 'Allah'ın ismi ve izniyle sana eziyet veren her türlü şerden ve nazardan seni koruyacağım. Allah sana şifâ versin. O'nun ismiyle seni güçlendireceğim.' diyerek Hz. Peygamber'e destek oldu."*⁵⁵²

Hz. Peygamber de dostu olan Cebrâîl'den öğrenmiş olduğu bu uygulamayı ashâbı için uygulamıştır. Ebû Hureyre, hasta olduğu bir zamanda, Hz. Peygamber'in kendisine ziyârete geldiğini ve Cebrâîl'in ona okumuş olduğu duâyı okuyarak iyi dileklerde bulunduğunu aktarmaktadır.⁵⁵³

⁵⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musânef*, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1990, c. XVI, s. 466.

⁵⁴⁹ Meryem 19/64.

⁵⁵⁰ Buhârî, "Tefsîr, Meryem" 2, "Bedu'l-halk", 6, "Tevhîd", 28.

⁵⁵¹ İbn Mâce, "Edeb", 12; Nesâî, "İşreti'n-Nisa", 3.

⁵⁵² Müslim, "Selâm", 40; İbn Mâce, "Tıb", 36.

⁵⁵³ İbn Mâce "Tıb", 36.

Gerçek dostluğun gerektirdiği sorumlulukların yerine getirilmesindeki en güzel örnekler, Hz. Peygamber ve Cebrâîl arasındaki birliktelikten anlaşılmaktadır. Cebrâîl, Hz. Peygambere müjde vermek için geldiği gibi, onu kötü günlerinde ve zor zamanlarında da yalnız bırakmamıştır. Hasta olduğu zamanlarda bile sık sık moral vermeye gelmiştir.

Bu dostluk ziyâretleri bağlamında Hz. Peygamber ve Cebrâîl, buluşmak üzere sözleşmişlerdi. Cebrâîl, anlaştıkları vakitte gelmeyince Hz. Peygamber, neden gelmediğini merak etmişti. Bunun ardından çevresine bakınırken, bulunduğu yerde bir köpek yavrusu olduğunu farketti. Köpeğin oradan çıkartılması sağlandıktan sonra hemen Cebrâîl geldi. Hz. Peygamber, Cebrâîl'e geç kalma sebebini sorduğunda, köpeğin engel olduğunu ve meleklerin, içerisinde köpek ve sûret gibi eşyaların bulunduğu eve girmedikleri yanıtını aldı.⁵⁵⁴

Bahsi geçen olaydan da anlaşıldığı üzere, Cebrâîl'in Hz. Peygambere yaptığı dostluk ziyâretleri esnasında, arkadaşlar arasında doğruyu gösterme ve iyiyi tavsiye etmenin önemine vurgu yapılmaktadır.

Cebrâîl'in Hz. Peygambere olan dostluğunun ve yardımlarının örnekleri oldukça fazladır. Bir gün Hz. Peygamber, Kâ'be'de namaz kılarken Ebû Cehîl'in: *"Ey Muhammed! Ben sana Kâ'be'de namaz kılmayı yasaklamadım mı?"* sözüne, Hz. Peygamber'in verdiği sert tepkiye karşılık Ebû Cehîl, taraftarının çok olduğunu ve kendisine karşı çıkmaması gerektiğini hatırlatmıştı. Bu durum karşısında Cebrâîl, Hz. Peygambere gelerek: *"Bırak taraftarlarını çağırsın."* diyerek güven vermişti. Bu olayı aktaran İbn Abbâs: *"Şayet Ebû Cehîl taraftarlarını toplasaydı, zebânîler gelerek onlara azâb eder ve yakarlardı."* demiştir.⁵⁵⁵ Bu olayda Cebrâîl, Hz. Peygamberi yine yalnız bırakmamış ve onun en büyük destekçisi olmuştur.

Konuyla ilgili Enes b. Mâlik'in aktardığı rivâyette, Cebrâîl'in Hz. Peygamber için nasıl bir arkadaş olduğu anlaşılmaktadır:

"Bir gün Cebrâîl, Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Cebrâîl'in geldiği sırada Hz. Peygamber, canı sıkılmış ve üzgün bir vaziyette oturuyordu. Onun üzüntüsünün sebebi ise Mekkeli müşriklerden birisinin vurup yaralamış olmasıydı. Hz. Peygamberin mübârek bedeni kan ile boyanmış bir hâldeydi. Cebrâîl Hz. Peygambere: 'Sana ne oldu? Neden üzgünsün?' diye sorunca, Hz. Peygamber, müşriklerin kendisine neler yaptığını

⁵⁵⁴ Müslim, "Libâs ve Zînet", 81; Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, c. XXIII, c. 431; A. mllf. *el-Mu'cemu'l-evsât*, (I-X), Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1995, c. IV, s. 12.

⁵⁵⁵ Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 256; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, c. XIV, s. 298.

anlatmıştı. Bunun üzerine Cebrâîl: 'Sana bir mu'cize göstermemi istermisin?' dedi. Hz. Peygamber bu teklifi kabul edince, Cebrâîl bulundukları bölgenin arka tarafındaki ağacı işâret ederek 'Şunu çağır!' dedi. Hz. Peygamber hemen o ağacı çağırdı. Çağırmasının ardından ağaç yürüyerek oraya geldi ve önünde durdu. Cebrâîl: 'Şimdi ona geri gitmesini söyle.' dedi. Hz. Peygamber ağaca geri dönmesini söyledi ve ağaç eski yerine geri döndü. Olayın ardından Hz. Peygamber: 'Üzüntümün geçmesi açısından bu mu'cizevî olay bana yeter.'⁵⁵⁶ buyurdu.

Bahsi geçen rivâyette, Hz. Peygamber'in canının sıkkin olduğu bir anda, Cebrâîl'in ona gelerek bir tesellî sebebi bulduğu ve onu üzüntüsünden kurtararak dostluğunun gereğini yerine getirdiği görülmektedir.

Hz. Peygamber Cebrâîl dostluğu bağlamında, kaynaklarda geçen rivâyetlerden bazıları, Hz. Peygamber'in yüzünü güldürecek müjdelerle ilgilidir. Amr b. Âs'ın aktardığına göre bir gün Hz. Peygamber, Hz. İbrahîm'in duâsı ile duâ etmiş ve şöyle demişti: "Ey Rabbim muhakkak ki bu putlar insanların birçoğunu yoldan çıkarmıştır. Bana tâbi olanlar benimle beraberdir. Her kim senin emirlerini tutmayacak ve karşı gelecek olursa, muhakkak ki sen oldukça bağışlayıcı ve çok merhametlisin."⁵⁵⁷ mânâsındaki âyeti ve ardından Hz. Îsâ'nın etmiş olduğu dua olan: 'Ey Rabbim şayet sen onlara azâb edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır. Şayet affedersen, muhakkak ki sen irâde ettiğin herşeyi yapmaya güç yetirensin. Şüphesiz sen herşeyi büyük bir hikmetle yaparsın.'⁵⁵⁸ anlamını ifade eden âyeti okudu. Bunun ardından ellerini yukarı kaldırarak, şu şekilde duâ etti: 'Ey Allahım! Sen benim ümmetimi bağışla.' dedi ve ağlamaya başladı. Bu duânın karşısında yüce Allah, Cebrâîl'e Hz. Peygamber'e gitmesini ve -en iyi bilen olduğu hâlde- niçin ağladığını sormasını emretti. Cebrâîl geldi ve niçin ağladığını sordu. Ardından söylediklerini -en iyi bilen- Allah'a haber verince yüce Allah: 'Ey Cebrâîl! Muhammed'e git ve ona şunları söyle: 'Şüphesiz ki biz ümmetinle ilgili hususlarda seni memnun edecek ve kederlendirmeyeceğiz.'⁵⁵⁹ buyurdu.

Cebrâîl'in, Allah tarafından getirmiş olduğu bu haber, Hz. Peygamber ve ashâbını oldukça ferahlatmıştı. Ümmetini çok seven ve onlar için duâ ederken ağlayan Hz. Peygamber'in üzüntüsüne, yine yakın dostu Cebrâîl, tesellî için yetişmişti.

⁵⁵⁶ İbn Mâce, "Fiten", 23.

⁵⁵⁷ İbrahîm, 14/36.

⁵⁵⁸ Mâide, 5/113.

⁵⁵⁹ Müslim, "İmân", 87.

Hız. Peygamberin yakın dostu olan Cebrâîl, yine birgün Hız. Peygamber'in yanına Mescid-i Nebevî'nin kapısındaiken gelmişti. Bu sırada Hız. Osman'la karşılaşan Hız. Peygamber ona, Cebrâîl'in geldiğini haber vererek: *"Ya Osman! Bana Cebrâîl geldi ve Allah'ın, kızım Ümmü Gülsüm'ü, Rukiyye'nin mehrine eşit bir mehir ile ve onunla olan hayat arkadaşlığın şeklinde bir arkadaşlık yapman için sana nikâhlamıştır."* dediğini haber verdi.⁵⁶⁰ Hız. Peygamber'in dostu Cebrâîl, onu sosyal hayata yönelik konularda da yalnız bırakmıyordu.

Sosyal hayata yönelik tavsiyelerinin örneklerinden bir diğeri olarak, Ümâme'nin aktardığı şu hâdise değerlendirilmektedir:

*"Hız. Peygamber, sürekli dişlerinizi misvaklayın diye tavsiyelerde bulunurdu. Ağız temizliği açısından çok önemli bir unsur olmasının yanında misvak, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak açısından iyi bir araçtır. Cebrâîl bana geldiği her zaman dişlerimi misvak ile temizlememi tavsiye etmiştir. O kadar çok tavsiye etti ki; dişleri misvak ile temizlemenin bana ve ümmetime farz kılınacak bir uygulama olacağını zannettim. Ümmetim açısından meşakkât ve zorluk olacağını düşünmesem bunu emrederdim."*⁵⁶¹

Sosyal ve toplumsal yaşam açısından ağız temizliği oldukça önemli bir konumdadır. Cebrâîl, Hız. Peygamber'i bu hususta da uyarmış ve devamlı olarak ağız temizliği yapmasını tavsiye etmiştir.

Hız. Peygamber Cebrâîl birlikteliğinin en büyük örneklerinden birisi olan Mi'râc gecesinde, Cebrâîl'in birçok yardımı ve tavsiyeleri olmuştur. Bunlardan biriside, Hız. Peygamber'in Mi'râc gecesinde, elinde ateşten meşâle olan bir ifrîtin peşinden geldiğini aktardığı olaydır. Bu olay yaşandığı sırada Cebrâîl, Hız. Peygamber'e bir duâ öğreterek ondan kurtulabileceğini bildirmiş ve şu duâyı öğretmiştir. *"Allah'ın büyük rızası için, noksansız ve mükemmel olan Allah kelâmı hakkı için, belâ olarak gökten inen ve göğe yükselen her türlü şerden, yerin üstünde ve altında olan şerden, gece ve gündüzün musîbetlerinden, yüce olan Allah'a ilticâ ederim. Ancak sonunda hayır getiren olaylar müstesnâ."*⁵⁶²

Cebrâîl ile Hız. Peygamber'in dostluğuna dair, tamamını ele alamayacağımız, oldukça fazla örnekler bulunmaktadır. Çünkü aralarında geçen yirmi üç yıllık birliktelik

⁵⁶⁰ İbn Mâce "Fezâilu's-sahâbe", 11.

⁵⁶¹ Buhârî, "Cuma", 8, "Temennî", 9; "Savm", 27; Müslim, "Tahâret", 42; İbn Mâce, "Tahâret", 7.

⁵⁶² Mâlik, Mâlik b. Enes, *Muvattâ'*, (2. Baskı), Mektebetu'l-Asriyye, ty., "Şi'r" 10.

büyük bir samîmiyete yol açmış ve uzak kaldıklarında özlem duyulan bir dostluğa dönüşmüştür. Hz. Peygamber'in Cebrâîl'i daha çok görme arzusu,⁵⁶³ bu dostluğun ne kadar samîmi ve özlem duyulan bir birliktelik olduğunun en açık göstergesidir.

2.1.2. Hz. Peygamber'in Vahiy Gereği Cebrâîl ile Görüşmesi

Kaynaklarda yüce Allah ile onun peygamberleri arasındaki irtibâtı sağlayan meleğin Cebrâîl olduğu bildirilmiştir. Kur'an'da: *"Allah, hiçbir insanla doğrudan konuşmaz. Ancak vahiy yoluyla ya da perde arkasından konuşur veya ona bir elçi göndererek, kendi izniyle dilediğini vahyeder."*⁵⁶⁴ şeklinde geçen ifade ile Allah'ın peygamberlerle nasıl irtibât kurduğu bizlere bildirilmiştir. Bu âyette söz edilen elçi ise Cebrâîl'dir.⁵⁶⁵

Hadîsler ışığında Cebrâîl, Allah tarafından Hz. Peygamber'e vahiy ileten ve yüce Kur'an'ı öğreten bir elçi olarak zikredilmektedir.⁵⁶⁶ Hz. Peygamber'e iletilmiş olan Kur'an vahyinin tamamı, melek Cebrâîl vâsıtasıyla gönderilmiştir.⁵⁶⁷ Allah'ın bütün peygamberlerine gönderdiği vahiyler Cebrâîl aracılığıylaadır.

Cebrâîl, Allah tarafından vahiy getiren bir elçi olması hasebiyle bazı zamanlar Hz. Peygamber'in yanına gelmekteydi. Fakat onun gelişi ve gidişi ancak Allah'ın izni ile mümkün olmaktadır. Hz. Peygamber ise onu daha çok görmek istiyordu. Bu isteğini Cebrâîl'e ilettiğinde: *"Biz ancak Allah'ın izniyle hareket ederiz."*⁵⁶⁸ karşılığını almıştır. Bu durumu Allah, Cebrâîl'in ancak kendi izniyle Kur'an'ı indirdiği⁵⁶⁹ beyanıyla açıklamıştır.

Konu hakkında bazı örnekler daha açıklayıcı olacaktır. Vahyin bir müddet kesilmesiyle müşriklerin: *"Rabbi Muhammed'i terketti."* sözlerine karşı Hz. Peygamber'in üzüntüsü artmış ve Cebrâîl'in gelmesini beklemişti. Bunun üzerine Cebrâîl Duhâ sûresini getirdi.⁵⁷⁰ Hz. Peygamber'e Ashab-ı Kehf ile ilgili sorular sorulduğunda, yarın cevap vereceğini söylemişti. Bunun ardından vahyin bir müddet kesilmesi

⁵⁶³ Buhârî, "Bedu'l-halk," 6.

⁵⁶⁴ Şûrâ, 42/51.

⁵⁶⁵ Ceyhan, *Kur'an Ayetleri Işığında Vahiy*, s. 86.

⁵⁶⁶ Buhârî, "Bed'ul-vahiy", 1, "Bed'ul-halk", 6; İbn Mâce, "Cenâiz", 64.

⁵⁶⁷ Bakara, 2/97; Şuarâ, 26/193-194; Necm, 53/1-18.

⁵⁶⁸ Meryem, 19/64; Ayrıca bkz. Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 231, 233; Buhârî, "Bedu'l-halk", 6; Tirmîzî, "Tefsîr", 20.

⁵⁶⁹ Bakara, 2/97.

⁵⁷⁰ Buhârî, "Tefsîr, Duhâ", 2; "Teheccüd", 4; "Fezâilu'l-Kur'an", 1; Müslim, "Cihâd", 114.

sonucunda: “Allah’ın dilemesine bağlamadan şu işi yapacağım deme.”⁵⁷¹ şeklinde te’đib niteliğinde bir ayet nazil olmuştu.⁵⁷² İslâm dünyasında ifk olayı olarak bilinen, Hz. Âişe’ye atılan iftiranın ardından vahyin gelmesi bir ay kadar sürmüştü.⁵⁷³ Müslümanlar, uzun bir süre Mescid-i Aksâ’ya doğru secde ettikten sonra, kıblenin Mescid-i Haram’a çevrilmesi yaklaşık on yedi ayı bulmuştu. Hz. Peygamber, gönlünde olan kıblenin Mescid-i Haram olduğunu söyleyince Cebrâîl, bu isteği Allah’a ileteceğini ve bu konuda ancak O’nun hüküm sahibi olduğunu bildirmiştir.⁵⁷⁴ Buradan da Cebrâîl’in, Allah’ın izni olmadan hareket etmediği anlaşılmaktadır.

Getirilen örneklerde, Cebrâîl’in vahiy meleği olmasına rağmen Allah’tan izinsiz hareket edemediği anlaşılmaktadır. O ancak Yüce Allah ile Peygamberleri arasında bir aracıdır. Elçi olan kişinin, verilen görevi aynen yerine getirmesi gerekmektedir. Yerine getirdiği vazîfesinde, herhangi bir yetki ve tasarrufa sahip değildir. Yani Cebrâîl’in, Allah tarafından getirdiği vahiylerde bir tasarruf sahibi olduğu düşünülemez. Nitekim kendisine, vahiyleri götürme konusunda çok güvenilir olduğu anlamını taşıyan Ruhu’l-Emîn ismi verilmiştir.

Yüce Allah’ın izni olmadan hareket etmesi mümkün olmayan Cebrâîl’in, Hz. Peygamber’le olan birlikteliğini de bu ölçüde değerlendirmek isâbetli olacaktır. Aralarındaki münâsebetten bahseden rivâyetlerde, ya Allah’ın izni dâhilinde gerçekteği düşünölmeli veya rivâyetin iknâ ediciliği kuvvetlensin diye Cebrâîl ile alâkalandırıldığının farkına varılmalıdır. Bunu anlamanın en isâbetli yolu ise, değişik tarîklerden gelen rivâyetleri inceleyerek lafız farklılıklarını ortaya koymaktır. Ancak bu yöntemle bile kesin bir sonuca ulaşılabacağının söylenmesi mümkün değildir. Vahiy Allah ile Peygamber arasında gizli bir iletişim yolu olduğundan, dışarıdan bakanların hakîkatini tam olarak kavrayamaması tabîîdir. Araştırılan rivâyetin vahiy ürünü veya içtihat ürünü olduğuna hakkında kesin bir bilgi elde edilemese de ağır basan bir kanaât oluşacaktır. Zaten Hz. Peygamberin öğreticisi Allah olduğundan, O’nun her sözü ilâhî bir gözetimden geçmektedir. Bundan dolayı vahiy ürünü-ıctihat ürünü olarak ayırma gitmek,

⁵⁷¹ Kehf, 18/23.

⁵⁷² Taberî, *el-Câmiu’l-beyân*, c. XV, s. 228; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. X, s. 385.

⁵⁷³ Buhârî, “Şehâdât”, 15, 30; “Hîbe”, 15; “Cihâd”, 64; “Meğâzî”, 11, 34; “Tefsîr, Yûsuf” 3; “Nûr” 6, 11; “Eymân”, 18; “İ’tisâm”, 28; “Tevhîd”, 35, 52; Müslim, “Tevbe”, 56; Nesâî, “Tahâret”, 194.

⁵⁷⁴ Vâhidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, s. 46.

peygamberlik şahsiyetini bölmeye götürebilmektedir. Bu durum ise elimizde yeterli kıstaslar bulunmayan bizler için, çok fazla detaya inmemek gerektiğini göstermektedir.⁵⁷⁵

2.1.2.1. Hz. Peygamber’le Cebrâîl’in Birlikteliği Bağlamındaki Tartışmalar

2.1.2.1.1. Vahyin Kaynağı Bağlamında Cebrâîl

Vahiy kelimesi, lügât bağlamında incelendiğinde; “ilhâm vermek, sessizce konuşmak, gizli ve hızlı olarak bilgi vermek, işâret yoluyla bildirmek, yazmak ve emir vermek” gibi mânâlara geldiği görülmektedir.⁵⁷⁶

İstilahî bir kavram olarak bakıldığında ise vahiy: “Allah’ın, genel anlamda, varlıklara nasıl hareket etmeleri gerektiğini öğretmesi, insanlara bildirmeyi irâde ettiği buyrukların tamamını bir aracıyla veya aracı olmaksızın, gizli ve hızlı olan bir yöntemle elçilerine ulaştırması.” olarak açıklanmaktadır.⁵⁷⁷

Bir iletişim metodu olarak vahyin yönü, Allah’tan başlayarak insanda son bulan bir yöntemdir. Vahyin, insan dışındaki varlıklarla, Allah arasındaki irtibâtı kapsayan genel kısmı, Allah’tan başlayarak varlıklarda son bulmaktadır.⁵⁷⁸ Özel vahiy kapsamında değerlendirilen Allah-insan iletişimi ise, Allah, aracı melek, peygamber ve insan arasında meydana gelen bir olaydır.⁵⁷⁹

Allah’ın, Cebrâîl aracılığıyla peygamberlerine vahiy ilettiği bilinmektedir. Ancak Cebrâîl’in, Allah’tan ne şekilde vahiy aldığı noktasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazılarına göre Cebrâîl, Kur’ân vahyini doğrudan Levh-i Mahfûz’dan alarak Hz. peygambere iletmışken, diğer bir görüşe göre ise vahiy, Cebrâîl’e bazı melekler aracılığıyla yirmi gecede aktarılmıştır.⁵⁸⁰ Ehl-i sünnet ulemâsı tarafından kabul edilen görüşe göre ise Cebrâîl Kur’ân vahyini, doğrudan Allah tarafından, mâhiyeti bilinmeyen bir şekilde dinlemiştir. Ardından Hz. Peygamber’e ulaştırmıştır.⁵⁸¹

⁵⁷⁵ Polat, Selahaddin, *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011 s. 101-102.

⁵⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. XV, s. 378-381; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 37; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 51; Aslan, Abdulgaffar, *Kur’an’da Vahiy*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 41, Yıldırım, Suat, *Kur’ân’ı Kerîm ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, (7. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 17.

⁵⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 36-40; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 50-51.

⁵⁷⁸ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s. 154-157.

⁵⁷⁹ İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s. 168.

⁵⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 164; Zürkânî, *Menâhilu’l-irfân*, s. 47-48.

⁵⁸¹ Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2008, s. 101-104; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 51.

Bazı tefsîr ulemâsı, Cebrâîl'in Allah'tan, melekler aracılığıyla vahiy almış olabileceğini vurgularken, Râzî de bu görüşün doğru olabileceğini tefsîrinde ele almıştır. Râzî'ye göre bazı görevli melekler, Allah'tan aracısız bir şekilde vahiy almaktadırlar. Bu meleğin Cebrâîl olması, ihtimaller arasında zikredilirken, Cebrâîl'inde başka melekler aracılığıyla vahiy almış olması mümkündür. Bu iki ihtimalden birisini kesinleştirecek herhangi bir delîl bulunmamaktadır.⁵⁸² Ancak Cebrâîl'e vahiy ulaştıran meleklerin, ona yardımcı olmak dışında, vahiyle ilgili bir fonksiyonları bulunmamaktadır.⁵⁸³

Gelen vahyin şeytan kaynaklı olmayıp, Cebrâîl'den olduğunu anlayanın üç yolu olduğu aktarılmıştır. Buna göre, Allah tarafından vahyi alan meleğin, bunun ilâhî buyruk olduğunu anlamasına yardımcı olacak bir işâret olmalıdır.⁵⁸⁴ İlahî vahyi alan melek, Allah'ın kendisine vermiş olduğu ilmî kâbiliyet vesîlesiyle, bunun; “Kelâmullah” olduğunu bilir.⁵⁸⁵ Melek, Allah tarafından aldığı vahyi peygambere ulaştırdığında, onun da vahyin Allah tarafından olduğunu anlaması için bir işâret meydana gelmelidir. Peygamberin, kendisine ulaşan bu vahyin, şeytân tarafından olmayıp, melek tarafından geldiğini, bazı mu'cizevî hâdiseler neticesinde anlaması gerekmektedir.⁵⁸⁶ Ayrıca Cebrâîl, Hz. Peygamber'e vahiy getirdiğinde, aralarında kullandıkları dilin, karşılıklı olarak anlayacakları bir şekilde olması gerekmektedir.⁵⁸⁷ Vahiy, bütün peygamberler bağlamında incelendiğinde, bu şekilde gerçekleştiği açıkça görülmektedir. Çünkü Tevrât, Hz. Mûsâ'ya İbrânîce, İncîl, Hz. İsa'ya Ârâmîce, Kur'ân ise Hz. Peygamber'e Arapça bir şekilde gelmiştir.⁵⁸⁸

Vahyin gerçekleşmesi için gerekli olan durumlardan diğeri ise, vahiy getiren ile vahiy alan tarafların aynı mâhiyete sahip olmalarıdır. Vahiy getiren Cebrâîl bir melek iken, onu alan peygamber ise insandır. Hakîkatleri farklı olan bu iki varlığın iletişim kurabilmeleri için, sıradışı bir durumun gerçekleşmesi gerekmektedir. O zaman akıllara, peygamberin ya da meleğin değişikliğe uğrayacakları ihtimalleri gelir. Hz. Peygamber Cebrâîl'den iki farklı şekilde vahiy almıştır.⁵⁸⁹ İbn Haldûn'un da (v. 808/1406) içinde bulunduğu bir gruba göre, vahiy alma sırasında Hz. Peygamber, insanî özelliklerinin

⁵⁸² Râzî, *Tefsîr*, c. XIX, s. 485.

⁵⁸³ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, (2. Baskı), İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul 2011, s. 47.

⁵⁸⁴ Râzî, *Tefsîr*, c. XIX, s. 484-486.

⁵⁸⁵ Râzî, *Tefsîr*, c. XIV, s. 157.

⁵⁸⁶ Râzî, *Tefsîr*, c. XIV, s. 157; c. XIX, s. 485.

⁵⁸⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 154-157.

⁵⁸⁸ Demirci, *Tefsîr*, s. 53.

⁵⁸⁹ Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'ân*, s. 164; Demirci, *Tefsîr*, s. 53.

dışına çıkararak, mânevî boyutta Cebrâîl ile aynı mâhiyete sahip olmaktaydı. O'nun zâhirine bakanlar, baygınlık ya da uyku hâlinde olduklarını düşünürlerdi. Hâlbuki O, mânevî bir hâl yaşamakta, uyku veya baygınlık gibi bir durum söz konusu olmamaktaydı.⁵⁹⁰ Bu hâli yaşayan peygamber, kendisine söylenen sözleri duyar ve anlardı. Bunun dışında, insan sûretinde bir meleğin gelerek ilâhî vahyi aktardığı da meydana gelmiştir. Vahiy aktarımı gerçekleşikten sonra, yaşadığı olağanüstü hâl peygamberden kalkar ve kendisine gelen ilâhî vahyi anlamış olurdu.⁵⁹¹ Hz. Peygamber, bu şekilde gelen vahyi çingirak sesine benzetmiş ve vahyin en ağır gelen metodu olduğunu belirtmiştir.⁵⁹²

Hz. Peygamber'e vahiy geldiği zamanlarda O'nun hâli değişirdi. Bazen vücûdunda bir titreme olur, bazen de yüzündeki rengin farklılaştığı görülürdü. Nefesi derinleşir ve daha ağır bir ses çıkarırdı. Hava soğuk olsa bile terlerdi. Vahiy geldiğinde, Hz. Peygamber deve üstündeyse, o deve çökerdi.⁵⁹³ Hz. Peygamber'in yaşadığı bu değişik hâller, O'nun vahiy esnasında birtakım mânevî farklılıklar yaşadığının göstergesidir.

Vahyin gelişinin bir diğer yolu ise meleğin insan özelliklerine girmesidir. Vahyin geliş şekillerinden, Hz. Peygamber için en kolay olan yöntem bu şekilde olmasıydı. Çünkü Hz. Peygamber, konuşulanları dinlediği gibi, karşısında insan sûretinde duran meleği de görüyordu. Cebrâîl vahyi bu şekilde getirirken, bazen “Dihiyetü'l Kelbî” ismindeki genç bir sahâbenin sûretinde,⁵⁹⁴ bazen de kimse tarafından tanınmayan bir yabancı sûretinde gelmekteydi.⁵⁹⁵ Bunun yanında Hz. Peygamber Cebrâîl'i, ilk olarak Hira mağrasında ve Mi'râc gecesinde olmak üzere iki yerde aslî sûretinde görmüştür.⁵⁹⁶

Vahyin, Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasındaki gerçekleşme keyfiyeti oldukça hızlı olduğundan, etrafındakiler vahiy geldiğini anlasalar da olayın iç yüzünü tam anlamıyla kavrayamamaktaydılar.⁵⁹⁷ Allah Kur'ân'da, vahyin Cebrâîl vâsıtasıyla değiştirilemeyecek bir şekilde doğrudan Hz. Peygamber'in kalbine indirildiğini⁵⁹⁸ beyân etmektedir.

⁵⁹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr*, s. 50; Demirci, *Tefsîr*, s. 53.

⁵⁹¹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2013, c. I, s. 217.

⁵⁹² Zerkânî, *Menâhilü'l-irfan*, s. 63.

⁵⁹³ Konuyla ilgili hadîsler için bkz. Ahmed, *el-Müsned*, c. VI, s. 197; Buhârî, “Bed'ul-vahy”, 2.

⁵⁹⁴ Buhârî, “Fezâilu'l-Kur'ân”, 2.

⁵⁹⁵ Buhârî, “Bed'ul-vahy”, 2; Tirmîzî, “Menâkıb”, 6.

⁵⁹⁶ Buhârî, “Bed'ul-halk” 6, “Tefsîr, Mâide” 7.

⁵⁹⁷ Demirci, *Tefsîr*, s. 55.

⁵⁹⁸ Şuarâ, 26/193-195.

Cebrâil Hz. Peygamber'e vahiy getirmesinin yanında ona öğretmek amacıyla arz metodunu kullanmıştır. İlk vahiy geldiği zamanlarda Hz. Peygamber, herhangi birşeyi kaçırma korkusundan, gelen âyetleri hızlıca tekrar etmeye çalışmaktaydı. Bunun üzerine acele etmemesi gerektiği ve gelen vahyin ona unutturulmayacağı belirtilmiştir.⁵⁹⁹ Kendisine gelen vahyi, Allah'ın yardımıyla ezberleyen Hz. Peygamber, her yıl Ramazan ayında, bir sene içerisinde gelen bütün vahiyleri, Cebrâîl'le karşılıklı bir şekilde mukâbele ederdi. Arza denilen bu mukâbele işlemi, Hz. Peygamber'in vefât ettiği sene iki defa olmuştur.⁶⁰⁰ Hz. Peygamber âhirete irtihâl ettikten sonra Cebrâîl'in, vahiy ile alâkalı görevleri bitmiştir. Ancak Cebrâîl yalnızca vahiy getirmekle sorumlu değildir. Onun başka görevleri de bulunmaktadır. Kur'an'da: *"Melekler ve Rûh Kadîr gecesinde, inerler. O gecede ferahlık vardır."*⁶⁰¹ şeklinde geçen âyetle, Cebrâîl'in Kadîr gecelerinde yeryüzüne indiği anlaşılmaktadır. Cebrâîl'in görevlerinden birisi de yeryüzünde insanlara rahmet, ferahlık ve mutluluk getirmek olduğu görülmektedir.⁶⁰² Ayrıca âyetlerde meleklerle ilgili belirtilen kulluk vazîfesi ve Allah'ı sürekli tesbîh etme nitelikleri⁶⁰³ Cebrâîl'inde şuanki meşgûliyetini belirtmektedir.

Burada farklı bir konu olarak Cebrâîl ve Mikâîl hakkında, melek olmadıkları yönünde öne sürülen iddialara değinmek isâbetli olacaktır. Onların, meleklerden daha üstün bir konumda olan rûhlar olduklarını dile getirmişlerdir.⁶⁰⁴ Görüşü bu yönde olan Fazlur Rahmân, iddiâlarını şu şekilde aktarmıştır:

"Melek sözcüğünün, vahiy getiren varlık anlamında kullanılması doğru değildir. Vahiy getiren elçi ile ilgili olarak Kur'an âyetleri incelendiğinde, onun hakkında melek ifadesinin kullanılmadığı görülmektedir. Kur'an onun hakkında, rûh ya da rûhânî elçi ifadelerini kullanmıştır. Meleklerle ilgili olarak Kur'an'da, ilâhî emirleri yerine getirmek, canlıların hayatına son vermek ve arşı taşımak gibi birçok bilgiye yer verilmektedir. Ancak Kur'an'da, vahiy elçisinin melek olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den daha önce dünyaya gelmiş olan, Hz. İbrahim, Hz. Nûh ve Hz. Mûsâ ile Allah'ın direkt olarak konuşması, ayrıca: 'Allah, kendi iradesinden

⁵⁹⁹ Tâhâ, 20/114

⁶⁰⁰ Buhârî, "Bed'ul-halk", 6; İbn Mâce, "Cenâiz", 64.

⁶⁰¹ Kadîr, 97/4-5.

⁶⁰² Râzî, Tefsîr, c. XXIII, s. 284-291.

⁶⁰³ Nisâ, 4/172; Zümer, 39/75.

⁶⁰⁴ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 167; Fazlur Rahman, *Ankara Konuları ile Kur'an*, (trc. Alpaslan Açıkgeçen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007, s. 153-156.

olan rûh'u istediğine gönderir.⁶⁰⁵ ve: 'Melekleri istediği kişiye, kendi irâdesinde bulunan rûh ile beraber indirir.'⁶⁰⁶ âyetleri, peygamberlerin vahiy esnasında Allah'ın emrinde olan bir rûh'a mazhar olduklarını göstermektedir. Hz. Meryem ile ilgili olarak inen âyette, rûh ifadesinin kullanılması,⁶⁰⁷ Hz. Âdem hakkında olan: 'Ona rûhundan üfledi.'⁶⁰⁸ ifadesi, 'Allah'a inanmış olan kişilerin, baba, oğul ve kardeşleri Allah'a ve elçisine düşman olanlara dostluk etmezler. Onlar Allah tarafından bir rûh ile desteklenmişlerdir.'⁶⁰⁹ ifadeleride bu konuya delîl olabilecek niteliktedir. Ancak Kur'an'da, Hz. İsa'yı destekleyen varlık olarak ifade edilen Rûhu'l-Kudûs,⁶¹⁰ Kur'an'ı getiren elçidir. Kur'an'da bu konu: 'Onlara söyle; inanan kişileri güçlendirmek ve müminlere rehber olacak Rûh'ul-Kudûs Allah katından doğruyu getirdi.'⁶¹¹ âyeti ile belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'e vahiy getiren elçinin de rûh olarak ifade edilen bu varlığın olduğuna dair herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Mekke'de yaşayan gayri müslimlerin: 'Muhammed'e bir meleğin gelmesi gerekli değil midir?' sözlerine karşılık Kur'an, meleklerin insanlara peygamber olarak gelemeyeceklerini açıklamıştır. Onları korkutmak amacıyla inen: 'Onlar şunu iyi anlasınlar, melekleri indireceğimiz zaman ancak doğru olan şeylerle indiririz. O vakit geldiğinde ise onlara kesinlikle fırsat verilmez.'⁶¹² şeklindeki âyetten de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'e vahiy getirmek amacıyla hiçbir melek gelmemiştir. Hz. Peygamber'e vahiy getiren varlık, Rûhu'l-Emîn diye tanımlanan Rûhu'l-Kudûs'tür.⁶¹³ Ancak bu söylemlerimizden rûh ile melekler arasında çok büyük bir fark olduğu anlaşılmamalıdır. Ancak sözü edilen rûh meleklerden daha üstün ve Allah'a daha yakın bir konuma sahiptir.⁶¹⁴ Rûh'un meleklerle yakın bir mâhiyete sahip olduğu, Kur'an'ın bazı yerlerde bir arada zikretmesinden⁶¹⁵ anlaşılmaktadır.

⁶⁰⁵ Mü'min, 40/15.

⁶⁰⁶ Nahl, 16/2.

⁶⁰⁷ Meryem, 19/17-22; Enbiyâ, 21/91; Tahrîm, 66/12.

⁶⁰⁸ Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.

⁶⁰⁹ Mücâdele, 58/22.

⁶¹⁰ Bakara, 2/ 87, 253; Mâide, 5/ 110.

⁶¹¹ Nahl, 16/ 102.

⁶¹² Hicr, 15/81.

⁶¹³ Şuarâ, 26/193.

⁶¹⁴ Tekvîr, 81/19-21.

⁶¹⁵ Nahl, 16/2; Meâric, 70/4; Nebe', 78/38; Kâfir, 97/ 4.

Kur'ân âyetlerinde, sürekli olarak Hz. Peygamber'e gelen vahiy elçisinin bu rûhun olduğu ifade edilmiştir.⁶¹⁶ Ayrıca vahiy getiren bu rûhun da Cebrâîl olduğu açıkça belirtilmiştir.⁶¹⁷

Sonuç olarak Cebrâîl'in insan sûretine girerek, Hz. Peygamber'le konuşan bir melek olduğunu bildiren aktarımlar sonradan uydurulmuştur.⁶¹⁸

Cebrâîl hakkında, Fazlur Rahman tarafından nakledilen bu görüşün, tutarlı olduğunu savunmak ilmî dayanaklara uygun değildir. Meseleyi bu şekilde kabul ederek, yalnızca Kur'ân bağlamında ele almak bu konudaki güvenilir hadîsleri devre dışı bırakmayı gerektirecektir. Kur'ân âyetleri hakkında, sağlam delîllere dayanmaksızın yapılan kişisel yorumlar, ilmî esaslara ayıkırıdır. Ayrıca aktarılan görüşe göre, sahîh olarak kabul edilen hadîslerin, güvenilir delîllere başvurmaksızın, hikâye oldukları savunulmaktadır. İnsanların, akıl ile idrâk edebilme noktasında eksik kalacağı bu tür gayba dair meselelerde, yalnızca Kur'ân âyetleriyle hareket ederek hadîsleri saf dışı bırakmak yanlış bir tutumdur. Zaten Fazlur Rahman'ın iddiâsını kesinleştirecek bir delîl de bulunmamaktadır.

Kur'ân âyetlerinde Cebrâîl hakkında, rûh vb. tanımlamaların yer almasını, onun melek olamayacağı hususu ile bağdaştırmak pek tutarlı bir yaklaşım değildir. Cebrâîl hakkında kullanılan bu ifadeler onun farklı isimleri ve vasıfları olduğuna işâret edebilir. Ayrıca olaya, Kur'ân ve hadîsler ışığında bakıldığında, bütün meleklerin nûrânî varlıklar olduğu görülmektedir. İddiâsını ileri sürerken Fazlur Rahman'ın da rûh ile meleklerin tamamen farklı varlıklar olmadıklarını ve rûh'un melekler arasında en üstün varlık olduğunu ifade etmesi, kendi içinde düştüğü bir çelişkidir. Kur'ân'da zikredilen rûh ile Cebrâîl'in kastedildiğini söylerken, ayrıca rûhun, meleklerden farklı bir varlık olmadığını kabul etmektedir. Allah'ın, Cebrâîl'den farklı isimlerle bahsetmesi, bazı âyetlerde de açıkça belirtildiği üzere,⁶¹⁹ onun büyük ve üstün bir melek olduğunu göstermektedir.

Kur'ân'da, rûh ve melek tâ'bîrlerinin bazı âyetlerde birlikte verilmesi,⁶²⁰ onların farklı varlıklar olduğu yönünde görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum, bazı tefsîr ulemâsını, rûh kelimesi ile vahyin kastedildiği yorumuna yönlendirmiştir.⁶²¹

⁶¹⁶ Şuarâ, 26/193-195.

⁶¹⁷ Bakara, 2/97-98.

⁶¹⁸ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, s. 153-156.

⁶¹⁹ Hâkka, 69/38.

⁶²⁰ Bakara, 2/97, 98; Nahl, 16/2; Şuarâ, 26/193-195; Meâric, 70/4; Nebe, 78/38; Kadîr, 97/4.

⁶²¹ Ateş, *Çağdaş Tefsîr*, c. V, s. 95.

Bu durumda rûh kelimesi iki mânâyı ihtivâ etmektedir. Rûh kelimesi ile hem Cebrâîl'in hem de vahyin kastedilmesi birbirine aykırı şeyler değildir. Yani rûh kelimesinin vahiy anlamına gelmesi mümkün olabileceği gibi vahyi getiren melek içinde kullanılması olasıdır. Ancak bazı âyetlerde rûh ile kastedilen mânânın, Cebrâîl olduğu kesindir. Hz. Îsâ hakkında ifade edilen, Rûhu'l-Kudûs ile desteklenmesi⁶²² gibi bazı âyetler rûhun Cebrâîl olduğuna işâret etmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber'den aktarılan bazı hadîsler, rûh kelimesinden Cebrâîl'in anlaşılması gerektiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in kendi şâiri olan, Hassân b. Sâbit için: *"Müşriklere karşı hicivde bulun! Rûhul Kudûs seninle beraberdir."*⁶²³ diğer bir rivâyette ise: *"Müşriklere karşı hicivde bulun! Muhakkak Cebrâîl senin yanındadır."*⁶²⁴ ve: *"Ey Rabbim! Hasan'ı Rûhu'l-Kudûs ile güçlendir."*⁶²⁵ şeklindeki ifadeleri, rûhun Cebrâîl olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.2.1.2. Sünnetin Kaynağı Bağlamında Cebrâîl

Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'e yalnızca Kur'ân vahyi bağlamında gelmediği, vahyin dışında da farklı sebeplerle gelmiş olduğu belirtildi. Bu durum, İslâm dünyasında bazı görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Sonuç olarak, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelerek, *vahy-i gayri metlûv* (Kur'ân dışı vahiy) bağlamında getirdiği haberler, bağlayıcı olan bilgilerden midir değil midir tartışmaları ortaya çıkmıştır.

Sünnet vahiy ilişkisi bağlamında ortaya çıkan görüşleri, bazı başlıklar altında toplamak mümkündür. Bazıları, Hz. Peygamber'e ait olan sünnetin, Kur'ân dışı vahiyle hiçbir alâkası olmadığını ve bütünüyle ayrı şeyler olduklarını savunmuşlardır.⁶²⁶ Bazı ulemâya göre ise Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bütün uygulamalar birer vahiy ürünüdür. Bunların dışında kalanlar ise bahsi geçen iki görüşün ortasını bulan bir yol izleyerek, sünnetin bir bölümünün vahiy kaynaklı, bir bölümünün ise Hz. Peygamber'in içtihadına dayandığından söz etmişlerdir. Konuyla ilgili olan görüşler incelediğinde, bu üç genel başlık altında toplandığı görülmektedir.⁶²⁷

⁶²² Mâide, 5/110.

⁶²³ Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 298.

⁶²⁴ Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 301.

⁶²⁵ Ahmed, *el-Müsned*, c. V, s. 222; Buhârî, "Salât", 68; "Bed'ul-halk", 6; "Edeb", 91; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 151, 152; Nesâî, "Mesâcid", 24.

⁶²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Sancaklı, Saffet, *Hadîs İnkârcılığı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017, s. 21-25.

⁶²⁷ Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, s. 130-140.

Hiz. Peygamber'in söz, fiil ve hareketlerinin, vahiy kaynaklı olduğunu savunanların dayandıkları birinci delil, kaderî düşünceye sahip olması dışında farklı bir olumsuz yönünden bahsedilmemiş olan, Hassan b. Atiyye'den⁶²⁸ nakledilmiştir. Bahsi geçen hadis: "*Cebrâîl, Hiz. Peygamber'e Kur'ân'ı getirmiş olduğu gibi, sünneti de getirir ve ona öğretirdi.*"⁶²⁹ şeklinde kaynaklarda yer almaktadır.

Aktarılan bu rivâyetin, Hassan b. Atiyye'ye ait bir görüş olabileceği yönünde yaklaşımlar bulunmaktadır. Çünkü bu konuyla ilgili, ashâbın bir sözü veya Hiz. Peygamber'e ulaşan bir nakil olsaydı, İbn Atiyye'nin bunu mutlaka aktarmış olacağı düşünülmektedir.⁶³⁰ Bu ifade her ne kadar sünnetin Cebrâîl tarafından öğretildiğine işâret ediyor olsa bile Hiz. Peygamber'in içtihadına mânî olacak bir genelleme olmadığı⁶³¹ şeklinde yorumlanmıştır. Ancak, Hiz. Peygamber'in ibâdet öğretileri bağlamında ele alınacağı üzere İbn Atiyye'nin bu yorumu, uygulamayı gerektiren tatbikatlar hususunda olduğu söylenebilir.

Konu ile ilgili olarak aktarılan bir diğer rivâyet ise, İmam Mâlik tarafından gelmiştir. Bu nakil: "Bütün peygamberlerin önderi ve imamı olan Hiz. Peygamber, biri kendisine soru sorduğu zaman, hemen cevap vermezdi. Cevap vermek için önce gökten gelecek olan vahyi beklerdi."⁶³² şeklinde kaynaklarda yer almaktadır. Buna benzer ifadeler, Kur'ân'da: "*Sana soruyorlar...*" şeklinde başlayan, bazı âyetlerde geçtiği görülmektedir. Ancak bu hususunda, sünnetin bütünüyle vahiy ürünü olduğunu göstermediği, Hiz. Peygamber'in kendi içtihadıyla bazı meselelerde hüküm verdiği belirtilmiştir. Bilmediği hususlarda ise, vahyi beklemesinin normal karşılanması gerektiğinden bahsedilmiştir. Bazen kendi içtihadı vahiy ile doğrulanmış, bazen de düzeltilmiştir. Nîsâ sûresinde geçen: "...Yüce Allah muhakkak ki sana Kitabı, hikmeti ve bilmediklerini öğretti."⁶³³ şeklindeki âyette bulunan "*hikmet*"⁶³⁴ ifadesi, sünnet olarak

⁶²⁸ Buhârî, *Târîh*, Mektebetü'l-Osmanî, Haydarabad ty., c. III, s. 33; Mizzî, Yûsuf b. Abdîrahmân, *Tehzîbu'l-kemâl*, (1. Baskı), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1980, c. VI, s. 35-40; Zehebî, *Siyer*, c. V, s. 465-469; İbn Hacer, *Tehzîb*, c. II, s. 219.

⁶²⁹ Fezârî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, *Siyer*, (1. Baskı), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1987, s. 315; Dârimî, "Mukaddime" 49; Ebû Dâvûd, *Merâsîl*, (1. Baskı), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1990, s. 361; İbn Mübârek, Ebû Abdîrahmân Abdullah, *Zühed ve'r-rikâk*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. II, s. 23.

⁶³⁰ Erul, Bünyamin "Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi", *İslâmiyât III*, Ankara 2000, s. 165.

⁶³¹ Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, s. 135.

⁶³² İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûlu'l-Ahkâm*, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, Beyrut ty., c. VIII, s. 514; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. V, s. 402.

⁶³³ Nîsâ 4/113.

⁶³⁴ Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrâs *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, c. V, s. 136.

yorumlanmış ve sünnetin vahiy ürünü olduğuna delîl olarak sunulmuştur.⁶³⁵ Ayrıca: “*Muhakkak ki o, konuştuğu zaman kendi hevâsından bir şey söylemez. O’nun söylediği şeyler ancak vahiyle bildirilen konulardır.*”⁶³⁶ âyeti de Hz. Peygamber’in sünnetinin vahiy ürünü olduğunun delîlleri arasında yer almaktadır. Bu görüşü zikredenlere göre, Hz. Peygamber’in getirmiş olduğu her hüküm vahiy ürünüdür. Bu doğrultuda görüş bildirmiş olan İmam Şâfi’î, vahyi; metlûv (okunan) ve gayr-i metlûv (okunmayan) olarak iki farklı çeşidi olduğundan bahsetmiştir.⁶³⁷ Ancak bu ifadelerden de İmam Şâfi’î’nin, sünneti bütünüyle vahiy ürünü olarak kabul ettiği sonucuna varılmaz. Fakat yaşadığı çevrede, sünnete yönelik olan tartışmalar ve Hz. Peygamber’in, Kur’ân ve sünneti getiren bir elçi olması hasebiyle,⁶³⁸ sünneti ahkâma delîl olabilecek kısımlar arasında değerlendirmiştir.⁶³⁹

Bahsi geçen âyetin, Hz. Peygamber’e ait olan sünnetin, vahiyle bağlantısını ifade ettiğini söyleyenler olduğu gibi, Kur’ân’la alâkalandıranlar da olmuştur. Bazı Hanefî ulemâsına göre durum, İmam Şâfi’î’nin bahsettiği gibi değildir. Bilâkis bu âyet, Kur’ân’la alâkalıdır.⁶⁴⁰

Bu konuda farklı bir görüş olarak, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in kalbine vahyedilmesi ile O’na bazı olaylar netîcesinde ilhâm verilmesinin, birbirinden ayırt edilmesi gereken bir husus olduğu savunulmuştur. Bu görüşe göre, âyette zikri geçen hikmet tâ’bîri, Hz. Peygamber’in sünnetinde yer alan, dîn ile alâkalı değişmez olan kesin unsurlar için kullanılmış olup, vahiy ise Kur’ân’a has bir terimdir.⁶⁴¹ Ayrıca Kur’ân’da gerekli olan bütün hükümlerin bulunduğu iddiâsı ve Hz. Peygamber’in sünnetinin tamamının vahiy ürünü olduğu görüşü eleştirilmiş, Hz. Ali⁶⁴² ve İbn Abbâs’ın⁶⁴³ konuyla ilgili olarak, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın hâricinde vahiy almadığına⁶⁴⁴ yönelik olan bildirileri esas alınmıştır. Bazılarına göre: “*O konuştuğunda kendi hevâsından konuşmaz.*

⁶³⁵ Şâfi’î, *er-Risâle*, (1. Baskı), Mektebetü’l-Halebî, Mısır 1940, s. 45.

⁶³⁶ Necm, 53/ 3-4

⁶³⁷ Şâfi’î, *el-Ümm*, c. VII, s. 299.

⁶³⁸ Şâfi’î, *er-Risâle*, s. 330.

⁶³⁹ Şâfi’î, *el-Ümm*, c. III, s. 189.

⁶⁴⁰ Debûsî, Abdullah b. Ömer, *Takvîmu’l-edille*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 251.

⁶⁴¹ Subhî, İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılâhları*, (12. Baskı), (trc. M. Yaşar Kandemir), M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 2016, s. 254.

⁶⁴² Abdurrezzâk, Ebû Bekr Hemmâm b. Nâfi es-San’ânî, *el-Mûsânnef*, (2. Baskı), Mektebetü’l-İslâmiyye, Beyrut 1980, c. X, s. 99; İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsânnef*, c. VI, s. 352.

⁶⁴³ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, (1. Baskı), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut ty., c. XIV, s. 466.

⁶⁴⁴ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-âsâr*, c. XII, s. 465.

O'nun konuşmuş olduğu herşey bir vahiydir."⁶⁴⁵ âyeti ile kastedilen, Kur'ân'ın kendisidir. Buradan anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in her söylediği söz vahiy değil içtihad da dayanabilmektedir. Şayet sünnetin tamamı vahiy ürünü olsaydı, bazı noktalarda Kur'ân'ın îkâz ve düzeltmeleri gerçekleşmezdi. Onun taşıdığı insanlık vasfı neticesinde, hakkında kesin hüküm bulunmayan konularda içtihad ettiği durumlar olmuştur. Bu durumlarda, ortaya çıkan söz veya fiiller vahiy ile tasdik veya tenkid edilmiştir.⁶⁴⁶

Ancak bu konu, Cebrâîl'in ibâdet öğretileri bağlamında ele alınırsa, bahsedilen görüşler arasında geçen, gayba dair meselelerin dışında kaldığı görülmektedir. Çünkü ibâdetler, genellikle Kur'ân vahyi ile emredilmiş hususlardır. Bu açıdan gayb ve geleceğe yönelik konular ile ibâdet öğretileri birbirinden ayrılmaktadır. Cebrâîl'in ibâdet konularında, öğretmenlik vasfıyla bildiriler sunması, gaybî bilgiye ait olmadığından, zikri geçen görüşlerle reddedilmemesi daha uygundur. Çünkü bu durum, Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyi hâricinde, Cebrâîl'den hiçbir bilgi almadığı sonucuna götürebilmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in, Kur'ân dışında Cebrâîl'den bilgi almış olduğu ise ilmî gerçeklerle örtüşmektedir.⁶⁴⁷ Hz. Peygamber'in, gönlünde yatan kıblenin Kâ'be olmasına rağmen, aylarca Beyt-ül Makdîs'e yönelerek ibâdet etmesi ve Beyt-ül Makdîs'e yönelme hakkında Kur'ân vahyinin bulunmaması, bu durumun delîli niteliğindedir. Ayrıca arzuladığı kible Kâ'be olduğu hâlde, Hz. Peygamber'in ibâdet meselerinde eski ümmetlerin uygulamalarına dayanarak hareket etmesi, mâkul bir yorum olarak karşılanmamaktadır. Hz. Peygamber'in, Kur'ân vahyi hâricinde bilgiler aldığı açıkça görüldüğünde, Kur'ân hâricinde gayba ait bilgilerinde olabileceği mümkün olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'e ait olan bazı güvenilir hadîslerde, gayba yönelik bildiriler bulunmaktadır. Herhangi bir delîl bulunmaksızın veya kehânet yoluyla elde edilen bilgiler ışığında, Hz. Peygamber'in ümmeti için bildirilerde bulunması mümkün olmayacağından, gayb âlemi ve geleceğe yönelik bilgiler vahye dayanmalıdır.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Necm, 53/3-4.

⁶⁴⁶ Hatipoğlu, Mehmet Said, "Peygamber'i Taklît Peygamberi Örnek Almak Değildir", *İktibas Dergisi* 328, Ankara 2006, s. 66-74.

⁶⁴⁷ Bkz: Hatipoğlu, Nihat, "Hz. Peygamber (s.a)'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması, Tahlîl ve Eleştiri", *İslâmî Araştırmalar III*, Ankara 1998, c. XI, s. 273-295.

⁶⁴⁸ Polat, *Hadîs Araştırmaları*, s. 148.

Sünnetin, bütünüyle vahiy kaynaklı olduğu sonucuna varılmasa da vahyin kontrolünden geçtiği savunulmuştur.⁶⁴⁹ Bu durumda, hadîslerin vahiy ürünü olduğu görüşüyle aynı sonuca götürmektedir. Bu sebeple, hadîslerin vahiy veya ilhâm kaynaklı olduğunu tartışmak yerine, Kur'ân'a ve Allah'ın rızâsına uygunluğu tartışmasının daha isâbetli olacağı kanaâtine varılmıştır. Bazılarının görüş bildirdiği üzere, sünnet içtihâda dayanıyor⁶⁵⁰ olsa bile Hz. Peygamber tarafından yapılan içtihât, diğer insanlarınkinden daha üstündür.⁶⁵¹ Ayrıca ibâdetle ilgili konularda akılla hareket edilmesi mümkün olmadığından dolayı, Hz. Peygamber'in bu konularda vahiy almış olduğunu kabul etmenin⁶⁵² daha doğru olduğu sonucuna varanlar olmuştur. Fakat Hz. Peygamber'in uygulamalarının, vahiy kontrolünden geçtiğini kabul edenlere göre bile her hadîsin bizzat vahiy kaynaklı olduğu sonucu ortaya çıkmamaktadır.

Sünnetin bütünüyle vahiy olduğu görüşünü öne sürenlerin dellîllerinin yeterli olmadığı aktarılmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in, Kur'ân vahyi dışında tamamen vahiyden uzak kaldığını söylemek, Hz. Peygamber'in Allah ile olan irtibâtta mahrûm olacağı sonucunu doğurmaktadır. Bazılarına göre, Hz. Peygamber ile yüce Allah arasındaki irtibâtın adına, ilhâm,⁶⁵³ vahiy veya başka isimler verilse de bu tür bir diyalogun gerçekliği mümkündür. Yukarıda belirtildiği üzere, bize ulaşan hadîslerin, Kur'ân âyetleri bağlamında uygunluğunu tahlîl etmek daha münâsip olacaktır.⁶⁵⁴

Hz. Peygamber'in uygulamalarının, vahiy kaynaklı olup olmadığı yönündeki dellîller incelendiğinde, sünnetin vahiyyle olan irtibâtı hakkında, mû'tedîl bir yol izlenmesi, daha doğru görülmektedir.⁶⁵⁵ Hz. Peygamber'in, Kur'ân vahyi hâricinde, yüce Allah ile iletişiminin olduğu ve uygulamalarında bazen tasdîk bazen de tenkît yoluyla vahyin kontrolünde olduğu görülmektedir.⁶⁵⁶ Ancak yukarıda bahsedilen görüşler arasında yer alan, sünnetin bütünüyle vahiy ürünü olduğu iddiâsını açıklamak zor görülmektedir. Bu konuda, hadîslerin her biri hakkında yapılan değerlendirme ise zann-ı gâlip seviyesinde

⁶⁴⁹ Bkz. Duman, M. Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınları, Ankara 1997, s. 144.

⁶⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Önkâl, Ahmet, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv", *Kur'ân Sünnet Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1999, s. 55-70.

⁶⁵¹ Polat, *Hadîs Araştırmaları*, s. 263.

⁶⁵² Polat, *Hadîs Araştırmaları*, s. 146.

⁶⁵³ Bkz., Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 225-226.

⁶⁵⁴ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, (1. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 276-279.

⁶⁵⁵ Bkz., Sancaklı, Saffet, "Sünnet-Vahiy İlişkisi", *Diyanet İlmî Dergi III*, Ankara 1998, c. XXXIV, s. 70.

⁶⁵⁶ Bkz., Enfâl, 8/67; Tevbe, 9/43; Yûnus, 10/99; Abese, 80/1-10.

kalarak, itiraza açık olan bir meseledir.⁶⁵⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in yaşamış olduğu çevrede, beşerî özellikleri neticesinde yaptığı işler, toplumdan elde etmiş olduğu kazanımlar ve kültür birikimi de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu tür konuları ele almadan konuyu irdelemek, Hz. Peygamber'in doğru anlaşılmasında eksiklik ortaya çıkaracaktır. Bunun yanında, sünnetin bütünüyle vahiyden ayrı olduğunu ifade etmek yanlıştır. Her bir sünnetin, ayrı ayrı kaynağını tespit etmek mümkün olmasa da Hz. Peygamber'in, dînin değişmezleriyle, risâletle ve dînî açıklamalarla ilgili yapmış olduğu uygulama ve söylediği sözlerin, vahiyle alâkalı olduğu konusu, ulemâ arasında yaygın bir kanaât haline gelmiştir.

2.1.2.1.3. Cebrâîl'in Görünmesi Hakkındaki Tartışmalar

Meleklerin peygamberlerden başka diğer insanlara görünmesiyle ilgili olarak Cebrâîl'in Hz. Meryem'e gelmesi,⁶⁵⁸ Hz. Lût'a geldiklerinde, kavminin melekleri görmeleri ve onlar hakkında kötü fiiller düşünmeleri⁶⁵⁹ örnek gösterilebilir. İbn Hacer'e göre meleğin peygamberlerden başka insanlara görünmesi ve diyalog kurması mümkün iken İmrân b. Husayn'a göre ise tartışmaya açık bir konudur.⁶⁶⁰

Yaygın hadîs kaynaklarında olmayan bir rivâyete göre, Cebrâîl'in sadece mukarreb melekler yahut peygamberler tarafından görülebileceği ileri sürülmüştür.⁶⁶¹ Süyûtî, Cebrâîl'i gören sahâbelere dair bazı hadîsler rivâyet etmiştir. Bu kişiler İbn Abbâs, Temîm b. Seleme, Hârise b. Nûmân ve ismi verilmeyen (ensardan biri olarak geçer) kişilerdir.⁶⁶² Fakat Süyûtî, rivâyetlerin değerlendirmesi açısından herhangi bir nakilde bulunmamıştır. Bu meseleyi Kur'ân ve hadîsler bağlamında incelediğimizde, İbn Hacer'in yorumu en tutarlı görüş olarak ortaya çıkmaktadır. Cebrâîl'i gören insanların hakkında bazı örnekler şöyledir:

Hz. İbrahim'in eşi, Hz. Hâcer Cebrâîl'i görmüştür. Cebrâîl, kanadı ve ayağıyla toprağı kazıp zenzem suyu çıkarmıştır.⁶⁶³

⁶⁵⁷ Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 52-53.

⁶⁵⁸ Meryem, 19/17.

⁶⁵⁹ Hud, 11/77-81.

⁶⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. I, s.92

⁶⁶¹ İbn Ebî'd-Dünya, *er-Rızâ anî'l-lâhi bi kadâihî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 64.

⁶⁶² Süyûtî, *Tenvîru'l-havâlik*, s. 85-89.

⁶⁶³ Ahmed, *el-Müsned*, c. V, s. 121; Abdurrezzak, *el-Mûsânnef*, c. V, s. 107; Buhârî, "Enbiyâ", 12.

Konuyla alâkalı diğer kişi Abdullâh b. Abbâstır. İbn Abbâs'ın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber'in: *"İşte Cebrâîl! Harp aletlerini üzerine almış, atının başından tutmuş..."*⁶⁶⁴ şeklindeki ifadesi Cebrâîl'in cephede savaşıyor bir asker gibi olduğu ve orada bulunan sahâbîler tarafından görüldüğünü aktarmaktadır. Hz. Ali'den gelen bir rivâyette ise Cebrâîl'in, kendisinin ve Hz. Ebû Bekir'in yanında Bedir Savaşı'na katıldığı yönündedir.⁶⁶⁵

Hz. Peygamber'in eşlerinden olan Ümmü Seleme'de Cebrâîl'i görmüştür. Ebû Osman en-Nehdî, Hz. Peygamber'e Ümmü Seleme'nin yanındayken Cebrâîl'in geldiğini duymuştur. Ebû Osman, Ümmü Seleme'ye gelen şahsın kim olduğunu sorunca Dihye cevabını almıştır. Ümmü Seleme, gelen kişinin Dihye değil Cebrâîl olduğunu daha sonra Hz. Peygamber'in bir hutbesinden öğrenmiştir.⁶⁶⁶

Sâ'd b. Ebî Vakkâs, Uhud savaşı sırasında Hz. Peygamber'in sağında ve solunda daha önce görmediği beyaz elbiseli iki kişiyle karşılaştığını söylemiştir ve hadîsin sonunda onların Cebrâîl ve Mikâîl olduklarını rivâyet etmiştir.⁶⁶⁷ Bu rivâyete göre, Sâ'd b. Ebî Vakkâs'ın onları insan şeklinde gördüğü açıkça anlaşılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerin ortak özelliği, Cebrâîl'in insan sûretine girdiği zaman insanlar tarafından görülmesidir. Bu rivâyetler genel kanaâti ortaya koymakla birlikte tamamının sahîh olduğunu söylemek isâbetli olmayacaktır.

2.1.2.2.Cebrâîl'in Uyarı Yardım ve Müjdeleri

Cebrâîl, Hz. Peygamber'e Allah'ın emri ile gelip, O'na uyarıcı, yardım edici ve müjdeleyici bir rehber olmuştur. Bu uyarılar çeşitli zamanlarda ve olaylar netîcesinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in insanları açıktan İslâm dînine dâvet etmesiyle birlikte müşrikler ve ehl-i kitaptan olanlar, O'na çeşitli baskılar uygulamışlardır. Bu insanlar bazen de Hz. Peygamber'e soru sorarak O'nu âciz bırakıp küçük düşürmeyi, dolayısıyla çevresindekileri İslâm dîninden uzaklaştırmayı hedeflemişlerdir. Cebrâîl'in, Hz. Peygamber için olan destekleri, gayri müslimlere karşı en büyük yardım olmuştur. Bu yardımların bazıları vahiy bağlamında gerçekleşmiştir. Burada da kastedilen vahiy bağlamında gerçekleşen uyarı, yardım ve müjdelerdir. Konu ile ilgili olan örnekleri vahiy

⁶⁶⁴ Buhârî, "Meğâzî", 9, 14.

⁶⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. V, s. 351; Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s.147.

⁶⁶⁶ Buhârî, "Menâkıb", 22; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 100; Bezzâr, *el-Müsned*, c. VII, s. 55.

⁶⁶⁷ Ahmed, *el-Müsned*, c. I s. 177; Buhârî, "Meğâzî", 15, "Libâs", 23; Müslim, "Fezâil" 46, 47.

bağlamında aktarırken vahyin nüzûl sebepleri ve tefsîr kaynakları genelinde ele alınacaktır. Cebrâîl'in Hz. Peygamber'i uyarıp, yardım etmesinin bir örneği, Hz. Peygamber'in yanına gelen iki râhibin olayıdır. Bu hâdiseyi İbn Ebî Hâtim (v. 327/938) şöyle nakletmektedir:

"Hz. Peygamber'in yanına Nocrânlı iki râhip geldi. O râhiplerden birisi: 'Îsâ'nın babası kimdir?' diye sordu. Resûlullah âdeti üzere, Allah'tan bir emir gelene kadar bekledi, tavakkuf etti. Bu sorunun üzerine Yüce Allah: '(Ey Peygamber) Bu söyleneleri sana âyetlerden ve hikmetler dolu olan Kur'ân'dan okuyoruz. Allah katında Îsâ'nın durumu Âdem'in durumuyla aynıdır. (Allah) Onu topraktan halk etti. Ardından ona: 'Ol!' dedi ve oluverdi. Gerçek olan rabbinden gelendir. Öyleyse şüphe edenlerden olma.'"⁶⁶⁸ âyetlerini indirdi."⁶⁶⁹

Olay kurgusunu anlamak açısından geçen rivâyetin ardından ilgili olayla Cebrâîl'in bağlantısı, İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivâyet ile ortaya konulmaktadır:

"İçlerinde Nocrân'ın ileri gelen şahsiyetlerinden Seyyid ve Âkib'in de bulunduğu bir grup Hz. Peygamber'e gelmişti. Nocrânlılardan biri: 'Ey Muhammed! Sen bizim dostumuzu anıyormuşsun.' dedi. Resûlullah: 'Kimmiş o?' dedi. Nocrânlılar bu soruya Îsâ diyerek, Hz. Peygamber'e Îsâ'yı Allah'ın kulu olarak mı nitelediğini sordular. Resûlullah: 'Evet, öyledir.' karşılığını verdi. Bunun üzerine Nocrânlılar: 'Sen hiç Îsâ gibi birini duydun mu veya gördün mü?' diye sordular. Ardından çıkıp gittiler. Cebrâîl geldi ve Hz. Peygamber'e, onların tekrar gelmesi halinde bu âyeti onlara aktarmasını söyledi: '(Ey Peygamber) Bu söyleneleri sana âyetlerden ve hikmetler dolu olan Kur'ân'dan okuyoruz. Allah katında Îsâ'nın durumu Âdem'in durumuyla aynıdır. (Allah) Onu topraktan halk etti. Ardından ona 'Ol!' dedi ve oluverdi. Gerçek olan Rabb'inden gelendir. Öyleyse şüphe edenlerden olma.'"⁶⁷⁰

Yaşadığı toplumda farklı inançlara mensup olanlar, Hz. Peygamber'e sıklıkla sorular sorarlardı. Bu sorular genellikle Hz. Peygamber'i müminler gözünde küçük düşürmek ve O'nu kutsal dâvasından döndürmek için yöneltilirdi. Ancak aktarılan rivâyetlerde de açıkça görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'in dostu olan Cebrâîl yüce Allah'ın izniyle O'nu bu sorular karşısında yalnız bırakmayarak gerekli cevaplar ile

⁶⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/58-60.

⁶⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm müsneiden ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve tabiîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, c. II, s. 664.

⁶⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, c. II, s. 265.

yanına gelmekteydi. Yine Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e yardımı, Yahûdî din adamlarının sorduğu sorular üzerine meydana gelmiştir. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre olay şöyle cereyân etmiştir:

“Kureyş, Ukbe b. Ebû Muayt ile Nadr b. Hâris'i Medine'de bulunan Yahûdî dîn adamlarına gönderdi. Kureyş onlara dedi ki: 'Gittiğiniz yerde onlara Muhammed'i sorun, vasıflarını anlatın. Ardından onlara Muhammed'in onlara ehl-i kitap dediğini ve bazı peygamberlerin bilgilerinin onlarda (ehl-i kitap) vardır sözünü söyleyin.' Bu konuşmanın üzerine yola çıkıp Medine'ye vardılar. Yahûdî dîn adamlarına, Resûlullah'ın özelliklerini anlatıp ve bazı sözlerini aktardılar. Yahûdî bilginler, Hz. Peygamber'e üç soru sormalarını, cevaplarını bildiği takdirde Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu kabul edeceklerini fakat cevap veremez ise O'nun bir yalancı olduğunu söylediler. Bu soruların birincisi; geçmiş bir zamanda yaşamış gençler hakkında, ikincisi; çok fazla dolaşan yeryüzünün batısından doğusuna kadar ulaşabilen ve oralarda dolaşan adamın getirdiği haber hakkında, üçüncüsü ise; rûh ve rûhun ne olduğu hakkında olan sorulardır. Neâcede, Ukbe ile Nadr yola çıktılar ve Mekke'ye döndüler. Kureyş'e vardıklarında onlara: 'Size peygamber ile aranızı açacak sorular getirdik.' dediler. Kureşliler Resûlullah'a bu soruları sordular. Hz. Peygamber inşallah demeden, soruların cevaplarını yarın vereceğini söyledi. Bunun üzerine Kureşliler oradan ayrıldı. Resûlullah on beş gün bekledi. Fakat bu süre zarfında Allah vahiy göndermedi. Cebrâîl de Resûlullah'a gelmedi. Vahyin gelmemesi üzerine, Mekke halkı kendi aralarında ileri geri konuşmaya başladı. Vahyin gelmemesi ve Mekkelilerin bu konuşmaları, Hz. Peygamber'i bir hayli üzdü. Nihâyet Cebrâîl, Allah'ın emriyle Kehf sûresini getirdi. Kehf sûresinde Yahûdî hahamların sormuş olduğu gençler hakkında bilgi, çokça dolaşan adamın haberi ile ilgili bilgi ve müşriklerin ileri geri konuşması yüzünden kederlenen Resûlullah'a bir uyarı vardı. Ayrıca Cebrâîl: 'Sana rûh ile ilgili sorarlar. De ki: Rûh Rabbim'in emrindedir ve sizlere ancak az bir malûmat verilmiştir.'⁶⁷¹ âyetini getirdi.”⁶⁷²

Böylece Cebrâîl, Hz. Peygamber'in zor anlarından birinde yine gelmiş ve getirdiği vahiy ile ona yardımcı olmuştur. Hz. Peygamber'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu kabul etmeyen kâfirler, O'na soru sormalarının yanı sıra O'ndan mû'cize de istemişlerdir. Bunun sebebi ise soru sormalarının sebebiyle aynıdır. Onların bu soru ve taleplerle elde

⁶⁷¹ İsrâ, 17/85.

⁶⁷² Taberî, el-Câmiu'l-Beyân, c. XVII, s. 592-593.

etmeye çalıştıkları gâye Hz. Peygamber'i zor durumda bırakarak başarısız olması ve İslâmiyet'i kabul edenleri dînlerinden döndürmektir. Onların mû'cize istemeleri de bu hedefin bir sonucudur. Taberî, (v. 310/923) Muhammed b. Kâ'b'dan şöyle bir hâdise nakletmiştir:

“Hz. Peygamber Kureyşliler’le konuştu. Onlar da: ‘Ey Muhammed! Sen bize Mûsâ’nın bir âsâyâ sahip olduğunu ve onu kayalara vurduğunu, İsmâ’nın ölüleri diriltmiş olduğunu, Semûd adındaki kavme mû’cize olarak dişi bir devenin verildiğini söylüyorsun. Eğer bizim de seni kabul etmemizi istiyorsan, bizlere bazı mû’cizeler göster.’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onlara nasıl bir mû’cize göstermesini arzuladıklarını sordu. Onlar Safâ tepesinin altına dönüşmesini isteyince Hz. Peygamber: ‘Peki, bunu yaptığım zaman beni peygamber olarak kabul edecek misiniz?’ diye sordu. Kureyşliler Hz. Peygamber’in taleplerini gerçekleştirmesi hâlinde O’nu tasdik edeceklerine dair yemîn ettiler. Hz. Peygamber kalktı ve Allah’a dua etmeye başladı. Cebrâîl geldi ve Hz. Peygamber’e: ‘Sen istersen Safâ tepesi altına dönüşüverir, ama buna rağmen seni kabul etmeyecek olurlarsa, muhakkak ki biz de onları azaplandıracağız. İstersen içlerinden tövbe edecek olanları tövbe etmeleri için bırak.’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Hayır, aralarından tövbe edecekleri, tövbe edecekleri vakte kadar terk ediyorum.’ dedi. Bu olay üzerine Allah: ‘Eğer kendilerine bir mû’cize gösterilirse mutlaka ona îmân edeceklerine dair tüm güçleriyle Allah’a ant içtiler. De ki: “Mû’cizeler ancak Allah’ın katındadır. Onların mû’cize geldiği vakit de inamayacakalarını anlamıyor musunuz? Onlar daha önce îmân etmedikleri gibi bundan sonra da îmân etmeyecekler. Biz onların gözlerini ve gönüllerini ters çeviririz ve onları şaşırılmış olarak azgınlıkları içinde bırakırız. Şayet biz onlara melekleri indirseydik, ölüleri konuştursaydık, her şeyi toplayıp yanlarına getirmiş olsaydık, Allah istemedikçe yine de îmân edecek değillerdi. Fakat birçoğu bunu bilmezler.’⁶⁷³ âyetlerini indirdi.”⁶⁷⁴

Bu olayın gerçekleşmesi üzerine, bu âyetin geldiğini savunanlar olduğu gibi, En’âm sûresinin 6. âyetinin inmesine sebep olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, olay şu şekilde nakledilmektedir:

“Mekke halkı Resûlullah’ın konuşması üzerine O’nun söylediklerine îmân etmeleri için Hz. Peygamber’den mû’cize olarak Safâ tepesini altına dönüştürmesini istedi. Bunun

⁶⁷³ En’âm, 6/109-111.

⁶⁷⁴ Taberî, el-Câmiu’l-beyân, c. XII, s. 38-39.

üzerine Cebrâîl geldi. Hz. Peygamber'e şöyle dedi: 'Ey Peygamber eğer arzu edersen Safâ tepesi altına dönüşecektir. Fakat buna rağmen onlar îmân etmezlerse onlara hiç zaman tanınmayacak. Arzu edersen de onlara mühlet verilecek.' dedi. Bu hâdisi üzerine Allah: 'Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir kavim îmân etmemişti, şimdi bu insanlar mı îmân edecek?'⁶⁷⁵ âyetini indirdi."⁶⁷⁶

Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'in yanına gelerek ona vahiy getirmesinin dışında, bazen de müşriklerin O'na karşı olan kötü emellerini haber vermek ve onun hayatını kurtarmak için gelmiştir. Konuyla ilgili olarak İbn Cerîr, şöyle bir hâdisi nakletmiştir:

"Resûlullah, Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrah b. Avf ve Talhâ ile beraber yola koyuldular. Nadîroğulları Yahûdîleri'nin yanlarına vardılar. Hz. Peygamber ödemekte oldukları bir diyet sebebiyle onlardan yardım istiyordu. Yahûdîler yardım etmeyi kabul ettiler. Hz. Peygamber ve beraberindeki heyete oturmalarını, onlara yemek ikrâm edeceklerini söylediler. Hz. Peygamber oturduğu sırada içlerinden Huyey b. Ahtâb adındaki şahıs: 'Siz Muhammed'i şimdikinden daha yakından göremezsiniz. O halde haydi! Şimdi O'nun üzerine bir taş atmak sûretiyle onu öldürünüz.' dedi. Yahûdîler Hz. Peygamberin üzerine yuvarlayıp öldürmek için Hz. Peygamber'in oturduğu yerin yukarisindanki büyükçe bir değirmen taşına yaklaştılar. Fakat Allah, suikaste kalkışan Yahûdîler'in o taşa ulaşmalarına mânî oldu. Sonra Cebrâîl geldi ve Resûlullah'a oturduğu yerden kalkmasını söyledi. Bu hâdisi üzerine Allah: 'Ey îmân edenler! Allah'ın size verdiği nîmeti unutmayın. Hani bir grup insan size el uzatmaya kalkışmıştı da Allah, onların ellerini sizden uzaklaştırmıştı. Allah'tan korkun. Îmân edenler sadece Allah'a güvensinler.'⁶⁷⁷ anlamındaki âyet ile Hz. Peygamber'e yaşadığı hâdiseyi hatırlattı."⁶⁷⁸

Hz. Peygamber'e diğer bir suikast girişimi Kureyşli kabîleler tarafından yapılmıştır. Cebrâîl gelip olanları anlatmış, Hz. Peygamber'in hayatını kurtarmıştır. İbn Abbâs'ın aktardığına göre olay şu şekilde gerçekleşmiştir:

"Kureyşli kabîlelerin ileri gelenleri Dârûnnedve'de toplantı yapmak için bir araya geldiler. Şeytân da oraya ihtiyar bir adam kılığında geldi. Onlar şeytanı gördüklerinde, ona kim olduğunu sordular. Şeytân Necid halkından bir ihtiyar olduğunu, onların bir

⁶⁷⁵ Enbiyâ, 21/6.

⁶⁷⁶ Süyûtî, Lüâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., s. 354.

⁶⁷⁷ Mâide, 5/11.

⁶⁷⁸ Taberî, el-Câmiu'l-beyân, c. X, s. 102.

araya geldiğini duyunca aralarında olmak istediğini ve onlara görüş ve tavsiyeler vereceğini söyledi. Kureyşliler bu sözler karşısında şeytân'ı kabul ettiler ve aralarında bulunmasına müsaâde ettiler. Şeytân, onlara Hz. Peygamber hakkındaki görüşlerini (emellerini) sordu. İçlerinden birisi: 'O'nu bir zincire vurup hapsedin. Şâirlerden Nâbiğa ve Züheyr'in öldüğü gibi O'nu da ölüm anına kadar kaderine terk edin. Çünkü O da şâirlerden biri gibidir.' dedi. Bu görüş üzerine Allah'ın düşmanı Necidli ihtiyar kılığındaki şeytân: 'Ben sizlere bu görüşü tavsiye etmem. Zira bu görüş onu hapsedildiği yerden kurtarıp ashâbına kavuşturacaktır. Ashâbı sizlere saldırıp O'nu kurtarırlar. Sonra da sizi yurdunuzdan kovarlar. O yüzden başka bir yol düşünün.' dedi. Kureyşliler'den bir başkası şöyle dedi: 'Muhammed'i Mekke dışına çıkarmak sûretiyle O'ndan kurtulun. Mekke'de olmadığı takdîrde yaptıkları size bir zarar vermeyecektir.' Bunun üzerine Şeytân bu görüşü de tavsiye etmediğini çünkü Hz. Peygamber'in dilinin tatlı, konuşmasının güzel olduğunu ve dinleyenlerin kalplerine tesîr ettiğini söyledi. Eğer böyle bir şey yaparlarsa Peygamber'in diğer Araplar'ı safına çekip O'nu Mekke dışına sürenlerden intikam alacağını söyledi. Dolayısıyla bu görüşünde yanlış olduğunu başka bir fikir bulmaları gerektiğini söyledi. O toplantıda bulunan Ebû Cehîl, onlara daha önce söylediklerinden daha iyi bir fikrinin olduğunu söyledi. Onlar görüşünün ne olduğunu sorunca Ebû Cehîl: 'Her kabîleden boylu poslu, iri cüsseli bir gencin eline keskin bir kılıç verelim. Onlar, birlik olup gece uykudayken Muhammed'i öldürsünler. Bu sayede işlenen cinâyet bütün kabîlelerin üzerinde kalır. Ben-î Hâşim tüm kabîlelerden intikam almaya güç yetiremez, diyeti kabul etmek zorunda kalır. Bizde diyeti ödemeyi kabul ederiz. Bu sayede O'ndan kurtulmuş oluruz.' dedi. Necidli ihtiyar kılığındaki şeytân, Ebû Cehîl'in görüşünün en güzeli ve en isâbetlisi olduğunu söyledi. Orada bulunanlar bu fikir üzerine birleştiler ve toplantıyı bitirdiler. Bunun üzerine Cebrâîl, Hz. Peygamber'e geldi ve geceleri uyuduğu yatağa yatmamasını söyledi. Cebrâîl Resûlullah'a Kureyşliler'in tuzaklarını anlatınca, Hz. Peygamber o gece evinde kalmadı. Allah, Hz. Peygamber'in Mekke dışına çıkmasına müsaâde etti ve Resûlullah bu suikastten kurtuldu. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Allah: 'Hatırla ki kâfirler seni yurdundan çıkarmak, seni bağlamak veya seni öldürmek için tuzak kuruyorlardı.'⁶⁷⁹ âyetini indirerek Hz. Peygamber'e Rabb'inin O'na olan nimetini hatırlattı.'⁶⁸⁰

⁶⁷⁹ Enfâl, 8/30.

⁶⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, c. V, s. 1686-1687.

Müşrikler kendi inançlarına mensup olmadığından dolayı risâletin ilk dönemlerinden beri Hz. Peygamber'den kurtulmak istemekteydiler. Bu uğurda çeşitli hîle ve tuzaklara başvurdular. Sayıları oldukça fazla olmakla birlikte askerî güçleri de müminlere oranla bir hayli yüksekti. Defalarca Hz. Peygamber'i öldürmek isteyerek çeşitli tuzaklarla ona suikast girişimlerinde bulundular. Ancak yüce Allah elçisini her daim Cebrâîl aracılığıyla uyararak O'nu düşmanlarının tuzaklarından korumuştur.

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip yardım ettiği diğer hâdise Ebû Süfyân'ın yerini söylemesidir. Câbir b. Abdullah olayı şu şekilde aktarmaktadır:

"Ebû Süfyân Mekke'den çıktı. Cebrâîl geldi: 'Ebû Süfyân falan yerededir.' diye Hz. Peygamber'e haber verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Ebû Süfyân falan yerededir. Ona mânî olunuz ve kendinizi gizleyiniz.' buyurdu. Müslamanların arasında bulunan münâfiklardan biri Ebû Süfyân'a mektup yazdı. O'na Hz. Peygamber ve beraberindekilerin Ebû Süfyân'a saldırı düzenleyeceğini, tedbîr almasını söyledi. Allah bu olay üzerine: 'Ey îmân edenler! Allah'a ve Peygamber'e karşı hâinlik etmeyiniz.'⁶⁸¹ âyetini vahyetti."⁶⁸²

Kaynaklar incelendiğinde, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelmesi, bazen O'na ve ümmetine tesellî için, bazen de O'na ve ümmetine müjde vermek için olduğu görülmektedir. Hz. Âişe'den nakledildiğine göre bu bağlamda şöyle bir olay gerçekleşmiştir:

"Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Şüphesiz ki sen bana canımdan ve evlatlarımdan daha yakın, daha sevgilisin. Evde olduğum zamanlarda sen aklıma geldiğinde seni görene kadar sabredemiyorum. Senin ölümün ve kendi ölümümü düşündüğüm vakit anlıyorum ki sen cennet yurduna gittiğinde diğer peygamberlerle beraber yüce makamlara yükseltilirsin. Fakat korkarım ki ben cennete girdiğimde seni artık göremez olurum.' Hz. Peygamber bu sözlerin üzerine cevap vermedi. Bunun üzerine Cebrâîl geldi: 'Her kim Allah ve Resûlüne itaât ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine ihsânda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, sâlih kişiler ve şehîtlerle birlikte'dir.'⁶⁸³ âyetini indirdi."⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Enfâl, 8/27.

⁶⁸² Taberî, *el-Câmiu'l-Beyân*, c. XIII, s. 480.

⁶⁸³ Nîsâ, 4/69.

⁶⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. I, s. 52; A. mllf., *el-Mu'cemu's-sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, c. I, s. 53.

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelerek Alalh'ın çok bağışlayıcı olduğu müjdesini vermesiyle ilgili farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olan aktarımlardan birisi de şu şekildedir:

“Bir gün Hz. Peygamber Şeybeoğulları'nın girdiği kapıdan içeriye girdi. Bizlere: ‘Sizi bir daha gülüyor vaziyette görmeyeyim.’ buyurdu ve oradan uzaklaştı. Fakat bir süre sonra tekrar yanımıza geldi ve bizlere: ‘Sizin yanınızdan ayrılıp Hicr’e varmışım ki; Cebrâîl yanıma geldi ve bana: ‘Ey Peygamber! Allah şöyle buyuruyor: ‘Niçin kullarımdan ümidini kesiyorsun. Kullarıma benim pek esirgeyici ve çok bağışlayıcı olduğumu bildir.’”⁶⁸⁵ âyetini getirerek müjdelediğini belirtmiştir.⁶⁸⁶

Cebrâîl, Hz. Peygamber ile alay edenlere karşıda onu yalnız bırakmamış ve ona yardım etmiştir. Konuyla ilgili olarak kaynaklarda, Enes b. Mâlik'in aktardığı şu olay bulunmaktadır:

“Hz. Peygamber, Mekke’de bir grup insanla karşılaştı. O insanlar Hz. Peygamber’in arkasından ‘İşte kendisini peygamber zanneden budur.’ deyip alay etmeye başladılar. O sırada Cebrâîl Hz. Peygamber’in yanında idi. İnsanların alay etmesi üzerine Cebrâîl, parmağıyla işâret yapınca o insanların üstüne tırnak gibi şeyler düştü. Düşen şeyler değdikleri yerde yaralar açıyor kötü kokulara sebep oluyordu. Hatta öyle pis bir kokuya sebep oldu ki, yanlarına kimse yaklaşamadı. Bunun üzerine, ‘Biz sizinle alay edenlere karşı sana yeteriz.’⁶⁸⁷ âyeti indirildi.”⁶⁸⁸

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e olan uyarılarına verilebilecek olan örneklerden birisi de şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bir grup Yahûdî Hz. Peygamber'e gelerek, ‘Ey Muhammed eğer sen peygamber isen Şam’a git. Çünkü Şam, peygamber ve mahşer toprağıdır.’ dediler. Hz. Peygamber onların dediklerini onayladı ve Şam’a gitmek maksadıyla Tebuk seferine çıktı. Tebuk’e vardığında Allah: ‘Yine onlar, seni vatanından çıkarmak amacıyla neredeyse dünyayı başına dar getirecekler.’⁶⁸⁹ âyetini indirdi ve Medine’ye dönmesini emretti. Cebrâîl Hz. Peygamber’e Allah’tan yardım dilemesini, çünkü her peygamberin bir istediği olduğunu söyledi. Hz. Peygamber Allah’tan ne istemesi gerektiğini Cebrâîl’e sordu. Cebrâîl: ‘...Ve şöyle yalvar: Allah’ım gireceğim yere doğrulukla girmemi sağla, çıkacağım yerden

⁶⁸⁵ Hicr, 15/49-50.

⁶⁸⁶ Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. XVII, s. 111; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. X, s. 34.

⁶⁸⁷ Hicr, 14/95.

⁶⁸⁸ Bezzâr, *el-Müsne'd*, c. XV, s. 519; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. VII, s. 150.

⁶⁸⁹ İsrâ, 17/76.

*doğrulukla çıkmamı sağla. Bana senin tarafından hakkıyla yardım edici bir güç ver.*⁶⁹⁰
*âyetini indirdi.*⁶⁹¹

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e olan müjdeleri bağlamında Kur'an'ı kolayca ezberleyeceği ve aklında tutabileceği konusu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, Cebrâîl kendisine vahiy getirdiği vakit, âyetleri ezberlemek için kendini çok yoruyor ve zorluyordu. Öyleki âyetleri ezberlemeden önce Cebrâîl gidecek diye çok endişeleniyordu. Bu durumun üzerine Allah: *"Sana O'ndan gelen vahiy tamamlanmadan önce Kur'an'ı (okumakta) aceleci davranarak kendini zorlama."*⁶⁹² âyetini indirdi.⁶⁹³ İbn Abbâs Hz. Peygamber'in Kur'an'ı ezberlemesiyle ilgili olan haberi şu şekilde aktarmaktadır:

*"Cebrâîl, Resûlullah'a vahiyle birlikte geldiğinde henüz vahiy bitmeden, Hz. Peygamber unuturum endişesiyle gelen vahyi baştan sona kadar okumaya başlardı. Bunun üzerine Allah: 'Sana Kur'an'ı okutacağız, sen onu hiç unutmayacaksın.'*⁶⁹⁴ *âyetini indirdi.*⁶⁹⁵

Ayrıca bir gün Hz. Peygamber, ümmetiyle alâkalı olarak endişe duymaktaydı. Bu endişesi üzerine yanına yine Cebrâîl gelmiş ve onu rahatlatmıştır. Bahsi geçen olay Süyûtî (v. 911/1505) tarafından şu şekilde aktarılmaktadır:

*"Cebrâîl Resûlullah'a geldi. O'na ölüm haberini getirdi. Hz. Peygamber bu haberi alınca: 'Ya Rabbi! Benim ümmetim kime kalacaktır?' dedi. Bunun üzerine Cebrâîl, 'Biz, senden önce de hiçbir insana ebedîlik vermedik. Şimdi sen öldüğünde onlar ebedî mi kalacaklar?'"*⁶⁹⁶ *âyetini indirdi.*⁶⁹⁷

Bir gün Hz. Peygamber hendek kazdırmak için bir hat çizmişti. Kazılan hendeğin içerisinden yuvarlak ve beyaz bir kaya ortaya çıkmıştı. Hz. Peygamber kazmayı alarak kayaya vurdu ve kayayı çatlatmıştı. Ondan büyük bir şimşek belirmiş ve Medine'yi aydınlatmıştı. Hz. Peygamber tekbîr getirmiş müslümlar da ona eşlik etmişlerdi. Sonra Hz. Peygamber kayaya ikinci kez vurduğunda kaya biraz daha çatlamıştı. Yine bir şimşek sebebiyle gözleri kamaştıran bir parlaklık belirmişti. Hz. Peygamber kayaya üçüncü defa vurunca kaya kırılmış ve yine büyük bir şimşek belirmişti. Yine Hz. Peygamber ve ashâbı

⁶⁹⁰ İsrâ, 17/76.

⁶⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, c. VII, s. 2341; Beyhakî, *Delâil 'n-nübüvve*, c. V, s. 245-246.

⁶⁹² Kehf, 118/114.

⁶⁹³ Süyûtî, *Lübâb*, s. 352.

⁶⁹⁴ A'la, 87/6.

⁶⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, c. XII, s. 120.

⁶⁹⁶ Enbiyâ, 21/34.

⁶⁹⁷ Süyûtî, *Lübâb*, s. 355.

tekbîrler getirmeye başlamışlardı. Bu vaziyet Hz. Peygamber'e sorulduğunda: *"İlk vurduğumda beliren şimşek, Kisrâ'nın Medâin'ini ve Hîre saraylarını görmemi sağladı. Cebrâîl bana ümmetimin onlara gâlip geleceğinin haberini verdi. İkinci vurduğumdaki şimşek bana Rûm ülkesindeki kırmızı sarayları aydınlattı. Cebrâîl bana ümmetimin onlara karşı gâlip geleceğini haber verdi. Üçüncü vurduğumdaki şimşek ise San'â saraylarını görememi sağladı. Cebrâîl bana ümmetimin onlara karşı gâlip geleceğini haber verdi."* dedi. Bu olayla birlikte Cebrâîl Hz. Peygamber'e ve inananlara ferahlık veren fetih müjdelerini getirmiştir.⁶⁹⁸

Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e getirdiği müjdeler oldukça fazladır. Bu bağlamda Seleme b. Ekvâ' şöyle bir aktarımda bulunmaktadır:

"Bizler öğle uykusunda olduğumuz sırada baktık ki Hz. Peygamber'in münâdîsi, 'Ey insanlar, biât etmeye, Haydi! Ey insanlar biât etmeye, Rûhu'l-Kudûs (Cebrâîl) indi.' diye sesleniyor. Biz de hemen Hz. Peygamber'in yanına gittik. Hz. Peygamber, semüre ağacının altında oturuyordu ve biz O'na biât ettik. Bunun üzerine Cebrâîl: 'Yemin olsun ki, o ağacın altında sana biât ettikleri sırada Allah o müminlerden razı olmuştur.'⁶⁹⁹ mânâsındaki âyetini indirdi.'⁷⁰⁰

Aktarılan rivâyette, büyük bir mutluluğa sebep olacak müjdenin Cebrâîl tarafından getirildiği görülmektedir. Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e müjdeler vermesinin yanında O'nun için tesellî edici olması da büyük bir önem arz etmektedir. Bir gün Kureyş'in önde gelenleri Dârünnedve'de toplanarak Hz. Peygamber'in etrafındaki insanları dağıtmak için O'na çirkin bir isim vermek istediler. Bazıları: 'O bir kâhindir' derken bazıları: 'Hayır, O bir kâhin değildir' dedi. Kimisi Hz. Peygamber'in deli olduğunu söyleyince bazıları öyle değildir dedi. İçlerinden bir kısmı Hz. Peygamber'e büyücü derken diğerleri karşı çıktı. Netîcede Hz. Peygamber için çirkin sözler söylediler. Onların bu sözleri Hz. Peygamber'e ulaşınca Resûlullah üzüntüden dolayı elbisesine büründü. Bunun üzerine Cebrâîl Hz. Peygamber'e: *"Ey ötünüp bürünen..."*⁷⁰¹ ve *"Ey bürünüp sarınan..."*⁷⁰² mânâsındaki âyetlerle birlikte gelerek O'nu düşmanlarının kötü

⁶⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, c.IX, s. 3117; Beyhakî, *Delailü'n-nübüvve*, c. III, s. 418.

⁶⁹⁹ Fetih, 48/18.

⁷⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, c. X, s. 3330.

⁷⁰¹ Müzemmil, 73/1.

⁷⁰² Müddesir, 74/1.

ithâmları karşısında üzüldüğü bir zamanda yalnız bırakmamıştı.⁷⁰³ Hz. Peygamber'in üzüntülü olduğu bir zamanda Cebrâîl'in vahiyle birlikte gelerek Hz. Peygamber'i tesellî etmesinin bir örneği de Duhâ sûresinde görülmektedir. Bununla ilgili çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Buhârî (v. 256/870) ve Müslim'in (v. 261/875) naklettiğine göre: “Hz. Peygamber hastalandığı zaman bir veya iki gece kalkmamıştı. Bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek: 'Ey Muhammed! Şeytanının seni terketmiş olduğunu görüyorum.' demesi üzerine Allah: 'Duhâ vaktine, sükûna erdiğinde geceye kasem olsun ki rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.'⁷⁰⁴ âyetlerini indirdi.”⁷⁰⁵ Konuyla ilgili olarak Hâkim'in naklettiği bilgiye göre Hz. Peygamber günlerce Cebrâîl'in gelmesini beklemiş fakat Cebrâîl gelmemişti. Bunun üzerine müşriklerden biri olan Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîl: 'Dostunun sana darıldığını ve seni terkettiğini görüyorum.' demişti. Bu sözün üzerine Allah: 'Duha vaktine, sükûna erdiğinde geceye kasem olsun ki rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.'⁷⁰⁶ âyetlerini indirmişti.”⁷⁰⁷ İbn Cerîr'in naklettiğine göre bu âyetin iniş sebebi Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hatîce'nin: “Rabbinin sana vahiy meleğini gönderdiğini göremiyorum, galiba sana darıldı.” şeklindeki sözüdür.⁷⁰⁸

Cebrâîl ve Hz. Peygamber'in dostluğu, sebebi nüzûlü Hz. Peygamber'in eşleri veya bal şerbeti olarak iki farklı şekilde yorumlanan ayetlerde görülmektedir. Tahrîm sûresinde ve âyetlerin tefsîrinde hâdise çeşitli yönleriyle ifade edilmiştir. Kaynaklar incelendiğinde bu olay hakkındaki bilgiler şu şekilde görülmektedir:

Nesâî (v. 303/915) ve Hâkim (v. 405/1014) sahîh senetle Enes'ten şunu nakletmektedirler: “Hz. Peygamber'in kendisiyle beraber olduğu câriyesi (Mâriye) vardı. Hz. Hafsâ buna razı gelmedi ve Hz. Peygamber câriyesini kendisine haram kıldı. Bunun üzerine yüce Allah: 'Ey Peygamber! Hanımlarının rızasını gözeterek Allah'ın helâl ettiğini niçin kendine haram kılıyorsun? Allah çok esirgeyen ve bağışlayandır.'⁷⁰⁹ âyetini indirdi.”⁷¹⁰

⁷⁰³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, c. II, s. 319; Heysemî, *Keşfu'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, Müessesetü'r-Risale (1. Baskı), Beyrut 1979, c. III, s. 77.

⁷⁰⁴ Duhâ, 93/1-3.

⁷⁰⁵ Buhârî, “Tefsîr”, 1; Müslim, “Cihâd”, 115.

⁷⁰⁶ Duhâ, 93/1-3.

⁷⁰⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 573.

⁷⁰⁸ Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. XXIV, s. 486; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, c. VIII, s. 711.

⁷⁰⁹ Tahrîm, 66/1.

⁷¹⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VII, s.578; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 535.

Ziyâeddin el-Makdisî (v. 643/1245) İbn Ömer kanalıyla Hz. Ömer'den şunları nakletmiştir: “Hz. Peygamber, Hz. Hafsa'ya: ‘İbrâhîm'in annesini (Mâriye) şahsıma haram kıldığımı hiç kimseye söyleme.’ dedi. Hz. Hafsa bu vaziyeti Hz. Âişe'ye haber verene kadar Resûlullah Mâriye'ye yaklaşmadı. Bunun üzerine Allah: ‘Allah (icâbetliğinde) yeminlerinizi bozmanızı size helal(meşrû) kılmuştur.’⁷¹¹ âyetini indirdi.⁷¹²

Taberânî (v. 360/971) sahîh senetle İbn Abbas'tan şunları nakletmiştir: “Hz. Peygamber, Hz. Sevede'nin yanındayken bal şerbeti içti. Sonra Hz. Âişe'ye gitti. Hz. Âişe Resûlullah'a: ‘Sende bulunan bu koku da nedir?’ diye sordu. Daha sonra Resûlullah Hz. Hafsâ'nın da yanına gittiğinde aynı soruyu işitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Zannediyorum bu koku Sevede'nin yanında içtiğim şerbettendir. Allah'a kasem olsun ki bir daha onu içmeyeceğim.’ dedi. Bu hâdise üzerine: ‘Ey Peygamber! Hanımlarının rızasını gözeterek Allah'ın helâl ettiğini niçin kendine haram kılıyorsun? Allah çok esirgeyen ve bağışlayandır.’⁷¹³ âyeti nâzil oldu.”⁷¹⁴

Sûrenin 4. âyetinde Allah: “... Allah O'nun (Resûlullah) dostu ve hâmisidir, sonra da Cebrâîl ve iyi mü'minler. Melekler de O'nun yardımcısıdır.” buyurmuştur.⁷¹⁵ Bu âyet Cebrâîl'in, Hz. Peygamber'in dostu olduğunun en güzel örneklerinden birisidir. Hz. Peygamber eşlerinden dolayı üzgün bir halde iken O'na; Allah'ın, Cebrâîl'in ve meleklerin O'nunla beraber olduğu müjdesi gelmiştir.⁷¹⁶

Aktarılan bilgiler, bir bütün olarak değerlendirildiğinde Cebrâîl, vahiy bağlamında bazen uyarıcı bazen yardımcı bazen ise müjdeliyici olarak Hz. Peygamber'e gelmiştir. Buraya kadar aktarılan örneklerde bunlarla ilgili konular açıkça görülmektedir. Cebrâîl'in getirdiği vahiyler bağlamında Hz. Peygamber'le olan birlikteliğinin sebepleri ve hikmetleri oldukça fazladır. Gelen vahiylerin, nüzûl sebepleri hakkında farklı aktarımlar bulunsa da Cebrâîl ile Hz. Peygamber'in bu bağlamdaki birliktelikleri, Kur'ân ve sahîh hadîslerle bilinmektedir. Şimdiye kadar anlatılan kısımda Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e yardım etmesi, O'nu uyarması, O'nu suikast girişimlerinden kurtarması, O'na düşmanlarının yerinin söylemesi, Hz. Peygamber'i tesellî etmesi, O'na ve ümmetine

⁷¹¹ Tahrîm, 66/2.

⁷¹² Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid, *el-Ehâdisü'l-Muhtâre*, nşr. Abdullah Dahiş, Beyrut 2000, c. I, s. 300.

⁷¹³ Tahrîm, 66/1.

⁷¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, c. XI, s. 117; Ayrıca bkz. Süyûtî, *Lübâb*, s. 534-536.

⁷¹⁵ Tahrîm, 66/4.

⁷¹⁶ Müslim, “Talak” 30; Bezzâr, *Müsned*, c. I, s. 304; Ayrıca bkz. Taberî, *Tefsîr*, c. XXIII, s.162; Kurtûbî, *Tefsîr*, c. XVIII, s. 125; İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. VI, s. 390.

verdiği çeşitli müjdeler, başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, tefsîr ve İslâm tarihi kaynakları genelinde incelenerek anlatılmıştır. Bunun ardından Hz. Peygamber’in Cebrâîl ile vahiy kapsamındaki birlikteliğinin, ahkâma dair olan yönü incelenecektir.

2.1.2.3. Ahkâma Yönelik Bildiriler

Hz. Peygamber’in risâlet hayatı, Cebrâîl’in getirdiği ilk vahiyyle başlamıştır. Hz. Peygamber içinde bulunduğu topluma, Allah’ın emir ve yasaklarını bildiren bir elçi konumundadır. Aktardığı hükümler inanç, ibâdet, ticâret, evlenme-boşanma ve muâmelât gibi alanlarla ilgili olmuştur. Cebrâîl bu alanlardaki hükümleri içeren âyetleri, Hz. Peygamber’e ulaştırmıştır. Böylece İslâm dîninin kişiye ve topluma yönelik kuralları oluşmuştur. Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e ahkâma yönelik bildiriler getirmesine, hâd cezâlarıyla ilgili hâdiseler örnek olarak verilebilir. Konuyla ilgili olan bir meseleyi İbn Abbâs nakletmektedir. Hilâl b. Ümeyye Hz. Peygamber’in huzurunda eşine zinâ iftirasında bulunmuştu. Hz. Peygamber ona: *“Ya delîl getirirsin ya da sırtına hâd cezası uygulanır.”* demişti. Bu sözün üzerine Hilâl b. Ümeyye: *“Ey Allah’ın Resûlü! Bizlerden biri hanımını bir adamla gördüğünde şâhit aramaya mı gidecek?”* şeklinde karşılık verdi. Hz. Peygamber söylediği sözü tekrarlamıştı. Hilâl b. Ümeyye ise: *“Allah’a yemin ederim ki ben iddiâmda doğrudum. Şüphesiz Allah, benim sırtımı hâd cezâsından kurtaracak ve bu konuda gerekli bilgiyi gönderecektir.”* dedi. Bunun üzerine Cebrâîl: *“Eşlerine zinâ isnâdında bulunup...”*⁷¹⁷ mânâsındaki âyeti ve: *“... doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazâbının kendisinin üzerine olmasını istemesi o kişiden cezayı kaldırır.”*⁷¹⁸ âyetine kadar olan bölümleri getirerek bu konudaki hükmü Hz. Peygamber’e bildirmiştir.⁷¹⁹ Böylece Cebrâîl, yaşanan olayların netîcesinde Hz. Peygamber’in hukûka yönelik vereceği hükümlerde, Allah’ın hükümlerini getirmiş ve Hz. Peygamber’e doğru olanı göstermiştir. Bu konuya dair bir başka aktarımı Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) şu şekilde zikretmektedir: *“İffetli kadınları zinâ ile suçlayıp, sonra iddiâlarını ispât için dört şâhit getiremeyen kişilere seksen sopa vurun ve ondan sonra şâhitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar günahkâr kimselerdir.”*⁷²⁰ âyeti indirildiğinde, ensârdan Sâ’d b. Ubâde, (v. 5/627) Hz. Peygamber’e: *“Ey Allah’ın Peygamberi! Bu şekilde mi nâzil oldu?”* diye

⁷¹⁷ Nûr, 24/6.

⁷¹⁸ Nûr, 24/9.

⁷¹⁹ Buhârî, “Şehâdet”, 21.

⁷²⁰ Nûr, 24/4.

sormuştu. Hz. Peygamber: “Ey ensâr topluluğu! Efendinizin size ne söylediğini duymuyor musunuz?” demiş, onlar da: “Ey Allah’ın Peygamberi! Sâ’d’ı ayıplama çünkü o aşırı kıskanç bir adamdır. Bu sebeple, daha önce evlenmiş hiçbir kadınla evlilik yapmamıştır. Onun kıskançlığının şiddeti yüzünden bizden hiç kimse onun boşandığı bir kadınla evlenmeye kalkışamaz.” demişlerdi. Sâ’d b. Ubâde: “Ey Peygamber! Allah’a kasem olsun ki ben bunun hak olduğunu ve Allah’tan geldiğini biliyorum. Ama bu çirkin fiili işlemekte iken onlarla karşılaştığımda dört şâhit bulup getiremem, o şâhitlerin de olaya tanıklık etmeleri çok zordur. İşte ben bunun için çok şaşırdım.” demişti. Aradan çok zaman geçmeden tövbesi kabul olan üç kişiden biri olan Hilâl b. Ümeyye gelmişti. Hilâl b. Ümeyye, akşam vakti tarlasından evine döndüğü sırada eşinin yanında bir adam gördü ve onlara zinâ hâlinde yakaladı. Ancak sabah oluncaya kadar da onlara dokunmadı. Sabah olduğunda da Hz. Peygamber’in yanına gelerek: “Ey Allah’ın Resûlü! Gece vakti ailemin yanına geldim ve onunla birlikte bir adam gördüm. Onların zinâ ettiklerine gözlerimle ve kulaklarımla, bizzat şâhitlik ettim.” dedi. Hz. Peygamber Hilâl b. Ümeyye’nin getirmiş olduğu haberden hoşnut olmadı ve sert davrandı. Ensâr’dan olan sahâbeler toplanarak: “Sâ’d b. Ubâde’nin söylediği imtihân işte şimdi başımıza geldi. Hz. Peygamber, Hilâl b. Ümeyye’ye zinâ iftirası atmanın karşılığı olan hâd cezâsını uygulayacaktır.” dediler. Allah’a kasem olsun ki Resûlullah, Hilâl b. Ümeyye’ye hâd cezasının uygulanmasını emredecekti ki, Cebrâîl vahiy ile beraber geldi. Cebrâîl, Nûr sûresinin: “Eşlerini zîna ile suçlayıp, kendilerinden başka şâhidi bulunmayanlara gelince, onların doğru söylediklerine dair yaptıkları şâhitlik, dört kez Allah adına kasem ederek şâhitlik etmeleridir”⁷²¹ âyetini getirdi.⁷²² Ebû Ya’lâ da benzer hadîsi Enes’ten rivâyet etmiştir.⁷²³

Bu olayla birlikte eşlerine zinâ iftirasında bulunanlarla ilgili olarak, İslâm hukukunda *hadd-i kazf* diye isimlendirilmiş olan iftiranın suçunun cezâsı, Cebrâîl aracılığıyla Hz. Peygamber’e bildirilmiştir. Cebrâîl’in ahkâma yönelik getirdiği bildiriler oldukça fazladır. Bununla ilgili bir hükmün de Hz. Âişe’nin, herkesin kendi amelinden sorumlu olacağı ile ilgili naklettiği hâdisedir. Hz. Hatice, Hz. Peygamber’e müşriklerin çocuklarının âhiretteki ahvâlini sorduğunda Hz. Peygamber onların babalarına tâbî olacaklarını haber vermişti. Daha sonra aynı soruyu Hz. Peygamber’e Hz. Âişe sormuş,

⁷²¹ Nûr, 24/6.

⁷²² Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 33-34

⁷²³ Bkz. Ebû Yâ’lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali, *el-Müsned*, (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk Suriye 1984, c. V, s. 207.

Hız. Peygamber de o çocukların yaşaması hâlinde işleyecekleri amelleri en iyi Allah'ın bildiğini söylemiştir. İslâmiyet iyice yayılıp güçlendikten sonra bu soruyu Hz. Peygamber'e tekrar yönelten Hz. Âişe: *"Hiçbir günahkâr, başkasının günahını üstlenmez..."*⁷²⁴ mânâsındaki âyet ile gelen Cebrâîl aracılığıyla cevâbını almıştır.⁷²⁵ Böylece, insanların yalnızca kendi yapmış oldukları işler sonuncunda sorumlu tutulacakları, bir başkasının günahı sebebiyle hesâba çekilmeyecekleri anlaşılmaktadır.

Cebrâîl, bazen de aile yaşantısına yönelik bildiriler ile Hz. Peygamber'e gelmiştir. Aile hayatına yönelik olan önemli meslelerden birisi de boşanma ile alâkalı hükümlerdir. Bir gün Hz. Âişe Havle bt. Sâ'lebe'nin sözlerini işittiğini haber vermiştir. Söylediği sözlerin tamamını duyamadığını haber vermiş olsa da Hz. Peygamber'e eşiyile ilgili olarak bir konuda danıştığını belirtmiştir. Havle: *"Ey Allah'ın Peygamberi! Eşim gençliğimi yedi bitirdi, oysaki ben ona kalbimi açtım. Fakat ben yaşlanıp çocuk doğuramaz hâle gelince kocam bana zihâr"*⁷²⁶ *yaptı. Onu sana şikâyet ediyorum."* dedi. O henüz oturduğu yerden kalkmadan önce Cebrâîl gelerek Mücâdele sûresinin: *"Kocasıyla ilgili seninle tartışan ve Allah'a serzenişte bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin konuştuklarınızı işitir. Zirâ Allah, işiten ve bilendir. Aranızdan eşlerine zihâr yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anneleri değildir. Onların anneleri sadece kendilerini doğuran kadınlardır. Muhakkak ki onlar zihâr yaptıklarında yalan ve hoş karşılanmayan bir söz söylüyorlar. Muhakkak ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok affedicidir. Hanımlarına zihâr yapmak sûretiyle boşanıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birlikte olmadan önce bir köle âzat etmelidirler. İşte bu hükümle size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan en iyi şekilde haberdârdır. Kimin köle âzat etmesi mümkün değilse eşiyile birlikte olmadan önce peş peşe iki ay oruç tutmalıdır. Şâyet buna da güç yetiremezse altmış fakîri doyurmalıdır. Bunlar Allah ve peygamberine layıkıyla îmân edesiniz diyedir. İşte bunlar Allah'ın hudutlarıdır."*⁷²⁷ âyetlerini getirdi.⁷²⁸ Cebrâîl'in bu âyetleri getirmesiyle boşama (zihâr) hakkındaki hüküm kesinleşmiş oldu. Âyette bahsi geçen zihâr şekliyle olan boşama türü Arap toplumunda; "kişinin boşama niyetiyle, eşinin bir

⁷²⁴ İsrâ, 17/15.

⁷²⁵ İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr*, (1. Baskı) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. III, s. 113; A.mllf, *Temhîd*, Mektebetu's-Su'uni'l-İslâmiyye, Fas 1971, c. XVIII, s. 117.

⁷²⁶ Zihâr: Kocanın eşinin sırtını annesinin sırtı olarak benzetmesi ve bu şekilde onu kendisine haram olduğunu yani onu boşadığını bildirmesidir. Detaylı bilgi için bkz. Yaman, Ahmet, "Zihâr", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c. XLIV, s. 387-390.

⁷²⁷ Mücâdele, 58/1-4.

⁷²⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 523.

uzvunu, kendisine mahrem olan bir kişinin uzvuna benzetmek” sûretiyle yapılan bir ayrılma çeşididir. Bu şekilde yapılan boşama ile ilgili hükmü, Cebrâîl Hz. Peygamber’e derhal iletmiştir. Ancak toplumumuzda böyle bir uygulamaya yer verilmediğinden dolayı bu konuyla ilgili bu kadar bilginin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e öğütlediği bir diğer hüküm ise intikamla alâkalıdır. Kişinin başına gelen herhangi bir musîbetin karşılığında intikam duygusuyla, fazlaca mukâbele etmek doğru değildir. Ancak kendilerine yapılan kötülük miktarınca karşılık verme haklarının olmasına rağmen kendilerine yapılan zulme sabretmenin daha güzel olduğunu bildirmiştir. Uhud savaşında Hz. Peygamber’in amcası Hz. Hamza şehîd edilerek işkencelere maruz kaldığında, Hz. Peygamber onun başında durarak amcasının ölümüne karşılık düşmanlardan yetmiş kişiyi öldüreceğini söylemişti. Hz. Peygamber henüz ayaktayken Cebrâîl geldi ve Nahl sûresinin: *“Eğer cezâlandıracaksınız size karşı yapılanın misliyle ceza verin. Fakat sabretmeyi tercih ederseniz, muhakkak ki sabır daha hayırlıdır. Sabret! Senin (bu durum karşısındaki) sabrın yalnızca Alah’ın yardımı iledir. Onlar yüzünden üzülme, kurmakta oldukları tuzaktan endişelenme! Zirâ Allah, güzel amel edenler ve kötülükten sakınanlarla beraberdir.”*⁷²⁹ âyetlerini indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber istediğini yapmaktan vazgeçerek bu işten geri durdu.⁷³⁰ Konuyla ilgili açıklayıcı nitelikte olan farklı aktarımlar da bulunmaktadır. Buna göre Uhud savaşı sona erdiğinde ensârdan altmış dört kişi, muhâcirlerden de içinde Hz. Hamza’nın da bulunduğu altı kişi şehîd edilmişti. Müşrikler şehîd düşenlerin burunlarını ve kulaklarını kesmek sûretiyle *müsle*⁷³¹ yapmışlardı. Ensâr, eğer bir daha ki savaşta kâfirlerden ölen olursa onlara müsle ve daha fazlasını yapacaklarını söylediler. Cebrâîl, Mekke’nin fethedildiği gün: *“Eğer cezâlandıracaksınız size karşı yapılanın misliyle ceza verin. Fakat sabretmeyi tercih ederseniz, muhakkak ki sabır daha hayırlıdır. Sabret! Senin (bu durum karşısındaki) sabrın yalnızca Alah’ın yardımı iledir. Onlar yüzünden üzülme, kurmakta oldukları tuzaktan endişelenme! Zirâ Allah, güzel amel edenler ve kötülükten sakınanlarla beraberdir.”*⁷³² mânâsındaki âyeti getirdi.⁷³³ Böylece İslâm’da insan

⁷²⁹ Nahl, 16/126-128.

⁷³⁰ Bezzâr, *el-Müsneid*, c. XVIII, s. 21; Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, c. III, s. 288; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. III s. 218.

⁷³¹ Müsle: Öldürülen kişiye çeşitli organları kesilmek suretiyle işkence yapmaktır. Detaylı bilgi için bkz. Dağcı, Şâmil, “İşkence”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 429-433.

⁷³² Nahl, 16/126-128.

⁷³³ Tirmîzî, “Tefsîr”, 16; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 391.

bedenine verilen kıymetin önemi bir kez daha vurgulanarak, yapılacak işkencenin meşrû' olmadığı bildirilmiştir.

İslâmiyet'te en önemli hususlardan birisi de yapılan ahde ve verilen sözlere sâdık kalmaktır. Verdiği sözü tutmayanlarla ilgili olarak âyet ve hadîsler mevcuttur. Ahde vefâ göstermeyenlerle ilgili olarak Cebrâîl Hz. Peygamber'e: "Ben senin kavminin peşindeyken, sen silah mı bırakıyorsun? Silahlarını üzerine al ve yola çık. Allah Ben-î Kurayza ile savaşman için sana izin verdi." diyerek Enfâl sûresinin: "*Ahit yaptığın bir kavmin hâinlik etmesinden korkarsan, sen de onlarla yaptığın ahdi aynı biçimde bozmuş olduğunu kendilerine bildir. Zirâ Allah, hâinleri sevmez.*"⁷³⁴ mânâsındaki âyeti getirdi.⁷³⁵ Yaşanan bu olayla birlikte İslâm dîninin son derece önem vermiş olduğu ahde vefâ ve verilen söze sâdık kalmak ile ilgili bilgiler netleşmiş oldu. Cebrâîl'in ahkâma yönelik getirdiği haberleri incelerken, onun bazı hoş görmediği durumlarında aktarmak isâbetli olacaktır. Cebrâîl, Hz. Peygamber'in huzuruna girmek için müsâde istediği bir günde Hz. Peygamber ona izin verdiği hâlde Cebrâîl içeri girmemişti. Hz. Peygamber hırcasını yanına alarak dışarı çıkmıştı. Cebrâîl'in kapıda beklediğini görünce, izin verdiği hâlde neden içeri girmediğini sordu. Cebrâîl: "*Evet izin verdiniz fakat bizler içerisinde köpek ve resim bulunan yerlere girmeyiz.*" dedi. Etrafa bakıldığında evlerden birinde köpek yavrusu olduğunu gördüler.⁷³⁶ Buradan namaza ait hükümlerle ilgili olarak; gerek mânevî gerek maddî temizliklerin ayrıca hayvanlardan bulaşabilecek ve namaza mânî olabilecek bir takım maddelerden uzak durulması gerektiği anlaşılmaktadır. Rivâyetin devamında, Hz. Peygamber'in köpek hakkındaki verdiği hüküm bazı kaynaklarda yer alsa da bu konuyu ele alan Nevevî (v. 676/1277); "*Bâbü'l-Emr bi katli'l-kilâb ve beyâni neshihi*" başlığı altında Hz. Peygamber'in verdiği emrin neshedildiğini ifade etmektedir.⁷³⁷

Cebrâîl'in ahkâma yönelik getirdiği diğer bir âyet ise kurban ibâdeti ile alâkalıdır. Kâ'b b. Eşref, Mekke'ye geldiğinde Kureyşli müşrikler Kâ'b b. Eşref'e: "Ey Kâ'b! Sen ki Medine halkının önde gelen şahsiyetisin. Şu soyu kesik olan, kavminden kopmuş bir adam için ne söylersin? O, kendisini bizden daha fazîletli sanıyor. Oysaki bizler hacıların

⁷³⁴ Enfâl, 8/58.

⁷³⁵ Buhârî, "Cihâd", 18, "Meğâzî", 31; Müslim, "Cihâd", 65; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, c. VI, s. 397-400.

⁷³⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 340; Beyhakî, *Sünen*, c. 4, s. 393; Taberânî, *el-Mû'cemü'l-kebîr*, c. I, s. 326; Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu meâni'l-âsâr*, (1. Baskı) Â'lemu'l-Kütüb, Beyrut 1994, c. IV, s. 57.

⁷³⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. X, s. 234.

su ihtiyacını karşılayan, onların ve Kâ'be'nin hizmetini yapan kişileriz.” demişlerdi. Bu sözlerin karşısında Kâ'b onlara Hz. Peygamber'den daha hayırlı olduklarını söyledi. Bunun üzerine Cebrâîl geldi ve: “(Ey Peygamber) Şüphesiz biz sana Kevser'i bahsettik. Şimdi sen rabbine kulluk et. Kurban kes. Asıl soyu kesik olan, muhakkak sana hınç besleyendir.”⁷³⁸ âyetini getirdi.⁷³⁹ Getirmiş olduğu bu âyetle beraber, günümüzde de îfâ edilen kurban ibâdetini teşrî etmiş oldu.

2.1.3. Hz. Peygamber'in İbâdet Öğretilerinde Cebrâîl ile Birlikteliği

Yaşadığı çevredeki sosyal ve siyâsî baskılardan bunalan Hz. Peygamber, insanlardan uzaklaşarak Hira mağarasına ibâdet etmek üzere gitmekteydi. Hz. Peygamber kırk yaşındayken,⁷⁴⁰ Ramazan ayında⁷⁴¹ yine Hira mağarasında ibâdet ederken, Cebrâîl ziyâretine gelmişti. Cebrâîl burada, Hz. Peygamber'e “Oku!”⁷⁴² emrini ilettili. Buradaki karşılaşmada, Cebrâîl ile Hz. Peygamber'in eğitim süreci başlamış oldu. Risâletin devamında farklı hükümler gelecek ve uygulamalarını Cebrâîl öğretecekti.

Kaynaklarda ifade edilen bilgiler ışığında Hz. Peygamber, namaz, abdest gibi önemli ibâdetler dahil olmak üzere bütün ibâdetlerin ne şekilde uygulanacağını Cebrâîl tarafından öğrenmiştir.⁷⁴³ Hz. Peygamber'in doğrudan kendi anlatımıyla namaz kılmayı, Cebrâîl'den öğrendiği aktarılmıştır. Bu rivâyetleri iyi bilen sahâbe daha sonraki senelerde namaz vakitlerine yeterli önemi vermeyenlere karşı, namaz vakitlerini Hz. Peygamber'e Cebrâîl'in öğrettiğini söyleyerek, konunun önemine dikkat çekmişlerdir.⁷⁴⁴

Cebrâîl'in, Hz. Peygambere ibâdetlerin mâhiyetini öğretmesi, metlûv vahiy/gayri metlûv vahiy bağlamındaki tartışmalarda yer bulmuştur. Konuyu irdelerken bu tartışmalar netîcesinde düşünmek isâbetli olacaktır.

Cebrâîl'in öğretmenliği yalnızca ibâdet alanıyla sınırlı kalmayıp, toplum içinde yaşayan insanlar için kaçınılmaz olan, bireyler arası ilişkiler hakkında da bir eğitmen olmuştur. Bu konuyu işlerken, öncelikle ibâdetle ilgili mevzûlara, ardından sosyal yaşamla ilgili noktalara değinilecektir.

⁷³⁸ Kevser, 108/1-3.

⁷³⁹ Heysemî, *Keşfu'l-estâr*, c. III, s. 83; Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, c. VIII, s. 477.

⁷⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 249.

⁷⁴¹ Bakara, 2/185.

⁷⁴² Alâk, 96/1; Ayrıca bkz. Buhârî, “Bed'ul-vahy” 3; Müslim, “İmân”, 252.

⁷⁴³ İbn Mâce, “Tahâret”, 58, c. I, s. 157; Ayrıca bkz. Süyûtî, *Câmiu'l-ehâdîs*, yy. ty. c. I, s. 222.

⁷⁴⁴ Buhârî, “Mevâkîtu's-salât”, 1.

2.1.3.1. Abdest ve Cebrâîl

Abdest, Arap dilinde temizlik ve güzellik anlamındaki *vudû* sözcüğüyle ifade edilmektedir. Vudû kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de direkt olarak zikredilmemiştir. Onun yerine, arınmayı ve temizliği ifade eden sözcükler *zekâ* ve *tuhr* gibi sözcükler kullanılmıştır. Abdest kelimesi dilimize Farsça’dan geçmiştir. Su mânâsına gelen *âb* ve el manasına gelen *dest* kelimelerinden oluşan bir terkîp olup el suyu anlamına gelmektedir.⁷⁴⁵

Abdestin semâvi dînlerdeki yeri, başka peygamberlerin şerîatında olup olmadığı, bazı âlimlerce tartışılmıştır. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, abdestin daha önceki peygamberler zamanında var olduğunu kabul etmektedir. Hadîslere bakıldığında İslâm dîninde daha önceki peygamberlerin getirdiği hükümler şayet nesh edilmemiş ise ona uyulmaktadır. Bu şekilde olan bir ittibâ’ İslâm dîninin gereklerindendir.⁷⁴⁶ Rivâyete göre Hz. Peygamber bir defasında su istemiş ve abdest uzuvlarını üçer kez yıkamıştır. Ardından: “*İşte bu benden önceki peygamberlerin ve benim abdestimdir.*”⁷⁴⁷ demiştir. Bu hadîs daha önceki peygamberlerin şerîatında olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak abdest ibâdeti tekâmül ederek, son hâline Hz. Peygamber zamanında kavuşmuştur.

Kur’ân’da abdest ile ilgili hüküm Mâide sûresinde açıklanmıştır.⁷⁴⁸ Bahse konu olan âyet Medîne’de indirilmiştir. Namaz ibâdeti ise Mekke döneminde, Mi’râc hâdisesiyle beraber farz kılınmıştır. Bazı âlimler abdestin farz kılınmadan önceki hükmünün mendûp olduğunu söylemiştir. Fakat cumhûra göre abdest Mi’râc gecesi Cebrâîl’in öğretmesiyle farz kılınmıştır. Âyette geçen hüküm takrîr niteliğindedir. Her ne kadar hüküm Medîne döneminde nâzil olsa da ulemâ farz kılınmadan önce de Hz. Peygamber’in kılınmış olduğu namazların tamamında abdestli olduğunu ve abdestsiz hiçbir namazı edâ etmediği hususunda ittifâk etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in âyet indirelene kadar abdestsiz hiçbir iş yapmadığı gibi abdestsiz konuşmadığı dahi aktarılmaktadır.⁷⁴⁹

Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e olan abdest öğretisi rivâyetlerde şu şekilde aktarılmıştır. Hz. Peygamber’e vahyin geldiği günde Cebrâîl O’na, namazın kılınışını ve

⁷⁴⁵ Şener, Abdulkadîr, "Abdest", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, c. I, s. 68.

⁷⁴⁶ Ahmed, *el-Müsned*, c. II, s. 98; Buhârî, “Büyû’”, 100.

⁷⁴⁷ Ahmed, *el-Müsned*, c. II, s. 98; İbn Mâce, “Tahâret”, 47; Beyhakî, *Sünen*, c. I, s. 80.

⁷⁴⁸ Mâide, 5/6.

⁷⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Ku’ran Dili*, c. II, s. 1583; Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, c. II, s. 223-227.

abdest almayı öğretmişti.⁷⁵⁰ Mekke şehrinin üst bölgelerinde vadinin bir tarafında yere vurarak su çıkarmış ve bu sudan Cebrâîl, abdest alarak Hz. Peygamber'in kendisini izlemesini sağlamıştır. Ellerini dirsekleriyle beraber yıkamış ardından ağzına su vererek çalkalamıştı. Sonra burnuna su vermiş ve yüzünü yıkamıştı. Baş ve kulak arkalarını mesh etmiş ve son olarak ayaklarını topuklarıyla birlikte yıkamıştı. Bunları seyreden Hz. Peygamber, aynı şekilde abdest almıştı. Ardından Cebrâîl, Hz. Peygamber'le birlikte namaz kılarak dört kere secde yapmıştı. Hz. Peygamber sonunda beklediği ibâdeti, Allah tarafından almış ve çok mutlu olmuştu. Bu olayın ardından büyük bir sevinç ile eve dönen Hz. Peygamber, Hz. Hatîce'ye de aynı uygulamaları göstererek ona abdest aldırıp namaz kıldırması. Hz. Peygamber, ilk namazını risâletin tebliğ edildiği günde kılmıştı. Aynı şekilde Hz. Hatîce de o günde ilk kez aynı namazı kılarak büyük bir sevinç duymuştu.⁷⁵¹

Bir hadîste anlatıldığına göre, Hz. Peygamber ashâbla birlikte namaz kıldığı sırada ayakkabılarını âniden çıkarmıştır. Hz. Peygamber'in bu davranışı üzerine ashâb da O'na uymuştur. Namaz bitince Hz. Peygamber, ashâba dönüp ayakkabılarını çıkarmalarının sebebini sorunca onlar, Hz. Peygamber yaptığı için yaptıklarını söylemişlerdir. Hz. Peygamber bu hareketini Cebrâîl'in kendisine gelerek, O'na ayakkabısında pislik olduğunu söyleyip uyarması sebebiyle yaptığını söylemiştir. Ashâba da mescide gelirken dikkatli olmalarını, üzerlerinde herhangi bir pislik varsa temizlemelerini emretmiştir.⁷⁵²

Zeyd b. Hârîse'den gelen bir rivâyete göre Cebrâîl gelip Hz. Peygamber'e abdesti öğretmiştir. Ayrıca Cebrâîl, abdest alındıktan sonra çıkabilecek bevl (idrâr) sızıntısının sebep olabileceği vesveseden kaçınmak için Hz. Peygamber'e elbisesinin altına suyu serpmesini emrettiği⁷⁵³ rivâyette yer almaktadır.

Rivâyetler ışığında diğer ibâdetlerde olduğu gibi abdest ibâdetini de Cebrâîl'in öğrettiği anlaşılmaktadır. Çünkü abdest gibi akıl ile idrâk edilmesi mümkün olmayan ve tatbîke bağlı olan bir ibâdetin herhangi bir öğreti olmaksızın hayata geçirilebilmesi zordur. Ayrıca uygulandığı ile ilgili olarak hakkında Kur'ân vahyinin bulunmaması ve ibâdet gibi İslâm dîninin temelini oluşturan konularda Hz. Peygamber'in eski ümmetlerin

⁷⁵⁰ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. IV, s.161; Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sünen*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2004, c. I, s.11; Süyûtî, *Câmiu's-sağîr*, (3. Baskı), Dâru's-Sadîk, 2009, c. I, s.7.

⁷⁵¹ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. IV, s. 161; Beyhakî, *Sünen*, c. I, s. 80; Ayrıca bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, c. I, s. 260; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 210; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s.160; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. IX, s. 103.

⁷⁵² Ebû Dâvûd, "Salât", 89.

⁷⁵³ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. V, s. 203; Tirmîzî, "Tahâret", 38; İbn Mâce, "Tahâret", 58;

uygulamalarına uyacağı şeklinde bir yorum doğru olmayacaktır. Bu sebeple abdestin alınış şekliyle ilgili olan rivâyetlerin doğruluğunu tartışmak çok isâbetli bir davranış değildir. Dolayısıyla abdestin tatbîkini Hz. Peygamber’e bizzat Cebrâîl göstermiş ve Hz. Peygamber’de insanlara aktarmıştır.

2.1.3.2. Kible Değişikliği ve Cebrâîl

Namazla ilgili hükümlerin geldiği süreçteki en önemli hususlardan birisi de kible meselesidir. Müslümanlar, uzun bir süre Mescid-i Aksâ’ya doğru secde ettikten sonra, kiblenin Mescid-i Harâm’a çevrilmesi yaklaşık on yedi ayı bulmuştur. Hz. Peygamber, gönlünde olan kiblenin Mescid-i Harâm olduğunu söyleyince Cebrâîl, bu isteği Allah’a ileteceğini ve bu konuda ancak O’nun hüküm sahibi olduğunu bildirmiştir.⁷⁵⁴ “Hz. Peygamber Mescid-i Aksâ’ya doğru namaz kılmaktaydı. Fakat her zaman yüzünü semâya çevirir ve Allah’ın emrini beklerdi. Bir gün Cebrâîl: *“Ey Resûlüm, istediğin konu ile ilgili vahyin gelmesi için yüzünün semâya doğru kalktığını görmekteyiz. Seni artık istediğin yöne (kibleye) döndüreceğiz. Bundan sonra yönünü Mescid-i Haram’a doğru döndür. Her nerede olursanız olun yine de yönünüzü Kâ’be’ye doğru çevirin.”*⁷⁵⁵ mânâsındaki âyetini getirdi. Bunun üzerine bazı sahâbeler: “Keşke kible değişikliği ile ilgili hüküm bildiren âyet nâzil olmadan önce vefât eden kardeşlerimizin ahvâlini ve bizim Mescid-i Aksâ’ya doğru kıldığımız namazların durumunu bilseydik.” deyince Allah: *“Allah hiçbir zaman sizin îmânınızı boşa çıkaracak değildir. Çünkü Allah insanlara karşı merhametli ve şefkatlidir.”*⁷⁵⁶ âyetini bildirmiştir. Bu hâdise üzerine bazı sefhler, “Yöneldikleri kibleden onları çeviren nedir?” deyince Allah: *“İnsanlar içindeki birtakım beyinsizler diyecekler ki...”*⁷⁵⁷ şeklinde başlayan ve inananları rahatlatan âyeti indirmiştir.⁷⁵⁸

Hız. Peygamber Mescid-i Aksâ’ya doğru yönelerek namaz kılarken, gelen âyetler netîcesinde Hız. Peygamber’in arzuladığı gibi kible değişmiştir.⁷⁵⁹ Taberî’den (v. 310/923) gelen rivâyete göre Hız. Peygamber, kiblesini Mescid-i Aksâ’dan Mescid-i Haram’a doğru çevirince Mekke’li müşrikler: “Muhammed dîninde şaşırdı, kiblesini size

⁷⁵⁴ Vâhidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, s. 46.

⁷⁵⁵ Bakara, 2/144.

⁷⁵⁶ Bakara, 2/143.

⁷⁵⁷ Bakara, 2/142.

⁷⁵⁸ Ahmed, *el-Müsned*, c. XXX, s. 454; Buhârî, “Îmân”, 29, “Tefsîr”, 14; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salâh”, 56; Beyhakî, *Şuabü’l-Îmân*, c. I, s. 101.

⁷⁵⁹ Bakara, 2/144; Ayrıca bkz. Buhârî, “Salât”, 31, “Tefsîr”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 11-12.

doğru çevirdi, sizin gittiğiniz yolun kendininkinden daha güzel olduğunu anladı, ileride sizin dîninize girebilir.” dediler. Bu hâdisе üzerine Allah: “*İnsanların size karşı kullanabilecekleri bir delîl bulunmasın...*”⁷⁶⁰ mânâsındaki âyetini indirerek onların söylediklerine aldırış etmemeleri gerektiğini bildirmiştir.⁷⁶¹

Cebrâîl’in kible değişikliğini bildiren âyeti getirmesiyle kible Kâ’be olmuş ve Müslümanlar Kâ’be’ye yönelmişlerdir. Kible; omuz omuza saf tutan müminlerin yöneldiği istikâmettir. Hele ki bir zamanlar şirk ve küfrün kirlettiği, içinin putlarla doldurulduğu Kâ’be, İslâm’ın gelmesiyle bunlardan temizlenmiş ve asıl hüviyetine kavuşmuştur.

2.1.3.3. Namaz İbâdeti ve Cebrâîl’in İmâmeti

Hз. Peygamber’e risâlet teblîğ edildikten sonra, namazın oluşum süreci hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. İslâm’da, beş vakit namaz emri gelmeden önce Cebrâîl, Hз. Peygamber’e birinci senede yalnızca iki rekât namaz kılmayı öğretmişti. Buna göre Hз. Peygamber, günde iki vakit ve ikişer rekât olarak namaz kılmaktaydı.⁷⁶² Konu hakkındaki farklı rivâyetlere göre; risâletin başlangıcında, tek vakit namaz kılındığı, ardından iki vakte çıkarıldığı aktarılmaktadır. Bazıları ise, en baştan itibâren iki vakit olarak kılındığını belirtmişlerdir. Yalnızca bir vakit namaz kılındığı görüşünü savunanlara göre bu namaz, güneş batmadan hemen önce kılınmaktaydı. Bunun ardından, güneşin doğumundan önce bir vakit daha eklenerek, iki vakit namazın oluştuğunu aktarmışlardır. Söz konusu rivâyetlere bakıldığında, Mi’râc hâdisesinden önce namaz, iki vakit olarak kılınmaya devam etmiştir.⁷⁶³ Kur’ân âyetleri incelendiğinde, rivâyetlerde bahsedilen iki vakitlik namaza rastlamak mümkündür.⁷⁶⁴

Peygamberliğin on ikinci senesinde, Recep ayının yirmi yedinci gecesinde İsrâ ve Mi’râc hâdisesi gerçekleşmişti. Gece yürüyüşü mânâsını ifade eden İsrâ olayı Kur’ân’da, Hз. Peygamber’in Mekke’den Kudüs’e olan yolculuğu şeklinde anlatılmaktadır. Mi’râc ise, özel bir binek vâsıtası ile Hз. Peygamber’in Kudüs’ten semâya yaptığı yolculuktur. İsrâ hâdisesi, Kur’ân âyetleriyle kesinleştirilmiş iken, Mi’râc olayı ise Kur’ân’dan bazı

⁷⁶⁰ Bakara, 2/150.

⁷⁶¹ Taberî, *el-Câmiu’l-beyân*, c. III, s. 203.

⁷⁶² Mâlik, *Muvattâ’*, “Kasru’s-Salât,” 8; Ahmed, *el-Müsneid*, c. VI, s. 272; Buhârî, “Salât,” 1.

⁷⁶³ Bkz. Yiğit, İsmâil, “Siyer Kaynaklarına Göre Seferîlik”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Seferîlik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyât, İstanbul 1998, s.71.

⁷⁶⁴ Tâhâ 20/130; Mü’min 40/55.

işâretler⁷⁶⁵ ve hadîslerdeki sarîh ifadelerle bilinmektedir. İki vakit olarak kılınan namaz, bu gece ilk olarak elli vakit olarak tâyin edilmiş, daha sonra Hz. Peygamber'in tahfîf arzusu ile beş vakte kadar indirilmiştir.⁷⁶⁶

Hz. Peygamber, namaz emrini aldıktan sonra, neye göre namaz kıldığı ve insanlara öğrettiği hususunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Çünkü O'nun öğrettiği modelde bir namaz tasvîri, Kur'ân âyetlerinden açıkça anlaşılmamaktadır. Bu konuda ileri sürülen farklı görüşlerin temel kaynağı, Kur'ân'da namazın kılınış şekli anlatıldığı ve Hz. Peygamber'in ona dayanarak kendi içtihâdî uygulaması olduğu, namazın nasıl kılınacağını Cebrâîl'in öğretmiş olduğu veya İslâmiyetten önce Mekke bölgesinde kılınan şekilde namazın kılındığı görüşleridir.

Bazı dîn bilginlerine göre, namazın asıl kaynağı, dînde kanun koyma imtiyâzı bulunan Hz. Peygamber'in, vahiy sonucunda edindiği tecrübelerle birlikte kendi içtihâdîdir. Kendi uygulamalarıyla beraber, bazı sahâbelerin yapmış olduğu fiillere şahit olarak takrîr ettiği davranışlar da bulunmaktadır.⁷⁶⁷ Namaz son hâline ulaşınca kadar, Hz. Peygamber'in içtihâtları ve toplumun benimsemiş olduğu davranışlar bütünüyle birkaç kademede oluşmuştur.

Âlimlerin bir kısmına göre ise namazın kılınışı ile ilgili târîfler Kur'ân'da yer almaktadır. İslâm dîninin çeşitli bölgelere yayılması ve farklı düşüncelere sahip insanlara ulaşması netîcesinde, Kur'ân bize yeter anlayışı hâkim olmaya başlamıştı. Aradıkları her konuyu Kur'ân'da bulamayanlar, kendi anlayışları doğrultusunda rivâyetler ileri sürmeye başlamışlardı. Bu akımları önlemek ve nebevî hadîsin bağlayıcılığını korumak maksadıyla âlimler, Hz. Peygamber'den nakledilen hadîslerin, vahiy ve bağlayıcı olduğunu⁷⁶⁸ belirtmişlerdir.

Bazı âlimlere göre ise Hz. Peygamber, dînde herhangi bir hüküm vereceği zaman, bunun mutlaka Cebrâîl'in vâsıtasıyla olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu kanaatte olanlar, ehl-i hadîs olarak anılan, başta İmam Şafîî' (v. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) gibi önemli isimlerin yer aldığı bir topluluktur. Cebrâîl'in, peygamberliğin

⁷⁶⁵ Necm, 53/1-17.

⁷⁶⁶ Buhârî, "Bed'ul-halk", 6, "Enbiyâ" 22, 43, "Menâkıbu'l-ensâr", 42; Müslim, "İmân", 2; Nesâî, "Salât" 1.

⁷⁶⁷ Bkz. Ertürk, Mustafa, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru Nebevî Sünnetin Evrensel Dinamizmi*, İlahiyat Fakültesi, Ankara 2005, s. 54-59.

⁷⁶⁸ Geniş bilgi için bkz: Fırlıklı, Ethem Rûhî, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınları, İstanbul 2001, s. 189, 230.

henüz ilk yıllarında⁷⁶⁹ ve Mi'râc olayı sonrasında,⁷⁷⁰ Hz. Peygamber'in yanına gelerek ona namaz kıldırıldığını belirten rivâyetleri⁷⁷¹ kendilerine delîl edinmişlerdir.

Bir başka görüşe göre ise, Cebrâil'in Hz. Peygamber'e namazı öğretmiş olduğu rivâyetlerin eleştiriyeye uğradığı gerekçesi ile sağlıklı bulunmadığı ve namazın Mekke'de yaşayan Hanîfler'in ve Yahûdîler'in kıldıkları gibi kılındığı aktarılmıştır.

Aktarılan görüşler arasında yer alan, namazın Kur'ân'da târîf edildiği görüşü ve namazın o dönemde yaşayan çeşitli dîn gruplarının uygulamalarından müteşekkil olduğu iddiâları, Hz. Peygamber'in Kur'ân hâricinde vahye muhâtap olmadığı ilkesine dayanmaktadır. İslâm dînindeki namazın, eski dînlerdeki namazdan oluştuğu iddiâları, yalnızca müsteşrikler tarafından ortaya atılmakla kalmayıp, bazı İslâm âlimleri tarafından kabul görmüştür. Fakat İslâm âlimleri bu namazın şirkten uzaklaştırılmış ve Kur'ân'ın işâretlerine uygun bir namaz olduğunu savunmuşlardır.

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde, namazın oluşum süreci ve kaynağı ile ilgili müslümanlarda herhangi bir şüphe bulunmamaktaydı. Ancak namazın, Kur'ân'da târîf edildiği iddiâları ve sünnetin bağlayıcılığı hakkındaki tartışmalar sahâbe döneminde ortaya çıkmıştı. Hz. Peygamber'in sünnetinin vahiy kontrolünde olduğu ve O'nun uygulamalarının insanları bağlayıcı olduğu düşüncesi hicrî ikinci asrın sonlarına kadar devam etmiştir.⁷⁷² Kur'ân bize yeter iddiâlarına bir tepki olarak vahy-i gayri metlûv,⁷⁷³ yani sünnetin vahye dayandığı, onun bir vahiy ürünü olduğu düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı. Namazın vakitleri ve şeklî uygulamaları da bu tartışmalar çerçevesinde incelenmelidir.

Namazın kılınış şekli ile ilgili Kur'ân'da ayrıntılı bilgiler bulunmasa da namazı oluşturan temel unsurlar hakkında bazı ifadeler yer almaktadır. Kıyâm,⁷⁷⁴ kıraât,⁷⁷⁵ rükû,

⁷⁶⁹ İbn İshâk, *es-Sîre*, c. I, s. 43; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 53; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 243-245; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, c. I, s. 374.

⁷⁷⁰ Şafîî, *el-Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1951, c. I, s. 26; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. I, s. 531; Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 333; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. I, s. 324; Ebû Dâvûd, "Salât" 2; Tirmizî, "Mevâkîtu's-salât" 113;

⁷⁷¹ Buhârî, "Bedu'l-halk", 6; Müslim, "Mesâcid", 166; Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Tirmizî, "Salât", 1.

⁷⁷² Sakallı, Talat, *Hadîs Tenkîdi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2014, s. 420-440.

⁷⁷³ Hatipoğlu, M. Said, *Hz. Peygamber ve Kurân Dışı Vahiy*, Otto Yayınları, Ankara 2009, s. 60-67; Genç, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Beka Yayınları, İstanbul 2015, s. 77-100; Ayrıca bkz. Şafîî, *el-Ümm*, c. V, s. 113-114.

⁷⁷⁴ Bakara, 2/238.

⁷⁷⁵ Müzzemmil, 73/20.

secde⁷⁷⁶ oturuş,⁷⁷⁷ kible,⁷⁷⁸ ve abdest⁷⁷⁹ konularına dair bilgilere yer verilmiştir. O dönemde yaşayan müslümanlar namazın kılınış şeklini, bizzat Hz. Peygamber'in uygulamalarından öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber onlara, namaz kılarken kendisini izlemelerini ve aynı onun kıldığı şekilde namaz kılmalarını emretmişti.⁷⁸⁰ Namazların rekâtlarını ve vakitlerini onlara öğretmiş ve kendi uygulamalarıyla sahâbeye tatbîk ettirmiştir.⁷⁸¹

Namazın Cebrâîl tarafından öğretildiğini savunanlar açısından bu uygulama ilk olarak Mi'râc hâdisesinden önce risâletin ilk gününde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'e vahyin geldiği günde Cebrâîl O'na, namazın kılınışını ve abdest almayı öğretmişti.⁷⁸² Mekke şehrinin üst bölgelerinde vadinin bir tarafında yere vurarak su çıkarmış ve bu sudan Cebrâîl abdest alarak Hz. Peygamber'in kendisini izlemesini sağlamıştır. Ellerini dirsekleriyle beraber yıkamış ardından ağzına su vererek çalkalamıştı. Sonra burnuna su vermiş ve yüzünü yıkamıştı. Baş ve kulak arkalarını mesh etmiş ve son olarak ayaklarını topuklarıyla birlikte yıkamıştı. Bunları seyreden Hz. Peygamber, aynı şekilde abdest almıştı. Ardından Cebrâîl, Hz. Peygamber'le birlikte namaz kılarak dört kere secde yapmıştı. Hz. Peygamber sonunda beklediği ibâdeti, Allah tarafından almış ve çok mutlu olmuştu. Bu olayın ardından büyük bir sevinç ile eve dönen Hz. Peygamber, Hz. Hatîce'ye de aynı uygulamaları göstererek ona abdest aldırıp namaz kıldırılmıştı. Hz. Peygamber, ilk namazını risâletin tebliğ edildiği günde kılmıştı. Aynı şekilde Hz. Hatîce de o günde ilk kez aynı namazı kılarak büyük bir sevinç duymuştu.⁷⁸³

Mi'râc olayı gerçekleşerek namaz beş vakte çıktıktan sonra ise Cebrâîl namazı öğretmek için Kâ'be'de Hz. Peygamber'in ziyâretine gelmiştir. Orada O'na imamlık yaparak beş vakit namaz kıldırılmıştır. Bir gün boyunca her namazın ilk vaktinde gelmiş, diğer gün ise son vakitlerinde gelerek, hem namazların kılınış şekillerini hemde vakitlerini bildirmiştir.⁷⁸⁴

⁷⁷⁶ Hâc, 22/77.

⁷⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/191.

⁷⁷⁸ Bakara, 2/144.

⁷⁷⁹ Mâide, 5/6

⁷⁸⁰ Buhârî, "Ezân," 18

⁷⁸¹ Müslim, "Mesâcid", 178.

⁷⁸² Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s.161; Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, *Sünen*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2004, c. I, s.11; Süyûtî, *Câmiu's-sağîr*, (3. Baskı), Dâru's-Sadîk, Beyrut 2009, c. I, s.7.

⁷⁸³ Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 161; Beyhakî, *Sünen*, c. I, s. 80; Ayrıca bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, c. I, s. 260; Taberî, *Târîh*, c. II, s. 210; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. II, s.160; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, c. IX, s. 103.

⁷⁸⁴ Müslim, "Mesâcid", 176, 179.

Bahse konu olan hadîste şu ifadeler yer almaktadır:

“Cebrâîl, Kâ’be’nin yanında olduğum sırada yanıma gelerek, iki kere bana namaz kıldırıldı. İlk seferde, öğle namazını, Güneş’in gölgesi bir ayakkabı bağı miktarındayken, sonra da ikindi namazını her bir cismin gölgesi kendi boyuna ulaşınca, akşam namazını güneş battığı vakitte, yatsı namazını ise ufukta beliren şafak denilen aydınlık gözden kaybolunca kıldırıldı. Daha sonrasında sabah namazını, imsâk (şafak) ortaya çıkınca kıldırıldı. İkinci defa geldiğinde öğle namazını bir önceki ikindinin zamanında, her cismin gölgesi kendi boyuna ulaşınca, ikindi namazını, her cismin gölgesi kendi boyunun iki katı olduğunda, akşam namazını ise bir önceki gün ile aynı vakitte, yatsı namazını da geceden üçte bir zaman geçtikten sonra, sabahı ise yeryüzü aydınlandığında kıldırıldı. Bundan sonra Cebrâîl bana doğru dönerek: ‘Bunlar, senden daha önce yaşayan peygamberlerin namaz vakitleridir. Her bir namazın vakti ise sana öğrettiğim gibi iki vaktin arasında kalan sürelerdir.’ dedi.”⁷⁸⁵

Konuyla ilgili aktarılan farklı örnekler de bulunmaktadır. Bir gün Ömer b. Abdilazîz namazı tehîr ettiğinde, onun yanına Urve b. Zübeyir gelmişti. Urve, konuyla ilgili şunları aktardı: “Muğîre b. Şu’be’nin namazı tehîr ettiği bir günde Ebû Mes’ûd ona şu uyarılarda bulunmuştu: ‘İyi bilirsin ki Cebrâîl geldi ve namaz kıldı.’” Bu sözlerini peşpeşe birkaç kez tekrarlamıştı. Olayın sonucunda Hz. Peygamber: “Ben bu namaz ile emrolundum.” şeklinde açıklama yapmıştı.” Bu sözler üzerine Ömer b. Abdilazîz bu olayı kesinleştirmek amacıyla, Hz. Peygamber’e Cebrâîl tarafından vakitlerin öğretilip, öğretilmediğini sordu.⁷⁸⁶ Urve ise bu konu hakkındaki söylediklerinin doğru olduğunu ve Beşîr b. Ebî Mes’ûd’dan dinlediğini aktardı.⁷⁸⁷

Bahse konu olan rivâyetler ve bunlarla aynı doğrultuda olan farklı nakiller bazı tenkîtlere uğramışlardır. Söz konusu tenkîtlere için detaylı bilgiler geniş şerhlerde ele alınmıştır. Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e namazı öğrettiği hususundaki hadîslerin bazıları maktû’, bazıları mürsel⁷⁸⁸ olmaları sebebiyle ahkâma delîl olamayacakları söylene de⁷⁸⁹

⁷⁸⁵ Şafîî, *el-Müsned*, c. I, s. 26; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, c. I, s. 531; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, c. I, s. 324; Ahmed, *el-Müsned*, c. I, s. 202; Ebû Dâvûd, “Salât”, 2; Tirmîzî, “Salât”, 1; Nesâî, “Mevâkîtu’s-salât”, 6.

⁷⁸⁶ Zürcânî, Muhammed b. Abdulbâkî, *Şerhu Zürcanî alâ Muvattâ-i l-İmam-ı Mâlik*, (1. Baskı), Mektebetu’s-Sikâfeti’l-Dîniyye, Kahire 2003, c. I, s. 23.

⁷⁸⁷ Malik, *Muvattâ*, “Vukû’” 1; Buhârî, “Mevâkî’”, 1; “Bedu’l-halk”, 6; Müslim, “Mesâcid”, 166, 167; Ebû Dâvûd, “Mevâkî’”, 394; Nesâî, “Mevâkî’”, 1.

⁷⁸⁸ Beyhakî, *Sünen*, c. I, s. 361.

⁷⁸⁹ Ahmed, *el-Müsned*, c. IV, s. 161.

bir kısmı da muhtevâyı değiştirmeyecek kadar küçük yanlış anlaşılmalara ve eklentilere sonucu tenkîde uğramıştır.

Sonuç olarak Kur'ân âyetleri, Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e iki yerde aslî sûretiyle geldiğini,⁷⁹⁰ bazı rivâyetler ise, bu gelişlerinden ikincisinde namaz kılmayı öğrettiğini bildirmektedir.⁷⁹¹ İbn İshâk'ın (v. 151/768) *Sîre*'si gibi bazı târîh kaynakları ve Necm sûresinin ifadeleri, namazın birisi tarafından öğretildiğini göstermektedir. Bunun yanında, “*Namazı Allah'ın size öğrettiği şekilde kılın.*”⁷⁹² âyeti, namazdaki uygulamaların, Cebrâîl tarafından öğretildiğini mümkün kılmaktadır.⁷⁹³ Bu âyeti eski dînlerdeki namazın kılınışına atfetmek doğru bir yorum olmayacaktır.

Namazla ilgili haberlerden bahsedilirken, Hz. Peygamber'in kendi cenâzesi ile ilgili verdiği bilgiyi de ele almak yerinde olacaktır. Hâkim (v. 405/1014) *el-Müstedrek* isimli eserinde bu konuyu ifade eden bir hadîs aktarmıştır. Onun aktardığı hâdise göre Hz. Peygamber, Cebrâîl, İsrâfil ve Mikâîl'in kendi cenâze namazına iştirâk edeceklerini bildirmiştir. Bunun ardından ölüm meleğinin, farklı bir grup ile cenaze namazını kılacağını belirtmiştir.⁷⁹⁴ Bu rivâyet hakkında bazı tenkîtlere yapılmıştır. Hadîsin senesinde ismi geçen Abdulmelîk'in, meçhûlû'l-hâl vasfında bir kişi olduğu bildirilmiştir.⁷⁹⁵ Söz konusu tenkît, bu rivâyeti munkatî' konumuna getireceğinden dolayı, hadîsin zayıf olduğu kanaatine varılmıştır. Hadîs ehli arasında genel olarak, *el-Müstedrek* isimli eserde aktarılan hadîslerin sıhhati hakkında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Kitabın içinde mevcûd olan rivâyetleri sıhhat açısından değerlendiren Zehebî'nin, (v. 748/1348) *Telhîs* adlı eserinden faydalanılmaz ise tam anlamıyla istifâde edilemeyeceği hususunda söz birliği bulunmaktadır.⁷⁹⁶

2.1.3.4. Yolculukta ve Savaşta Namaz

Hz. Peygamber'in gözümlün nuru dediği namaz ibâdeti Mi'râc gecesinde farz kılınmıştır.⁷⁹⁷ Hz. Peygamber namaz ibâdetine ayrıca ehemmiyet vermiştir. Cemâatle

⁷⁹⁰ Necm, 53/7-17.

⁷⁹¹ Ebû Dâvud, “Salât”, 2; Tirmizî, “Salât”, 1.

⁷⁹² Bakara, 2/239.

⁷⁹³ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Veysel, “Sünnet ve Hadîsi Dışlayıcı İslâm Yorumlarının Geldiği Son Nokta: (Sadece) Kur'an'a Göre Namaz”, by., ty. s. 1-14.

⁷⁹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. III, s. 62.

⁷⁹⁵ Zehebî, *Telhîs*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1996, c. III, s. 62.

⁷⁹⁶ Yardım, Ali, *Hadîs*, Damla Yayınları, İstanbul 1997, c. II, s. 98.

⁷⁹⁷ Buhârî, “Salât”, 1, “Enbiya”, 7; Müslim, “İmân”, 263; Nesâî, “Salât”, 1; ayrıca bkz: Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. II, s. 384; Taberî, *Târih*, c. I, s. 536.

kılmayı tavsiye etmiş ve çok ağır hasta olmasına rağmen imâmeti bırakmamıştır. Koşullar ne olursa olsun asla namazı terketmemiştir. Yolculuk ve savaş hâlinde bile namaz ibâdetini yerine getirmiştir.

Konu ile ilgili olarak Hz. Ali'den şu şekilde bir hadis nakledilmiştir:

“Ben-î Neccâr'dan bir grup insan Hz. Peygamber'e geldiler ve: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Bizler yolculuğa çıkıyoruz, namazlarımızı nasıl kılmamız gerekir?' diye sordular. Bunun soru üzerine Allah: 'Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit namazı kısaltmanız hâlinde size bir günah yoktur.' âyetini indirdi. Sonra vahiy bir süre gelmedi. Bu hâdiseden bir sene kadar sonra Resûlullah gazâyâ çıktı. Gazâ yapılan yerde öğle namazını kıldırdı. Müşrikler bu durumu gördüklerinde: 'Muhammed ve ashâbı size sırtlarını çevirmişken onlara baskın yapsanız ya!' dediler. Müşriklerden biri ise: 'Onlar kıldıkları bu namazın ardından bunun gibi bir namaz daha kılacaklar.' dedi. Bunun üzerine Allah iki namaz arasında (öğle ve ikindi): 'Kâfirlerin size karşı kötülük yapmalarından endişe duyarsanız...' cümlesiyle başlayarak: '(Ey Peygamber), Cephede onların arasında olup onlara namaz kıldıracağın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını da yanlarına alsınlar. Bu şekilde bir rekât kıldıkları zaman sizin arkanıza (düşmanın karşısına) geçsinler. Sonra namazını kılmamış olan diğerleri gelip seninle birlikte namazını kılsınlar ve tedbîrli olup silahlarını yanlarına alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz eşyanızdan ve silahlarınızdan gâfil olsanız da sizin üstünüze âniden baskın yapsalar. Eğer yağmurdan dolayı bir eziyet olur veya hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanız hâlinde size bir vebâl yoktur. Bununla birlikte tedbîrinizi alın. Muhakkak ki Allah, kâfirlere küçük düşürücü bir azâp hazırlamıştır.’⁷⁹⁸ ibâresine kadar olan kısmı gönderdi. Bu şekilde korku namazı hakkındaki hüküm nâzil oldu.”⁷⁹⁹

Konuyla ilgili diğer bir rivâyeti ise Buhârî, İbn Abbâs kanalıyla nakletmektedir: *“Eğer size yağmur yüzünden bir eziyet olursa yahut hasta bulunursanız...”⁸⁰⁰ diye başlayan âyetin ashâbdan Abdurrahman b. Avf'ın yaralanması üzerine nâzil olduğunu aktarmaktadır.⁸⁰¹*

Cebrâîl'in vahiy getirmesi, kimi zaman doğrudan gerçekleşen olay üzerine olmuştur. Yolculuk ve savaş esnasında namaz ile ilgili hüküm de yaşanan hâdisenin

⁷⁹⁸ Nîsâ, 4/102.

⁷⁹⁹ Ahmed, *el-Müsned*, c. XXVII, s. 120-122; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 187; Ayrıca bkz. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, c. III, s. 365. Taberî, *el-Câmiu'l Beyân*, c. IV, s. 126.

⁸⁰⁰ Nîsâ, 4/102.

⁸⁰¹ Buhârî, ‘Tefsîr’, 22.

üzerine gelmiştir. Âyetler ve hadîsler namazın ne kadar mühim bir ibâdet olduğunu bir kez daha göstermiştir. Yolculuk ve savaş durumları olsa bile namazın kılınması emredilmiş, terk edilmesi asla düşünülmemiştir. Fakat İslâm dîni kolaylık dînidir. Bunun bir yansıması olarak da savaş ve yolculuk esnasında namazın kısaltılması olarak gösterilmektedir.

2.1.3.5. Ramazan'da Buluşması ve Mukâbele

İslâm dîninde Ramazan ayı önemli bir konuma sahiptir. Bu durum, Hz. Peygamber ile Cebrâîl arasındaki beraberliğe de yansımış ve aralarında özel bir konuma yerleşmiştir. Hira mağarasındaki ilk buluşmaları Ramazan ayına denk gelmiştir. Kur'ân'da, Ramazan ayının önemine değinilmiş ve yol gösterici olan Kur'ân'ın bu ayda indirildiği⁸⁰² ifade edilmiştir.

Hiz. Peygamber için bir öğretmen konumunda olan Cebrâîl, eğitime bu ayda başlamıştır. Cebrâîl'in okuması ve Hiz. Peygamber'in onun karışışına geçerek dinlemesi eğitimlerinin başlangıç metodu olarak bilinmektedir. Bu durumu *arz*, *okumak*, *semâ* gibi ifadelerle belirtecek olursak, öğrencinin dinlemesi anlamına gelmektedir. *Arz* kelimesi, karşılıklı mukâbele etme ve muhâtaba bazı bilgileri sunma mânâsını taşımaktadır.⁸⁰³ Hadîslerde arza tâbîri ile karşılaşilmektedir. Hiz. Peygamber arza yöntemini Kur'ân lafızlarının doğru tespîti, kontrolü ve korunması için uyguladığı bilinmektedir. Her Ramazan ayında Cebrâîl, Hiz. Peygamber'e gelir ve Kur'ân'ı arz (mukâbele) ederdi. Sahâbenin ifadesi ile Hiz. Peygamber bu olaydan sonra, normal zamanlarda olduğundan daha cömert davranırdı.⁸⁰⁴

Hiz. Peygamber, Cebrâîl ile karşılıklı olarak gerçekleştirmiş olduğu bu uygulamayı, ashâbıyla beraber de yapardı. Bir önceki Ramazan'dan, o Ramazan ayına kadar gelen bütün Kur'ân âyetlerini bizzat kendisi okur ve sahâbelerde O'nu takip ederek kendi elindekileri yazmaları kontrol ederlerdi. Bu olay Hiz. Peygamber'in vefât ettiği senede iki kez meydana gelmiştir.⁸⁰⁵ Hiz. Peygamber ile ashâb arasında gerçekleştirilen bu mukâbeleler ve kontroller netîcesinde Kur'ân, günümüzde de okunan son hâlini

⁸⁰² Bakara, 2/185.

⁸⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VII, s. 167.

⁸⁰⁴ Ahmed, *el-Müsne'd*, c. I, s. 231.

⁸⁰⁵ Buhârî, "Bed'ul-halk", 6; İbn Mâce, "Cenâiz", 64.

almıştır.⁸⁰⁶ Arza-i âhire olarak adlandırılan bu son arzada, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Mes'ûd gibi önemli isimlerin de yer aldıkları bildirilmiştir.⁸⁰⁷

Vahiy meleği Cebrâîl ile Hz. Peygamber'in her yıl Ramazan ayında karşılıklı olarak Kur'ân okumaları, günümüzde İslâm dünyasında mukâbele geleneği şeklinde devam etmektedir.⁸⁰⁸ Cebrâîl ve Hz. Peygamber'in okuma/dinleme temeline dayanan, eğitim metodu kullanılmaktadır.

2.1.3.6. Hac İbâdeti ve Cebrâîl

Hac kelimesi Arapça'da; “ziyâret etmek, gitmek ve yönelmek” gibi mânâlara gelmektedir. Istılâh mânâsı ise mâddî imkânı olan her Müslüman'ın belirli bir vakitte, Kâbe-i Muazzama'yı, Arafat'ı, Minâ'yı ve Müzdelife'yi ziyâret etmesi ve bu ibâdetin rükünlerini yerine getirmesidir.⁸⁰⁹ Kur'ân'da: “*Orada apaçık âyetler (deliller) ve Makâm-ı İbrâhîm vardır; Her kim oraya girerse güvende olur. İmkânı olan her kişinin o Beyt'i haccetmesi de Allah'ın insanların üzerinde olan bir hakkıdır. Kim bu hakkı gözetmeyip inkâr ederse bilmelidir ki şüphesiz Allah tüm âlemlerden müstâğni (Allah hiç kimseye muhtaç değil fakat tüm âlem O'na muhtaç)dir.*”⁸¹⁰ âyeti yer almaktadır. Bu âyet ile hac ibâdeti, gücü yeten her Müslüman'a farz kılınmıştır. Zîrâ Allah'ın hakkı olduğu ve ne kadar mühîm olduğu âyette açıkça zikredilmiştir. Hac ibadeti yıl içinde belirli tarihlerde yapılan farz bir ibâdettir. Bununla ilgili olarak Allah: “*Hac bilinen aylardadır. Her kim o aylarda hacca niyet getirirse artık; cinsî münâsebet, kavga etmek ve günâh işlemek yoktur. Ne hayır yapar iseniz Allah onu bilendir. Kendinize (âhiret yurdu) için azık toplayın. Muhakkak ki azıkların en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sâhipleri! Emrime muhâlefet etmekten sakının.*”⁸¹¹ âyetini indirmiştir. Hz. Peygamber haccın hükmü ile ilgili olarak: “*İslâm dîni beş esas üzerine binâ edilmiştir: Allah'tan gayri ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehâdet getirmek, namaz kılmak, Ramazan ayında oruç tutmak, zekât vermek ve Kâ'be'yi haccetmektir.*”⁸¹² ve: “*Ey*

⁸⁰⁶ Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 698.

⁸⁰⁷ Buhârî, “Fezâilü'l-Kurân”, 5.

⁸⁰⁸ Turan, Abdülbaki, “Arza”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, c. III, s. 447.

⁸⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, c. II, s. 226; Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid*, İpek Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 273.

⁸¹⁰ Âl-i İmrân, 3/97.

⁸¹¹ Bakara, 2/197.

⁸¹² Buhârî, “İmân”, 1, 2; “Tefsîr, Bakara”, 30; Müslim, “İmân”, 19, 22; Tirmizî, “İmân”, 3; Nesâî, “İmân”, 13.

İnsanlar! Hac ibâdeti size farz kılındı, artık haccedin!"⁸¹³ buyurmuştur. Hz. Peygamber hac yapmakta acele etmek gerektiğiyle alâkalı şöyle demiştir: *"Haccetmek isteyen kişi acele davransın! Belki hastalanır yahut bineğini yitirir ya da haccetmesini engelleyici bir ihtiyaç hâsıl olur."*⁸¹⁴ Hz. Peygamber, haccın fazîletine dair şu sözleri sarf etmiştir: *"Resûlullah'a: 'Amellerin hangisi daha efdâldir?' diye soruldu. Hz. Peygamber: 'Allah'a ve Resûlü'ne imân etmektir.' dedi. Sonra hangisi efdâldir denilince Hz. Peygamber: 'Allah yolunda cihâd etmektir.' buyurdu. Ardından yine aynı soru yöneltince Hz. Peygamber: 'Kabûl olunan haccdır.' cevabını verdi."*⁸¹⁵ Hz. Peygamber'in hac ibâdeti ile ilgili verdiği bir müjde şöyledir: *"Her kim Kâ'be'yi hacceder iken; cinsî münâsebate yeltenmez ve kötülük yapmazsa, annesinden doğduğu günkü gibi (günâhsız) olur."*⁸¹⁶ Bu hadîsten hac ibâdetini usûlünce yapanlar için büyük bir mükâfatın olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber insanlar için en güzel bir örnektir. Bu sebeple gerek ibâdet gerekse dünya hayatına yönelik fiil ve durumlarda kendisine tâbî olunan kişidir. Hac ibâdetinin yapılış şekli de Hz. Peygamber'den öğrenilmiştir. Bu hususla ilgili aktarılan bir hâdis şu şekildedir: *"Hac menâsikini (ibâdetini) benden alınız (öğreniniz). Çünkü bilmiyorum: Yaptığım bu haccımdan sonra belki bir daha haccedemem."*⁸¹⁷ Hz. Peygamber bu sözüyle hac ibâdetini gerçekleştirirken, O'nun yaptığı gibi yapılması gerektiğini bildirmiş ve bu ibâdetin yapılış şekline bizzat örnek olmuştur.

Hâc ibâdeti ile ilgili olarak kaynaklar araştırıldığında, Cebrâîl ile ilgili geniş bilgilere rastlanmasa da bu ibâdeti de onun öğretmiş olduğuna dair ifadeler yer verilmiştir. Hâc ile ilgili yapılması gereken uygulamaların, Cebrâîl vâsıtasıyla öğretildiği aktarılmaktadır.⁸¹⁸ Hz. Peygamber'in: *"Cebrâîl benim yanıma geldi ve beraberimde olan herkesin telbiye getirirken yüksek sesle yapmaları gerektiğini söyledi."*⁸¹⁹ ifâdesi konuyla ilgili açıklayıcı niteliktedir. Rivâyetlerde yer alan başka bilgilere göre ise Hz. Peygamber hac yaparken cemrelerde ne şekilde taş atılacağını da Cebrâîl öğretmiştir.⁸²⁰ Ayrıca Hz.

⁸¹³ Müslim, "Hac", 412.

⁸¹⁴ İbn Mâce, "Menâsik", 1; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 5.

⁸¹⁵ Buhârî, "Hac", 4; "Îmân", 18; Müslim, "Îmân", 135.

⁸¹⁶ Buhârî, "Hac", 4, "Muhsâr", 10.

⁸¹⁷ Müslim, "Hac", 310; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 77; Tirmîzî, "Hac", 38.

⁸¹⁸ Beyhakî, Sünen, c. V, s. 153.

⁸¹⁹ Mâlik, Muvattâ, "Hac", 34; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 27; Tirmîzî, "Hac", 15; İbn Mâce, "Menâsik", 16; Nesâî, "Hac", 55; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk, *Sahîhu İbn Huzeyme*, Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1970, c. IV, s. 174.

⁸²⁰ İbn Huzeyme, *Sahîh*, c. IV, s. 315.

Peygamber hac yolculuğundayken Akîk vadisine⁸²¹ geldiğinde: “*Bu gece Allah’tan bir elçi (Cebrâîl) bana gelerek, burada namaz kılmamı ve umre yapmam gerektiğini söyledi.*”⁸²² diyerek, Cebrâîl’in hâc ibâdetindeki izleyeceği yolu gösterdiğini bildirmiştir.

Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e gelip hac ibâdeti döneminde ticâret yapılmasıyla ilgili hükmü bildirdiği hâdiseyi Buhârî (v. 256/870) şöyle nakletmektedir: “*Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne Câhiliye devrinde pazar yerleri idi. Müslümanlar da hac döneminde ticâret yapmayı günah kabul ediyorlardı. Bunun üzerine: ‘(Hac döneminde ticâret yaparak) Rabbinizden gelecek bir kazancı aramanızda size herhangi bir günâh yoktur.*”⁸²³ âyeti indirildi.”⁸²⁴ Olay diğer kaynaklarda şöyle aktarılmıştır: “İbn Ömer’e: ‘Biz burada hayvanlarımızı insanlara kiralyoruz. Haccımıza bir zevâl gelir mi?’ diye sordum. İbn Ömer şöyle dedi: ‘Hz. Peygamber’e bir adam geldi ve senin bana somuş olduğun soruyu o adam Resûlullah’a sordu. Hz. Peygamber adama yanıt vermedi, tevakkûf etti. Tâ ki Cebrâîl şu âyet ile gelinceye kadar: ‘(Hac döneminde ticâret yaparak) Rabbinizden gelecek bir kazancı aramanızda size herhangi bir günah yoktur.’”⁸²⁵ Hz. Peygamber o adamı yanına çağırdı ve: ‘Siz hacısınız, hacı oldunuz.’ buyurdu.”⁸²⁶ Bu hâdis Müslümanlar’a, hac mevsiminde ticâret yapılabileceği sâlâhiyetini haber vermiştir.

Hâc ile bağlantılı olan bir diğer husus ise kurban ibâdetidir. Bu ibâdetle ilgili ayrıntıları ve yapılması gerekenleri, Hz. Peygamber’e yine Cebrâîl’in öğretmiş olduğu belirtilmektedir.⁸²⁷ Bunun yanında, insan hayatında önemli rol oynayan ibâdetlerden birisi de yaratıcıya duâ etmektir. Hz. Peygamber’in de insanlara nasıl duâ edecekleri hususunda birçok tavsiyesi bulunmaktadır. Bu duâların geneli ise Cebrâîl tarafından Hz. Peygamber’e öğretildiği aktarılmıştır.⁸²⁸

Kaynaklarda yer alan bu bilgiler ışığında, namaz, abdest vb. ibâdet uygulamalarında olduğu gibi akıl ile idrâki mümkün olmayan hac ibadetine dair olan vazîfelerinde Cebrâîl’in öğretisiyle olduğu anlaşılmaktadır. Hac ibâdetinin yapılış şeklini

⁸²¹ Akik; Mekke şehri ile Medine arasındaki ilk duraktır. Bu mevkîde Zü’l-huleyfe’de bulunmaktadır.

⁸²² Ahmed, *el-Müsneid*, c. I, s. 24; Buhârî, “Hac” 15; Ebû Davud, “Müzarâ” 13; ayrıca bkz: İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri* c. III, s. 392.

⁸²³ Bakara, 2/198.

⁸²⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 34.

⁸²⁵ Bakara, 2/198.

⁸²⁶ Ahmed, *el-Müsneid*, c. X, s. 473; Taberî, *el-Câmiu’l-Beyân*, c. IV, s. 164-169; Hâkim, *el-Müstedrek*, c. I, s. 619; Ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, c. I, s. 351.

⁸²⁷ Beyhakî, *Sünen*, c. IX, s. 271.

⁸²⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsât*, c. VII, s. 144.

ve hükümlerini Hz. Peygamber'e Cebrâîl aktarmıştır. Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e göstermiş olduğu hac öğretisi, günümüzde de aynı şekliyle sürdürülmektedir.

2.1.4. Sosyal Hayata Yönelik Görüşmeler

Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu Arap toplumu, İslâmiyet'ten önce ortaya çıkan birtakım uygulamalardan dolayı *Câhiliye* olarak adlandırılmıştır. *Câhiliye* kelimesi cehl kökünden olup mânâsı ilmin zıddı olan bilgisizliktir.⁸²⁹ *Câhiliye* terimi İslâm'ın yayılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kur'ân ve hadîslerde, Araplar'ın İslâm öncesi dînî anlayış ve uygulamalarını İslâmî dönemle ayırt etmek için kullanılmıştır. *Câhiliye* kelimesi, Kur'ân'da Medenî sûrelerde zikredilmiştir.⁸³⁰ Hadîslerde ise *Câhiliye* dönemindeki kötü ahlâk ve davranışlar yerilmiş, onların terk edilmesi emredilmiştir.⁸³¹ Sahâbeler de *câhiliye* sözcüğü ile Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e ilk vahiyle beraber gelmeden önceki devri kasetmişlerdir. İslâm'a girmeden önceki hayatlarında yaşadıkları olayları, tutumlarını ve fiillerini anlattıkları zaman, *Câhiliye* kavramını kullanmışlardır. İslâm öncesi Arap toplumunda insanlar, göçebe ve yarı göçebe bir yaşam şeklini tercih etmekteydiler. Bu tercihin bir sonucu olarak, medeniyet bakımından geri kalmış, cehâlette zirveye ulaşmışlardır. Putlara olan inancın hâkim olması ve semâvî bir inanca mensup olmamaları yüzünden, insanlar arasında kötülük ve haksızlık yaygın hâle gelmiştir. *Câhiliye* döneminde insanlar haddi aşmada çok ileri gitmişlerdir. Kendi aralarında sürekli kavga ve savaşlara sebep olan kabîlecilik zihniyetini ve kibirli olmayı benimsemiş, kan davaları, cinâyet ve fuhşiyât gibi kötülüklükler insanlar arasında normal olarak kabul edilmiştir. İbn Hişâm'ın (v. 218/833) *es-Sîre* isimli eserinde *Câhiliye* dönemine ışık tutan sözler, Câ'fer b. Ebî Tâlip tarafından şöyle aktarılmaktadır: “Biz *Câhiliye* anlayışına sahip bir kavimdik. Bizler putlara tapar, ölü hayvanların etlerini yer, fuhûş yapardık. Akrabalarımızı gözetmez, içimizden güçlü olanlar zayıfları ezerdi.”⁸³² *Câhiliye* toplumunda kadınlara değer verilmemiş, sıradan bir eşya gibi görülmüştür. Bu dönemin çirkin âdetlerinden biri de kız çocuklarının toprağa gömülmesidir. Araplar kız çocukları doğunca (genellikle ilk çocuk) bunu hazmedememiş ve bir onur meselesi olarak

⁸²⁹ Fayda, Mustafa, “*Câhiliye*”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, c. VII, s. 17-19.

⁸³⁰ Bkz. Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26.

⁸³¹ Bkz. Ahmed, *el-Müsned*, c. III, s. 425; Buhârî, “İmân”, 22, “Cenâiz”, 39, “Menâkıb”, 1, 7, 8, 12, “Edeb”, 50, “İstitâbe”, 1, “Enbiyâ”, 8; Müslim, “Cenâiz”, 29.

⁸³² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. I, s. 335.

görmüşlerdir. Bu sebeple bazen kendileri bazen de bu işi meslek edinmiş kişilerce kız çocuklarını diri diri gömmek sûretiyle cinâyet işlemişlerdir.⁸³³ İşte her türlü kötülüğün, haksızlığın ve zulmün yaşandığı bu ortamda Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e ilk vahiyle gelip risâletin başlamasıyla, Câhiliye devrine ait bu kötü ve çirkin davranışlar İslâmiyet'in kabûlü ile son bulacaktır. Hz. Peygamber, Cebrâîl'in getirdiği vahiylerle İslâm dîninin emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmeye başlamış, içinde bulunduğu ortamdaki haksızlıklarla mücâdele etmiştir. Sosyal hayata yönelik hükümlerin Cebrâîl aracılığıyla Allah'tan gelmesiyle, toplumda her bakımdan iyileşme, refâh ve düzen meydana gelmiştir. İnsanların hak ve özgürlükleri İslâm dîni tarafından güvence altına alınmıştır. Haksızlıklar son bulmuş, örnek bir toplum ve medeniyet inşâsı gerçekleşmiştir. Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e gelip sosyal hayata yönelik görüşmelerinden biri de kul hakkı üzerine gerçekleşmiştir. Kapsadığı alan olarak kişiler arasındaki hukûku içine alan kul hakkı meselesi, İslâm dininde büyük bir öneme sahiptir.

2.1.4.1.Kul Hakkı ve Cebrâîl

Bâtıl sözcüğünün karşıt anlamlısı, gerçek ve doğru mânâsına gelen *hak* kelimesinin çoğulu hukûttur. Hak ile ilgili iki temel ayrım söz konusudur; bunlar Allah hakkı ve kul hakkı olarak tanımlanmıştır.⁸³⁴ İnsanlar, başta hayat hakkı olmak üzere doğduğu andan ölünceye kadar Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde birçok hakka sahiptir. Kaynaklara bakıldığında Allah'ın emir ve yasaklarının çoğunun kul hakkı ile ilgili olduğu görülmektedir. Kul hakkı geniş bir kavramdır. Hak denildiğinde korunması ve gözaltılması gereken değerler akla gelmektedir. Kişinin malına ve bedenine yapılan saldırılar maddî hak, kalp ve rûhuna zarar verilmesi ise mânevî hak kapsamında değerlendirilmiştir. Kul hakkı kavramı sorumluluk, adâlet, vefâ, emek gibi birçok değeri içerisinde barındırmaktadır. İslâm dîni; can, ırz, akıl, dîn ve malın korunmasına büyük önem vermiştir.⁸³⁵ Bunlardan her biri kul hakkıyla ilişkilendirilmektedir. Konuyla ilgili olarak şöyle bir hadîs aktarılmaktadır:

⁸³³ Kapar, Mehmet Ali, "Mev'ûde", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, c. XXIX, s. 491-492; ayrıca bkz. Demircan, Adnan, "Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *İSTEM III*, Konya 2004, c. II, s. 9-29.

⁸³⁴ Hacak, Hasan, *İslâm Hukukunun Klâsik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (Basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 289.

⁸³⁵ Sancaklı, Saffet, "Hadîsler Bağlamında Kul Hakkı Açısından Trafik Olgusunun Analizi/Değerlendirilmesi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II*, Malatya 2015, s. 36.

“Bir adam Resûlullah’ın yanına geldi ve O’na: ‘Ya Resûlullah! Şayet Allah yolunda öldürülürsem benim işlediğim bütün günahlar örtülecek mi?’ diye sordu. Hz. Peygamber: ‘Evet, eğer ki sen sabır gösterip mükâfatı Allah’tan bekler, geri kaçmadan hep ileri atılır hâldeyken öldürülürsen!’ diye cevapladı. Resûlullah aradan bir müddet geçtikten sonra adama: ‘Nasıl sormuştun?’ dedi. Adam sorusunu yineledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber borçlar hâricindeki tüm günahların affedileceğini, Cebrâîl’in kendisine gelerek bu hususu haber verdiğini söyledi.”⁸³⁶

Kaynaklara bakıldığında borç ile kastedilenin kul hakkı olduğu görülmektedir.⁸³⁷ Birine borçlu olmak günah değildir. Ancak kişinin sorumlu olduğu borç türü, ödeme yapmayı terk ederek borç alınan kişinin mağdur edilmesidir. Kul hakkının, bu hadîse konu olması ve Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e gelerek bu konuyu bildirmesi, kul hakkının İslâm dîninde ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

2.1.4.2.Komşuluk Hakkı

Cebrâîl’in Hz. Peygamber ile sosyal hayata yönelik görüşmelerinden birisi de komşuluk ve komşuluk hakkı üzerine olmuştur. İslâm dîni komşuluk ilişkilerine son derece önem vermiştir. Bu konu hakkındaki önemi âyet ve hadîsler sıklıkla vurgulamıştır. Konu ile ilgili Allah şöyle buyurmuştur:

“Ancak Alah’a ibâdet edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, fakîrlere, yetimlere, akrabaya, yakın komşulara, uzak komşulara, garîplere, yolculara, yol arkadaşına, elinizin altında bulunanlara da güzel muâmele edin. Bilin ki Allah böbürleneleri ve kendini övenleri sevmez.”⁸³⁸

Bu âyet, komşuluğu yakın ve uzak olmak üzere iki kısma ayırmış ve onlara güzel muâmele edilmesi gerektiğini emretmiştir. Hz. Peygamber de komşuluk üzerinde çok durmuş ve komşuluğun ehemmiyetine binâen ashâba çokça telkînde bulunmuştur.⁸³⁹ Komşuluk ile ilgili olarak Cebrâîl, Hz. Peygamber’e tavsiyelerde bulunmuştur. Konuyla ilgili rivâyet şu şekilde aktarılmaktadır:

⁸³⁶ Malik, *Muvattâ*, “Cihâd”, 31; Müslim, “İmâret”, 117; Nesâî, “Cihâd”, 32.

⁸³⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. XIII, s. 29

⁸³⁸ Nîsâ, 4/36.

⁸³⁹ Buhârî, “Edeb”, 26; Müslim “İmân”, 18; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123; Tirmîzî, “Birr”, 28.

“Hz. Peygamber: ‘Cebrâîl bana geldi ve komşuluk ile ilgili o kadar aralıksız nasihât etti ki ben komşuyu vâris kılacağını zannettim.”⁸⁴⁰ diyerek konunun önemini belirtmiştir. Hz. Peygamber’in bu sözü ile Cebrâîl’in komşuluk hakkında sık sık telkînde bulunduğu anlaşılmaktadır. Vâris kılma hususu ise; insanın vârisleri, ona kan bağı ile en yakın olan kişilerdir. Burada Hz. Peygamber komşuluk hakkının önemini vurgulamış ve bir akraba mesâbesinde olduğunu aksettirmiştir. Sosyal yaşamın bir parçası olan komşuluk ve komşuluk ilişkileri her ne kadar günümüzde aslına uygun bir şekilde yaşanmıyor olsa da konunun ne kadar mühim olduğunu âyet ve hadîsler net bir şekilde açıklamaktadır.

2.1.4.3.Savaşlarda Yardım

Kur’ân ve hadîslere bakıldığında meleklerin peygamberlere ve inananlara yardım ettikleri görülmektedir. Bu yardımlar bazen de savaşlarda gerçekleşmiştir. Melekler bazı zaman aslî sûretlerinde bazen de insan sûretinde yardım edip onlara moral vermişlerdir.⁸⁴¹ Enfâl sûresinde: “*Hani rabbın meleklere şüphesiz ben sizinle beraberim. Haydi! İmân edenlere yardım edin. Ben kâfirlerin kalplerine korku vereceğim, vurun onların boyunlarına! Vurun kâfirlerin bütün parmaklarına!*”⁸⁴² şeklinde geçen âyette bu durum belirtilmiştir.

Bedir savaşında melekler harp meydanına atların üzerinde ve başından omuzlarına kadar uzanan sarıklarıyla inmişlerdir.⁸⁴³ Bedir savaşında inananlara meleklerin yardım etmesiyle ilgili bir sahâbe şöyle demiştir: “Harb sırasında müşriklerin, şayet Müslümanlar hücumâ geçerse perişân oluruz dediklerini duydum. Bu konuşma Müslümanlar arasında da yayılıyor, bizlerin gayretleri artıyordu. Aslında işittiklerimiz, Allah’ın melekler aracılığıyla Müslümanlar’a bir ilhâmıydı.”⁸⁴⁴ Kaynaklara bakıldığında meleklerin savaşa katıldığı ile ilgili farklı rivâyetler görülmektedir. Urve b. Zübeyr’den rivâyet edildiğine göre Cebrâîl, Bedir savaşına başında sarı bir sarık ile Zübeyr b. Avvâm sûretinde katılmıştır.⁸⁴⁵ Hâkim’den nakledildiğine göre Abdullah b. Zübeyr, Bedir savaşı esnasında

⁸⁴⁰ Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “Birr”, 140, Ebû Dâvûd, “Edeb”, 132, Tirmîzî, “Birr”, 28.

⁸⁴¹ Enfâl, 8/12; Ayrıca bkz: Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, s. 291.

⁸⁴² Enfâl, 8/12.

⁸⁴³ Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü’l-ereb fî fünûni’l-edeb*, (1. Baskı), Dârü’l-Kütüb, Kahire 2003, c. I, s. 37.

⁸⁴⁴ Taberî, *el-Câmiu’l-Beyân*, c. IX, s. 132.

⁸⁴⁵ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, c. I, s. 120.

Zübeyr b. Avvâm'ın başında sarı sarık olduğu gibi savaşa iştirâk eden meleklerinde başlarında sarı sarık olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁶ Bir diğer rivâyet ise İbn Abbâs kanalıyla gelmiştir. İbn Abbâs meleklerin Bedir savaşında beyaz renkli sarık taktıklarını, Huneyn savaşında ise kırmızı renkte sarık taktıklarını ve o hâlde savaşlara katıldıklarını söylemiştir.⁸⁴⁷ Bu rivâyetlerin ortak noktası ise Cebrâîl'in ve meleklerin savaşa katıldığını doğrular nitelikte olmasıdır. Aynı zamanda Kur'ân âyetleri de savaşa katıldıklarını desteklemektedir.

Cebrâîl'in yardım ettiği Bedir savaşı ile ilgili diğer bir rivâyet şu şekilde aktarılmaktadır:

*“Cebrâîl, Hz. Peygamber'in huzuruna geldi ve Hz. Peygamber'e şöyle sordu: 'Aranızda Bedir savaşına katılanları nasıl sayarsınız (mertebe olarak)?' Hz. Peygamber bu soruya Müslümanlar'ın en efdâlî olarak cevap verdi. Bunun üzerine Cebrâîl: 'Biz de içimizden Bedir savaşına katılan melekleri öyle (en efdâl) olarak biliyoruz.' dedi.”*⁸⁴⁸

Bedir savaşında Müslümanların sayısı müşriklerin sayısına oranla oldukça azdır. Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber Bedir savaşında zafer için Allah'a duâ etmiştir. Müslümanlar gece vakti Bedir'de yağmura yakalanmışlar; ağaçların altına çekilip uykuya dalmışlardır. Sadece Hz. Peygamber geceyi namaz kılmakla geçirmiştir. Bir yandan da şöyle duâ etmiştir: “Allah'ım, işte Kureyş! Gurur ve kibirle geldiler. Sana karşı meydan okuyorlar. Senin peygamberini de yalanlıyorlar. Ey Rabbim! Peygamberlere yardım sözünü⁸⁴⁹ bana da zaferi vermeni senden dilerim. Şayet şu bir avuç inananın helâk olmasını istiyorsan yeryüzünde sana ibâdet edecek kimse kalmayacaktır.”⁸⁵⁰ Hz. Peygamber bu duâyı elbisesi düşünceye kadar ellerini kaldırarak tekrarladı. Sonra zaferi müjdeleyen şu âyet indirildi: *“(Bedir'de bulunan) Bu millet yakında kesinlikle bozguna uğrayacaklar ve onlar (Kureyşliler) arkalarını dönüp gidecekler.”*⁸⁵¹ Bunun üzerine Hz. Peygamber, ashâba şöyle dedi: *“İşte Cebrâîl! Atının başında tutmuş bir hâlde, üzerinde savaş aletleriyle yardımınıza gelmiştir!”*⁸⁵²

⁸⁴⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. III, s 407.

⁸⁴⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, c. XI, s. 389.

⁸⁴⁸ Ahmed, *el-Müsned*, c. III, s. 465; Buhârî, “Meğâzî”, 11; İbn Mâce, “Mukaddime”, 11.

⁸⁴⁹ Saffât, 37/171-173.

⁸⁵⁰ Zeynüddîn Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (çvr. Kâmil Miras), Ankara 1983, c. X, s. 146.

⁸⁵¹ Kamer, 54/45.

⁸⁵² Buhârî, “Meğâzî”, 11.

Cebrâîl'in ve meleklerin yeryüzüne inerek Müslümanlara yardım ettikleri diğer savaşlar Uhud ve Hendek savaşlarıdır. Uhud savaşının olduğu gün, Hz. Peygamber sancağı Mus'ab b. Umeyr'e vermişti. Mus'ab harp esnasında şehit edilmişti. Bunun üzerine bir melek Mus'ab'ın sûretine bürünerek sancağı almış ve taşımaya devam etmişti. Gündüz vaktinin son saatlerine doğru Hz. Peygamber ona: “*Ey Mus'ab! İlerle!*” buyurdu. Mus'ab kılığındaki melek, başını Resûlullah'a çevirdi: “*Ben Mus'ab değilim.*” dedi. Bu sözün üzerine Hz. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr'in şehit edildiğini, bir meleğin de Mus'ab'ın kılığına girdiğini anlamıştı.⁸⁵³

Hendek savaşında Hz. Peygamber Ben-î Kurayza kabîlesinden olan Yahûdîler ile savaşırken Cebrâîl'de savaşa bizzat iştirâk etmiştir. Enes b. Mâlik konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: “Hz. Peygamber Kurayzalı Yahûdîler'in üzerlerine yürüdüğü sırada Cebrâîl ve beraberindeki melek ordusunun Ganmoğulları'nın bulunduğu sokaktan geçerken, tozu dumana katmaları hâlâ gözümün önündedir.”⁸⁵⁴ Hendek savaşı nihâyet bulduktan sonra Hz. Peygamber ve ashâbı dinlenmek için silahlarını yere bırakmışlardı. Tam o anda Cebrâîl Hz. Peygamber'in yanına gelmişti. Hz. Peygamber atından inip atını çökerterek sırtını ona dayadığı sırada Cebrâîl: “Bizler henüz silahlarımızı bırakmadık.” demişti. Hz. Peygamber henüz sırtındaki tozları dâhi silememişti. Cebrâîl şöyle devam etti: “Kalk ve Ben-î Kurayza'nın üzerine yürü!” Hz. Peygamber bu sözlere karşı: “Sahabelerim çok bitkin. Onlara birkaç gün müddet versen de onlar da dinlenseler.” şeklinde yanıt vermişti, Bunun üzerine Cebrâîl: “Kalk ve Ben-î Kurayza'nın üzerine yürü! Allah'a yemin olsun ki ben atımı onların üzerine süreceğim ardından kalelerinin içlerine kadar girip onları yıkmak sûretiyle yok edeceğim.” dedi. Sonra Cebrâîl ve yanında bulunan melekler atlarına binip gittiler. Ensâr'dan Ganmoğulları'nın sokağından geçtikleri sırada kaldırdıkları tozlar göğe kadar yükseliyordu.⁸⁵⁵ Rivâyetlerden anlaşıldığı üzere Cebrâîl ve melekler Uhud ve Hendek savaşlarına katılmışlardır.

Hz. Peygamber döneminde yaşanan seriyye ve gazvelerden biri de *Bi'r-i Maûne* hâdisesidir. Uhud savaşının ardından Necid bölgesi civârında yaşayan bazı Arap kabîleleri Hz. Peygamber'e İslâm dîninin anlatılması için elçi talebinde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber ilmî seviyesi yüksek bir sahâbe grubunu göndermiştir. Fakat güzel bir

⁸⁵³ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. III, s. 121; Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh, *Delâilü'n-Nübüvve*, (2. Baskı), (thk. Muhammed Ravas), Dâru'n-Nafâiz, Beyrut 1986, s. 182.

⁸⁵⁴ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. II, s. 76.

⁸⁵⁵ İbn Sâ'd, *Tabakât*, c. II, s. 77.

amaç ile yola çıkan bu sahabîler bir kuyunun yanında şehîd edilmişlerdir. Bu olay Hz. Peygamber'i oldukça üzmüştür.⁸⁵⁶ Hz. Peygamber Süleymoğulları'ndan bir grubu Âmiroğulları'na göndermişti. -Başka bir rivâyette: Ümmü Süleym'in kardeşi benim dayım olan Haram'ı yetmiş atlı içerisinde gönderdi.- Bi'r-i Maûne'ye ulaştıklarında dayım onlara şöyle dedi: “Ben sizden evvel gideyim. Şayet bana Hz. Peygamber'den teblîğde bulunmam için müsâade verilirse teblîğ ederim. Fakat emân vermezler ise sizler bana yakın bir mevkîde bulunuyor olursunuz.” Hakîkaten dayıma önce müsâade verdiler. Dayım, onlara Hz. Peygamber'den bahsederken içlerinde bulunan birine îmâ yoluyla işâret etmişlerdi. O kişi de ansızın dayıma mızrağı saplayınca dayım: “Allahuekber! Kalenin sahibine kasem olsun ki şehîtlik kazandım.” demişti. Ardından dayımla beraber gelenlerden dağa kaçan iki kişi hariç hepsini katletmişlerdi. Bunun üzerine Cebrâîl Resûlullah'ın yanına gelmiş ve onların Allah'a kavuştuklarını, Allah'ın onlardan razı olduğunu Hz. Peygamber'e bildirmişti.⁸⁵⁷ Bu hâdisenin haberini, Cebrâîl Hz. Peygamber'e onların ahvâlini olay henüz yaşanmışken vermiştir. Bu sayede Hz. Peygamber tesellî olmuştur.

Savaşlarla ilgili olarak zikri geçen aktarımlar, Kur'ân âyetleri, güvenilir hadîsler ve İslâm târîhi kaynakları, birçok konuda Hz. Peygamber'e yardımcı olan Cebrâîl'in düşmanlara karşı da meleklerle birlikte Hz. Peygamber'in ve müminlerin yardımlarına koştüğünü göstermektedir.

⁸⁵⁶ Sezer, Mustafa, “İslâm Tarihi Kaynaklarında Recî Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi II*, Zonguldak 2014, c. I, s. 97.

⁸⁵⁷ Buhârî, “Meğâzi”, 38, “Vitr”, 7, “Cihâd”, 9; Müslim, “Mesâcid”, 297.

SONUÇ

Kur'ân âyetlerinde belirtildiği üzere Allah, gözlerin onu idrâk edemeyeceği latîf bir varlıktır. Allah'ın, evrende bulunan varlıklara meçhûl kalmaması için, aralarında irtibât sağlayacak vâsıtaların gerekli olduğu bilinmektedir. Çünkü insan maddî bir bedenden ve rûhtan oluşmaktadır. Yüce Allah ise bunlardan münezzehtir. Bu şekilde sınırlandırılmaz. Allah, insan ile doğrudan iletişimin ötesinde olan bir varlıktır. Bundan dolayı, Allah'ın emirlerini insana teblîğ eden bir melek bulunmaktadır. Çeşitlerini ve adetlerini, ancak Allah'ın bildiği ifade edilen meleklerin yaratılışında, yaratıcı ile insan-tabîat ilişkileri bakımından birçok hikmetlerin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla melekler, fizîkî âlemde bulunan varlıklar ile Allah arasında iletişimi sağlayan köprü gibidirler. İslâm dîni, bazı dînlerin aksine ilâh ile insanın bütünleşmesini reddetmektedir. Dolayısıyla insan, yalnızca dışarıdan ilâhî bir mesaj alabilmektedir. Allah, insanlara emir ve yasakları ancak perde arkasından veya bir elçi göndererek vahiy yoluyla bildirdiğini bizlere haber vermiştir. İnsanın, Allah'tan gelen ilâhî emirlere muhâtap olabilmesinin en emin yolu, vahiy olarak adlandırılmıştır.

Allah, emir ve yasaklarını insanlara, peygamberler vâsıtasıyla bildirmektedir. Peygamberler ile arasındaki iletişimi ise boyut değiştirebilen melekler aracılığıyla sağlamaktadır. Bu yönden melekler, görevleri bağlamında incelendiğinde söz konusu olan yaratıcı-tabîat, yaratıcı-insan iletişimi bakımından önem arz ettikleri görülmektedir. Yüce Kur'ân, Hz. Peygamber'e vahiy getiren elçinin, Cebrâîl olduğunu haber vermektedir. Güvenilir rivâyetlerde, Cebrâîl'in insan sûretine girerek peygamberlerle iletişim kurduğu ve ilâhî buyrukları teblîğ ettiği bildirilmektedir. Hz. Âdem'den başlayarak, son peygamber olan Hz. Muhammed'e (s.a.) kadar devam eden teblîğ görevini Cebrâîl üstlenmiştir. Bazen peygamberlere yardım etmek, uyarmak, bazen de isyankâr olan milletleri Allah'ın emriyle helâk etmek için gelmiştir. Allah ile Cebrâîl arasındaki irtibâtta ise bazı farklı görüşler ortaya çıkmış olsa da yaygın olan kanâate göre hakîkâti bilinmeyen bir şekilde Cebrâîl, doğrudan Allah'tan dinleyerek almıştır. Daha sonra onun izniyle, bu bilgileri dosdoğru bir şekilde peygamberlere getirmiştir.

Cebrâîl, Hz. Peygamber'den önceki diğer peygamberlere yardımlarda bulunduğu gibi, Hz. Peygamberle de bu tür bir ilişki kurduğu görülmektedir. Hira'da ilk vahyin gelmesiyle birlikte, Cebrâîl ile Hz. Peygamber arasında samîmi bir beraberlik başlamıştır. Bu birliktelik uzak kalındığında özleme dönüşen, hatta Hz. Peygamber'in daha çok

görüşme isteğini doğuran bir dostluğa dönüşmüştür. Cebrâîl, Hz. Peygamber'in üzgün olduğu zamanlarda yanına gelerek onu tesellî ederdi. Bazen bir mu'cize gösterir, bazende büyük müjdelere vererek yüzünü güldürürdü.

Cebrâîl'in Hz. Peygamber ile olan birlikteliği, vahiy gereği ve vahiy dışı görüşmeler olarak incelenmiştir. Bu görüşmeler kapsamında bazen vahiy getirmiş bazen de emir ve yasakların uygulamalarını öğretmek için gelmiştir. İbâdet öğretileri başta olmak üzere sosyal hayata yönelik uyarılar ve bildiriler için görüşmeler gerçekleşmiştir. Vahyin kaynağı olan Cebrâîl'in, sünnetin kaynağı olup olmama noktasında, İslâm dünyasını uzun süredir meşgul eden tartışmalar meydana gelmiştir. Bu tezin konusu olan Hz. Peygamber Cebrâîl birlikteliğini doğru bir şekilde anlamak da bu konuyu iyi anlamaya bağlıdır. Bu konu hakkında, sünneti bütünüyle vahiyden bağımsız tutanlar ile tamamının vahiy ürünü olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Bu görüşlerin tam anlamıyla doğru oldukları kabul edilemez. Çünkü Hz. Peygamber'in vahiy dışında ilâhî bilgi almadığını söylemek, onun Allah ile kuracağı irtibâttan mahrûm olduğunu kabul etmektir. Hâlbuki Kur'ân vahiy dışında da Hz. Peygamber'in vahiy aldığı ve Cebrâîl'le görüştüğü ilmî gerçeklerle ortaya konulmaktadır. Hz. Peygamber'in gönlünde bulunan kiblenin Kâ'be olmasına karşın, aylarca Beytu'l-Makdîs'e yönelerek ibâdet etmesi ve oraya yönelmesi hakkında Kur'ân vahyinin bulunmaması bu durumun kanıtı niteliğindedir. Şayet Kur'ân vahiy dışında vahiy olmadığı iddiâsı ileri sürülecek olursa, Hz. Peygamber'in Beytu'l-Makdîs'e yönelerek ibâdet etmesi, bulunduğu ortamda ve geçmiş ümmetlerin yaptığı şekilde ibâdet ettiği anlamına gelir ki ibâdet gibi önemli bir konuda, Hz. Peygamber'in vahiy hârici hareket etmesi mâ'kul bir yorum olmayacaktır. Ayrıca güvenilir hadîslerde bulunan, gayba dair bilgileri kehânet veya akıl yürütmek gibi yollarla ortaya çıktığını söylemek gerekir. Hz. Peygamber'in ümmetine vahiy dışında bu yollar ile bilgi vermesi düşünülemez.

Konu hakkındaki rivâyetler incelendiğinde, bazılarının dediği gibi sünneti bütünüyle vahiy unsuru olarak kabul etmek de çok doğru bir yorum olarak görünmemektedir. Bazı âyetlerde, Hz. Peygamber'in uygulamaları için yapılan düzeltmeler, Hz. Peygamber'in içtihât yetkisi olduğunun göstergesidir. Elde edilen bilgiler ışığında konuyu ele alacak olursak, orta yollu bir izlenim takip etmenin doğru olacağı kanâatindeyiz. Özellikle akılla idrâk edilemeyecek ibâdet uygulamaları ve gayba ait meselelerde, sünnetin vahiyle olan bağlantısını reddetmek ma'kul değildir. Ancak bazı

durumlarda, Hz. Peygamber'in içtihad ettiği, tasdik veya düzeltme yoluyla vahiy kontrolünde olduğu kanâatimizce daha isabetli görölmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında abdest, namaz, hac vb. uygulamaya dayalı ibâdetlerin, Cebrâîl öğretisiyle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Tahrîm sûresinin baş tarafındaki ifadeler, Cebrâîl ve Hz. Peygamber'in her Ramazan ayında mukabele yaptıklarını ifade eden güvenilir rivâyetler ve aktarılan ibâdet öğretilerinin her biri Hz. Peygamber ile Cebrâîl'in vahiy haricinde de gerçekleşen birlikteliklerini göstermektedir. Bunun yanında özellikle Cibrîl hadîsinde öğretici özellikleriyle öne çıkan ve muhâtaplarının dikkatini çekmekte başarılı olan Cebrâîl'in, Hz. Peygamber ile kurduğu diyaloglarda, tüm eğitimciler için örnek alınması gereken davranışlar bulunmaktadır.

Sonuç olarak yirmi üç yıl devam eden Hz. Peygamber Cebrâîl birlikteliği ile İslâm dîninin temelleri atılmıştır. Hz. Peygamber dînî inanç ve uygulamaları bizzat Cebrâîl'den öğrenerek inananlara aktarmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Hemmâm b. Nâfî es-San'ânî, (v.211/827), *el-Musannef*, (2. Baskı), Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, (v. 241/855), *el-Müsned*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001.

Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân, (v. 1014/1605), *el-Masnû fî mâ'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihabüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî, (v. 1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2009.

Askânî, Ebû'l-Fadl Şihabuddîn İbn Hacer, (v. 852/1449), *Fethu'l-Bârî Şerhi Sahîhi Buhârî*, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut 1979.

..... *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1992.

..... *el-İsrâ ve'l-Mî'râc*, Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1997.

..... *Tehzîbü't-Tehzîb*, (1. Baskı), Matba'atu'n-Nizamiyye, Hindistan 1970.

Aslan, Abdulğaffar, *Kur'an'da Vahiy*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000.

Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

..... *Kur'an ve Hadîslere Göre Cinler ve Büyü*, Beyan Yayınları, İstanbul 2011.

..... *Kur'an ve Hadîslere Göre Şeytân*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995.

Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsîri*, Ankara Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Aydın, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, DİB yayınları, Ankara 1964.

Aydın, M. Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015.

Aydın, Mehmet, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, (1. Baskı) İzmir İlâhiyât Vakfı Yayınları, İzmir 1987.

Azimâbadî, Muhammed Eşref b. Emîr, (v. 1328/1911) *Avnu'l-Ma'bud Şerhu Suneni Ebî Dâvud*, (2. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Bardakoğlu Ali vd., *İlmihâl*, TDV Yayınları, Ankara 2003.

Bartmann, Bernard, (v. 1939), *Précis de théologie dogmatique*, <http://jesusmarie.free.fr/bernard-bartmann-precis-de-theologie-dogmatique-tome-1.pdf>, (et. 13.02.2019).

Bayram, Enver, “Kur’ân’da Cebrâîl”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi XXI*, Kahramanmaraş 2013.

Belâzûrî, Ebû Hasen Ahmed b. Yahyâ, (v. 279/893), *Ensabü’l-Eşraf*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, (v. 458/1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Mâ'rifeti Ahvali Sahibi 'ş-Şerîa*, (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

..... *Şuabu'l-Îmân*, (1. Baskı), Dâru's-Selefî, Hindistan 2003.

..... *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâr-ul Kütüb-il İlmiyye, Beyrut 2003.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, (v. 292/905), *el-Müsned*, (1. Baskı) Mektebetü'l-Ulûm, Medine 2009.

Bilmen, Ömer Nasûhî, (v. 1390/1971), *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsîri*, DİB Yayınları, İstanbul 1992.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmâîl, (v. 256/870), *Câmiü's-Sahîh*, Dâr-ul-Kütüb'i'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

..... *Târîhu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Osmanî, Haydarabad ty.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, (v. 1434/2013) *Fıkhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, (15. Baskı) Dâru'l-Fikr, Dımeşk 2000.

Cebeci, Lütfullah, “Mikâîl”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Cerrahoğlu, İsmâîl, *Tefsîr Usûlü*, (11. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 1997.

Ceyhan, M. Akif, *Kur'ân Ayetleri Işığında Vahiy*, (Basılmamış Doktora tezi), Ankara 2016.

Cilacı, Osman, *Dinler Tarihi Ders Notları*, by., Konya 1980.

Christensen, Arthur (v. 1945) *l'Iran sous les sassanides*, *Copenhagen*, Archive.org/details/in.ernet.dli.2015.529933/page/n5, (et. 12.02.2019).

Cürcânî, Abdülkâhir b. Abrdurrâhmân, (v. 478/1078) *Ta'rîfât*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul ve Reddetiği Halk İnançları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2013.

Çolak, Ali, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek*, Afşar Matbaası, Ankara 2012.

- Dağcı, Şâmil, “İşkence”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, (v. 358/995), *Sünen*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdurrahman, (v. 255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, Riyad 2000.
- Debûsî, Abdullah b. Ömer, (v. 430/1039), *Takvîmu'l-Edille*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Demircan, Adnan, “Câhiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *İSTEM 3*, Konya 2004.
- Demirci, Kürşat, “Hârût ve Mârût”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, (7. Baskı), M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul 2008.
- *Vahiy Gerçeği*, (2. Baskı), İ.F.A.V. Yayınları, İstanbul 2011.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan, (v. 990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ehvâli Enfûs Nefîs*, Beyrut, ty.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Asr-ı Saâdet*, Eser Neşriyât, İstanbul 1981.
- Duman, M. Zeki, *Vahiy Gerçeği*, Fecr Yayınları, Ankara 1997.
- Ebû Abdillâh el-Halîmî, (v. 403/1012), *el-Minhâc fî Şu'abi'l-Îmân*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1979.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistanî, (v. 275/889), *Merâsîl*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrût 1990.
- *Sünen*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ty.
- Ebû Mansûr Muhammed b. el-Ezherî, *Tehzibul-Lüğa*, Kahire 1964.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh, (v. 430/1038), *Delâilü'n-Nübüvve*, (2. Baskı), (thk. Muhammed Ravas), Dâru'n-Nafaiz, Beyrut 1986.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali, (v. 307/919), *el-Müsned*, (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk Suriye 1984.
- Ebu Yâ'kûb İshak b. Râhûye, (v. 238/853), *Müsned*, Dâr-ul Kitab-il Arabî, Beyrut 2002.
- Ebû'l-Usr el-Pezdevî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, (v. 482/1089), *Usûlü'd-dîn*, Kahire 1963.
- Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1988.

..... “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2011.

..... “Melek”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Ertürk, Mustafa, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru Nebvî Sünnetin Evrensel Dinamizmi*, İlahiyât Fakültesi, Ankara 2005.

Erul, Bünyamin “Bir Alan Taramasının Panoraması, Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi”, *İslâmiyât* 3, Ankara 2000.

..... *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (10. Baskı), Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.

Erul, Bünyamin, vd., *Hiz. Peygamber’in İzinde*, (2.Baskı) DİB Yayınları, Ankara 2013.

Eşbîlî, Kâdî Muhammed b. Abdullah, (v. 543/1143), *el-Mesâlik fî Şerhi Muvattâ’ Mâlik*, Dârü’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 2007.

Fayda, Mustafa, “Câhiliye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Fazlur Rahmân, (v. 1988), *Ana Konuları ile Kur’ân*, (trc. Alpaslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007.

Fevzi, Rıf’at Abdulmuttalib, *Ehadisü’l-İsrâ ve’l-Mi’rac ve Dirase Tevsikiye*, Kahire 1980.

Fezârî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed, (v. 190/806), *Siyer*, (1. Baskı), Müessetü’r-Risale, Beyrut 1987.

Fığlalı, Ethem Rûhî, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Şato Yayınları, İstanbul 2001.

Gazâlî, Ebû’l Hamîd Muhammed b. Muhammed, (v. 505/1111), *Fıkhu’s-Sîre*, Mektebetü’r-Risale, Mektebetü’l- İslâmiyye, Beyrut 2004.

Genç, Mustafa, *Sünnet-Vahiy İlişkisi*, Beka Yayınları, İstanbul 2015.

Gültekin, Alaaddin, “Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarîf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, Samsun 2017.

Günel, Fuat, “Hira”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1991.

Hacak, Hasan, *İslâm Hukukunun Klâsik Kaynaklarında Hak Kavramının Analizi*, (Basılmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

Hâkim, Muhammed b. Abdullah, (v. 405/1014), *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Hamidullah, Muhammed, (v. 2002), *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eseri*, (çvr. Said Mutlu), Beyan Yayınları, İstanbul 1972.

..... *İslâm Tarihine Giriş*, (çvr. Ruhî Özcan), Beyan Yayınları, İstanbul 2013.

Hatipoğlu, M. Said, *Hız. Peygamber ve Kurân Dışı Vahiy*, Otto Yayınları, Ankara 2009.

..... "Peygamber'i Taklît Peygamberi Örnek Almak Değildir", *İktibas Dergisi*, Ankara 2006.

Hatipoğlu, Nihat, "Hz. Peygamber'e Kur'ân Dışında Vahiy Geldiğini Red Düşüncesine Yönelik Bir Alan Taraması, Tahlîl ve Eleştiri", *İslâmî Araştırmalar 3-4*, Ankara 1998.

Heysemî, Nureddîn Alî b. Ebî Bekir, (v. 807/1405), *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l Bezzâr*, Müessesetü'r-Risâle (1. Baskı), Beyrut 1979.

..... *Mecmâu'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1982.

Izutsu, Toshiniko, (v. 1993), *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çvr. M. Kürşat Atalar), Pınar Yayıncılık, İstanbul 2000.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah, (v. 463/1071), *el-İstizkâr*, (1. Baskı) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

..... *el-İstîâb fî Mâ'rifeti'l-Ashâb*, (1. Baskı), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

..... *Temhîd*, Mektebetü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, Fas 1971.

İbn Âşûr, M. Tâhir, (v. 1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.

İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemalüddîn Abdurrahman b. Ali, (v. 597/1201), *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

İbn Dihye, Ebu'l-Hattâb Mecdüddîn Ömer b. Hasen, (v. 633/1235), *el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mî'râc (el-Mî'râcu's-Sağîr)*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1995.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed, (v. 327/938), *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm Müsneden ani'r-Resûl ve's-Sahâbe ve Tabiîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, (v. 235/849), *Musannef*, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1990.

İbn Ebî'd-Dünyâ, Abdullah b. Muhammed, (v. 281/894), *er-Rızâ ani'l-lâhi bi Kadâihî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbn Esîr, Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, (v. 630/1233), *el-Kâmil-u fî-t 'Tarîh*, Dâr-u'l-Kitab-i'l-Arabî, Beyrut 1997.

..... *Üsdü'l-Gâbe fî Mârifeti's-Sahâbe*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1970.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed, (808/1406), *Mukaddime*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Saîd, (v. 456/1064), *Cevâmiu's-Sîre*, Dârü'l-Maârif, ty.

..... *el-İhkâm fî Usûlü'l-Ahkâm*, Dârü'l-Afâkî'l-Cedîde, Beyrut ty.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân, (v. 354/965), *Sahîh*, Müesseset-ür'Risale, Beyrut 1988.

..... *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.

İbn Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm, (v. 218/833), *es-Sîret-u'n-Nebeviyye*, Mektebetü'l-Mustafa, Mısır 1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak, (v. 311/924), *Sahihu İbn Huzeyme*, Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut 1970.

İbn İshâk, Muhammed b. İshâk, (v. 151/768), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İbn Kayserânî, Muhammed b. Tâhir, (v. 507/1113), *Tezkirâtu'l-mevzûât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbn Kayyîm, el-Cevzîyye Şemseddin Ebî Abdillâh Muhammed İbn Ebî Bekri'z-Zerî'd-Dimeşkî, (v. 751/1350), *Zâdü'l-Mead fî Hedyi Hayru'l-I'bâd*, Beyrut, ty.

İbn Kesîr, Mecdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr (v.774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1969.

..... *Mu'cizâtu'n-Nübüvve*, Beyrut 1999.

..... *Tefsîru'l- Kur'âni'l-Azîm*, (1. Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbn Kuteybe, (v. 276/889), *Hadis Müdâfaası*, (trc., M. Hayri Kırbasoğlu), Otto Yayınları, İstanbul 2017.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, (v. 273/887), *Sünen*, (1. Baskı), Dârü'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh, (v. 475/1082), *İkmâl*, (1.Baskı), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, (v. 711/1311), *Lisânu'l- Arap*, Dâru'l- Me'ârif, Kahire 1979.

İbn Murtazâ, Ali b. Hüseyin, (840/1437), *el-Kalâ'id fî tashîhi'l- 'Akâ'id*, (1. Baskı), Dâru'l-İhyai'l-Kütüb, Beyrut 1954.

İbn Mübârek, Ebû Abdîrrahmân Abdullâh, (v. 606/1210), *ez-Züh'd ve'r-Rikak*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İbn Sâ'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâ'd, (v. 230/845), *Tabakât*, Mektebetü's-Sadîk, Tâif 1996.

İbn Seyyidi'n-Nâs, el-Hâfız Ebû'l-Fethi Muhammed, (v. 734/1334), *Uyûnü'l-eser fî fînûni'l meğâzî ve's-şemâil ve's-sîre*, Dâru'l Fikr, Beyrut 1996.

İyâz, Kâdî, Ebû'l-Fadl, İyâz b. Mûsâ el-Yahsûbî, (v. 544/1149), *İkmâlu'l-mû'lim bi Fevâidi Müslim*, (1. Baskı), Dâru'l-Vefa, Mısır 1998.

..... *Kitabu's-Şifâ bi Tâ'rîfi Hukûkî'l Mustafâ*, Beyrut 1996.

Jeffery, Arthur, (v. 1950), "Angels", *Dictionary of the Bible*, www.archive.org, et. 12.02.2019.

Kandemir, Yaşar, *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanınma Yolları Tenkidi*, M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 2017.

Kapar, Mehmet Ali, "Mev'ûde", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Karacabey, Salih, "Cebrâîl ile Yirmi Üç Yıl", *Diyanet İlmi Dergi*, (2. Baskı), DİB Yayınları, Ankara 2012.

Karaman, Hayrettin, vd., *Kur'ân Yolu*, DİB Yayınları, Ankara 2008.

Keathley, John Hampton, (v. 2002), *Angelology, The Doctrine of Angels*, www.bible.org/article/angelology-doctrine-angels, (et. 14.02.2019).

Keskin, Halîfe, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

Kılavuz, Ahmet Sâim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul 1987.

..... "Azrail", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, (1. Baskı), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

Köksal, Mustafa Âsım, (v. 1418/1998), *Mi'râc Gecesi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 2006.

Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1273), *Tefsîr el-Câmiî li ahkâmi'l-Kur'ân*, by., Kahire 1993.

Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, (v. 179/795), *Muvattâ'*, Mektebetü'l-Asriyye, (2. Baskı), by., ty.

Mennâu'l-Kattân, Halîl el-Kattân, (v. 1419/1999), *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1986.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, (v. 294/906), *Ta'zîmu kadri's-salât*, (1. Baskı), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1986.

Mes'ûdî, Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin, (v. 345/956), *Mürücû'z-zeheb*, Beyrut 2005.

Mevdûdî, Ebû'l Â'lâ, (v. 1399/1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.

Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân, (v. 742/1341), *Tehzîbu'l-kemâl*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.

Molla Hâtır, Halîl İbrahim, *Mekânetü's-sahîhayn*, Kahire 1988.

Mollaibrahîmoğlu, Süleymân, *Mi'râc Gerçeği*, Akbel Yayınları, İstanbul 1991.

Mübârefkûrî, Ebû'l-Ûlâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, (v. 1935), *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, (trc. Halil İbrahim Kutlay), İstanbul, ty.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, (v. 261/875), *el-Câmi'u's-sahih*, Dâru İhya-i Tûrasi-l Arabi, Beyrut, ty.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, (v. 676/1277), *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim b. Haccâc*, (2. Baskı), Dâru İhyai't-Turas, Beyrut 1989.

..... *Tehzîbu'l-esmâ-i ve'l-Lüğat*, Beyrut Lübnan ty.

Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, (v. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütüb, Kahire 2003.

Öcal, Mustafa, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metodlar*, TDV, Ankara 2013.

Önkâl, Ahmet, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv", *Kur'ân Sünnet Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1999.

Örs, Hayrullah Mûsâ ve Yahûdîlik, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Özbek, Durmuş, "Bugünkü Semâvî ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi* 3, Konya 1990.

Özdemir, Veysel, “Sünnet ve Hadîsi Dışlayıcı İslâm Yorumların Geldiği Son Nokta: (Sadece) Kur’an’a Göre Namaz”, by., ty.

Özervarlı, M. Sait, “Melek”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.

Paçacı, İbrahîm, “Rüya’nın Delîl Değeri ve İstihâre”, *Dînî Araştırmalar Dergisi* 48, Motif Yayıncılık, Ankara 2016.

Polat, Selahattin, *Hadîs Araştırmaları*, İnsân Yayınları, İstanbul 2011.

Râğîb, Ebû’l-Kâsım el-Hüseyn Muhammed el-İsfehânî, (v. 508/1108), *el-Müfredâd fî ġarîbi ’l-Kur’ân*, Dâr-ul Fikr, Beyrut 1979.

Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn, (v. 766/1365), *el-Muhassal*, Mektebetü’l-külliyeti’l-Ezheriyye, Kahire 1987.

..... *Kitâbü’l-erba ’în*, Mektebetü’l-Külliyeti’l-Ezheriyye, Kahire 1986.

..... *Muhtârû’s-sihâh*, (5.Baskı), Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1999.

..... *Tefsîr-i kebîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988.

Rızâ, Muhammed Reşid b. Ali, (v. 1935), *Tefsîru’l-menâr*, Mısır 1990.

Sâbûnî, Muhammed Ali, (v. 2015), *Muhtasaru tefsîri İbn Kesîr*, Beyrut 1981.

Sakallı, Talat, *Hadîs Tenkidi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2014.

Sancaklı, Saffet, “Hadisler Bağlamında Kul Hakkı Açısından Trafik Olgusunun Analizi/Değerlendirilmesi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II*, Malatya 2015.

..... *Hadîs İnkârcılığı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2017.

..... "Sünnet-Vahiy İlişkisi", *Diyânet İlmî Dergi III*, Ankara 1998.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid*, İpek Yayıncılık, İstanbul 2008.

Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015.

Serdar, Murat, “Hıristiyanlık ve İslâm’da Meleklerin Varlık ve Kısımları”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimname*, Kayseri 2009.

..... “Semâvi Dinlerde Dört Büyük Melek”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 2008.

Seyyid Ali, Hâlid, *el-İsrâ ve ’l-Mî’râc*, Mektebetü Dâri’t-Tûras, Dımaşk 2006.

Sezer, Mustafa, “İslâm Tarihi Kaynaklarında Recî’ Hâdisesi Üzerine Bir Araştırma”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II*, Zonguldak 2014.

Sindî, Muhammed b. Abdulhâdi, (v. 1138/1726), *Haşiyetu's-Sindi ala Süneni'n-Nesai*, (2. Baskı), Mektebetu Matbuati'l-İslâmi, Haleb 1986.

Subhî, İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî, *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*, (12. Baskı), (çvr. M. Yaşar Kandemir), M.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 2016.

Sübkî, Mahmûd Muhammed, *Menhelü'l-azbi'l-mevrûd şerhu süneni'l-İmamı Ebî Dâvûd*, (1. Baskı), Matbaatu'l-İstikâme, Mısır 1974.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, (v. 911/1505) *Câmiu'l-ehâdîs*, yy. ty.

..... *Câmiu's-sağîr*, (3. Baskı), Dâru's-Sadîk, Beyrut 2009.

..... *ed-Dürri'l-mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990

..... *el-Habâ'ik fî ahbâri'l-melâ'ik*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

..... *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, (nşr. Dâru'l-Hadis), ty.

..... *el-İtkân fî Ulumî'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2008.

..... *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbu'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

..... *Tenvîru'l-havâlik fî imkânî ru'yeti'n-nebî ve'l-melek*, (trc. Ebu Muaz Seyfullah Erdoğan), Ankara 2002.

Şafîî, Ebû Abdîllâh Muhammed b. İdrîs (v. 204/820), *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990.

..... *er-Risâle*, (1. Baskı), Mektebetü'l-Halebî, Mısır 1940.

..... *el-Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1951.

Şahin, M. Süreyya, "Cin" *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Şener, Abdulkadîr, "Abdest", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

Taberânî, Ebû'l Kâsım Süleymân b. Ahmed, (v. 360/971), *el-ehâdisu't-tivâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

..... *el-Mû'cemu'l-kebîr*, (2.Baskı), Mektebetu İbni Teymiyye, Kahire 1994.

..... *el-Mû'cemu's-sağîr*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1996.

..... *el-Mû'cemu'l-evsat*, (I-X), Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1995.

..... *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1984.

Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr, (v. 310/923), *Târihu't-Taberî*, (2. Baskı), Dâru't-Turas, Beyrut 1980.

..... *el-Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978.

Taftazânî, Sa'deddîn, (v. 792/1390), *Şerhu'l-Akâid*, (Hazırlayan, Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.

Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed, (v. 321/933), *Şerhu meâni'l-âsâr*, (1. Baskı) A'lemu'l-Kütüb, Beyrut 1994.

..... *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, (1. Baskı), Muessetü'r-risâle, Beyrut ty.

Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Doktora Tezi), Ankara 2005.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Cârûd et-Tayâlisî, (v. 204/819), *Müsned, Dârü'l-Mâ'rife*, Beyrut 2005.

Tirmîzî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v.279/892), *Sünen*, (2.Baskı), Matbatü Mustafa, Mısır 1975.

Turan, Abdalbaki, "Arza", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Tümer, Günay, *Bîrûni'ye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara 1986.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed, (v. 468/1076), *Esbâbu nuzûli'l-Kur'ân*, Beyrût 1991.

Wensinck, Arent Jan, (v. 1939), *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, t.y.

Yaman, Ahmet, "Zihâr", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

Yardım, Ali, *Hadîs*, Damla Yayınları, İstanbul 1997.

Yaşar, Hüseyin, *Kur'ân da Anlamı Kapalı Ayetler*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997.

Yavuz, Adil, *Hadîslerde Mekkîlik ve Medenîlik*, Ebabil Yayıncılık, Ankara 2007.

Yavuz, Salih Sabri, "Mi'râc", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, Ankara 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki, Zeki Ünal, "Cebrâil", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdî, (v. 1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, DİB Yayınları, İstanbul 1979.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân'ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, (7. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Yiğit, İsmâil, "Siyer Kaynaklarına Göre Seferîlik", *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Seferîlik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed, (v. 1205/1791), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, (çvr. Kâmil Mîras), DİB Yayınları, Ankara 1983.

..... *Tâc 'ul-Arûs min Cevâhiri 'l-Kâmûs*, Dâru'l Hidaye, ty.

Zehebî, Ebû Şemseddîn Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (v. 748/1348), *Siyerü â'lâmi'n-nübelâ*, (3. Baskı) Müessesetü'r-risale, Beyrut 1985.

..... *Tarîhu 'l-İslâm ve vefeyâti 'l-meşâhir ve 'l-â'lâm*, Mektebetü't-Tevfikîyye, Beyrut 2003.

..... *Telhîs*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1996.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr, (v. 538/1144), *el-Keşşâf*, (3. Baskı), Dâru'l-Kitab, Beyrut 1990.

Zürkânî, Muhammed Abdû'l-Azîm, (v. 1367/1948), *Şerhu Zürkanî ala Muvattai 'l-Îmâm-ı Mâlik*, (1. Baskı), Mektebetü's-Sikafeti'd-Dîniyye, Kahire 2003.

..... *Menâhilü 'l-İrfân*, (3. Baskı), Dâru'l Mâ'rife, Beyrut 2005.

Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh, (v. 794/1392), *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009.